

Siri Øyslebø Sørensen

Likestilling uten kjønn?

En studie av hvordan kjønnkvotering til
bedriftsstyrer ble montert som politisk reform

Avhandling for graden philosophiae doctor

Trondheim, september 2013

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for tverrfaglige kulturstudier

NTNU

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Doktoravhandling for graden philosophiae doctor

Det humanistiske fakultet
Institutt for tverrfaglige kulturstudier

© Siri Øyslebø Sørensen

ISBN 978-82-471-4634-7 (trykt utg.)
ISBN 978-82-471-4635-4 (elektr. utg.)
ISSN 1503-8181

Doktoravhandling ved NTNU, 2013:255

Trykket av NTNU-trykk

Til Sofia & Hannah

Forord

*It matters which concepts we use to think other concepts with;
it also matters which stories we use to tell other stories (with)*
- Marilyn Strathern¹

Jeg har studert hvordan kjønnskvoltering i norske bedriftsstyrer kom i stand som politisk reform. Hovedinteressen min har vært utforskning av forholdet mellom feminisme og likestillingspolitikk. Når jeg nå setter punktum for arbeidet med avhandlingen kan jeg se tilbake på drøyt seks år hvor jeg har lest, lært, diskutert, grublet og gledet meg – men av og til også grått av frustrasjon. Endelig har resultatet av arbeidet materialisert seg i form av tekst mellom to permer! Takk til intervjupersoner som har brukt sin tid og delt av sin kunnskap med meg, og takk til de «gode hjelperne» som har funnet frem arkivmateriale som jeg har hatt bruk for.

Den som fortjener den største takken for at denne avhandlingen har kommet i havn er veileder Knut Holtan Sørensen. Knut har stilt opp langt utover hva man kan kreve og forvente. Det er godt å ha en veileder som aldri lar det være tvil om at teksten skal bli ferdig, men som samtidig løfter lista litt høyere for hver runde, så man kan strekke tanken litt lenger. Faglig har jeg lært mye, men kanskje aller viktigst for fremtiden; jeg har lært å håndtere skriveprosesser. Takk! Takk også til medveileder Vivian Anette Lagesen.

Arbeidet med avhandlingen har vært finansiert gjennom et fireårig stipend fra Humanistisk fakultet ved NTNU. Jeg har samtidig vært tilknyttet prosjektet «Power and Privilege, Meaning and Management – Gender in the Boardroom» (PPMM), et samarbeid mellom Institutt for tverrfaglige kulturstudier (NTNU) og Senter for bygdeforskning, finansiert av Norges Forskningsråd (FRISAM). Agnes Bolsø har ledet PPMM gruppa, og fortjener en stor takk for verdifulle diskusjoner og samarbeid gjennom hele perioden. Agnes var min veileder på mastergraden, og det var hun som fikk meg til å tenke på forskning som et mulighet for fremtiden. Hun loset meg inn i arbeidet med avhandlingen - og en særlig takk skal du ha Agnes, for at du alltid har hatt troen på meg. En annen av gruppas medlemmer, Hilde Bjørkhaug, fortjener også en spesiell takk. Ikke bare har du vært klippen i prosjektgruppa og en god mentor og støttespiller, du har også bidratt helt konkret til at jeg kom i mål med denne avhandlingen gjennom artikkelen vi har skrevet sammen. Resten av PPMM gjengen skal også ha takk for mange givende seminardager, og for nyttige kommentarer til tekstutkast.

¹ Sitat hentet fra: Strathern, Marilyn 1992. *Reproducing the future: essays on anthropology, kinship and the new reproductive technologies*. Manchester: Manchester University Press: 10

Trivsel i hverdagen handler om gode kollegaer. Institutt for tverrfaglige kulturstudier har vært et godt sted å være, både faglig og ikke minst sosialt. Basket, fredagskake-lunsj, stipendiatmøter og kaffeslabberaser skal ikke undervurderes som forutsetninger for god forskning. En annen forutsetning for god forskning på KULT er administrasjonen, takk til Lotte Johanne Sæther og spesielt til Kari Bergheim som alltid har oversikten og alt under kontroll.

I det daglige er det Senter for kjønnsforskning som har vært «mitt sted». Muligheten til å legge frem arbeid for et fagfellesskap som dette har vært viktig og inspirerende. Jeg vil takke hver og en i sær, for på sin egen måte å bidra til det fellesskapet som finnes ved senteret. Enkelte kollegaer skal imidlertid også ha en spesiell takk for å ha stilt opp litt ekstra. Malin Noem Ravn, Guro Korsnes Kristensen og Kristin Spilker har vært både kollegaer, venner, mentorer og ikke minst konstruktive kommentatorer av utallige tekstutkast. Takk for hjelp til å løse idefloker, struktur- og formuleringsfloker og for god drahjelp så til og med den siste kneika ble overkommelig! Min gode venn Sæba Bajoghli skal også ha takk for både korrekturlesing og oppmuntring i innspurten.

Høsten 2010 og våren 2011 var jeg så heldig å tilbringe ved Scandinavian Consortium for Organizational Research (SCANCOR), Stanford University. Tiden i California var både krevende og fantastisk inspirerende. En stor takk til gode kollegaer ved SCANCOR. Tilhørighet til et miljø bestående av forskere med forskjellige faglige bakgrunner lærte meg mye om mine egne ståsteder.

Parallelt med PPMM prosjektet her i Trondheim har det ved Institutt for samfunnsforskning i Oslo vært gjennomført et forskningsprosjekt under tittelen «Kjønnskvolter til ASA-selskapenes styrer. Demokrati og inklusjon». Jeg vil takke forskningsleder Mari Teigen for å ha inkludert meg i mange av prosjektets seminaraktiviteter - og for å ha tilbudt kontorplass når jeg har vært i Oslo.

Avhandlingsarbeidet har tatt stor plass i livet de siste årene, men likevel er det bare en del av min virkelighet. Livet utenfor universitetet har også blitt rikere. Mathias har vært min følgesvenn fra før avhandlingsprosjektet begynte og gjennom hele prosessen. Takk for tålmodigheten! Sofia og Hannah har kommet til underveis og er min største glede og inspirasjon! Og, til mine foreldre og svigerforeldre: Jeg håper dere vet hvor takknemlige vi er for moralsk støtte og praktisk hjelp. Dere skal ha deres del av æren for at det har vært mulig for team Sørensen/ Bellout å produsere to barn, to avhandlinger og reise på to utenlandsopphold i løpet av noen få år. En spesiell takk til mamma og pappa for å ha lært meg å tenke selv og aldri gi opp.

Trondheim, mars 2013

Siri Øyslebø Sørensen

Innhold

Kvotering i nytt farvann	1
Presentasjon og sammendrag av artiklene i avhandlingen	6
Artikkel 1: Statsfeminismens møte med næringslivet. Bakgrunnen og gjennombruddet for kjønnskvoltering i bedriftsstyrer som politisk reform.....	7
Artikkel 2: Feminism without gender? Arguments for gender quotas on corporate boards in Norway.....	9
Artikkel 3: Virtuous reason? Knowledge and learning in policymaking: The case of corporate board gender quotas in Norway	11
Artikkel 4: Omstridt eller glemt? Feministiske fortellerlinjer i norsk likestillingsdebatt.....	14
Rammer for forståelse og fortolkning av likestillingspolitikk	17
Statsfeminisme som ramme	20
Økonomisk diskurs som ramme.....	23
Kjønnsteori som ramme	26
Politikk som montasje og kvotering som sosial teknologi.....	31
Trickstere i likestillingspolitikk	37
Desentrering av kjønn: nye perspektiver på likestillingspolitikk	40
Metoder for å studere en sammensatt situasjon.....	45
Kildesøk, tekster og intervju	46
Situasjonsanalyse som metodologisk utgangspunkt	50
Kart, koding og referater som analyseverktøy.....	52
Refleksjoner over forskningsproduserte virkelighetsbilder	56
Forskningsetiske vurderinger.....	58
Referanser	59
Statsfeminismens møte med næringslivet - Bakgrunnen og gjennombruddet for kjønnskvoltering i bedriftsstyrer som politisk reform.....	67
Likestillingspolitikk og statsfeminisme.....	68
Styringsmentalitet, formateringer og handlingers betydning	69
Metode	72
Kvotering i bedriftsstyrer – resultatet av en statsfeministisk styringsmentalitet?	72
Næringslivsfeminisme – også av betydning.....	77
Kjønnsbalanse og verdiskaping – en avgjørende forbindelse	80
Statsfeminismens syntese med næringslivsfeminisme	83
Feminism without gender? Arguments for gender quotas on corporate boards in Norway	91
Gender theory and gender politics	92
Methods	94
Gender balance in the Federation of Norwegian agricultural co-operatives	96
<i>Modernising with Gender Balance</i>	97
<i>Democratic Justice through Gender Quotas</i>	98

<i>Strategic and Situated Arguments I: Voluntary Action as an Attempt to Avoid Law Enforcement</i>	99
<i>Strategic and Situated Arguments II: Law Enforcement in Order to Improve Business</i>	100
Gender Quotas made possible in Public Limited Companies	100
<i>Modernising by Competing in Gender Equality</i>	101
<i>Democracy and Gender Equality</i>	102
<i>Strategic and Situated Arguments I: Maximising Resource Utilisation and Profit Through Gender Quotas</i>	103
<i>Strategic and Situated Arguments II: The Potential Rub-Off Effect of Gender Quotas in PLCs</i>	104
Discussion	106
<i>Argument Type 1: Articulations of Gender Equality Culture</i>	107
<i>Argument Type 2: Traditional Gender Equality Arguments</i>	107
<i>Argument Type 3: Pragmatic Reasoning</i>	109
Conclusion: Gender quotas without gender perspectives	110
Virtuous reason? Knowledge and learning in policymaking: the case of corporate board gender quotas in Norway	115
Knowledge and learning in policymaking	116
Method	119
Influence from gender studies in gender politics?	121
The policy instrument: learning by lesson drawing	125
The policy argument: relevance defined by the arena for implementation	127
The policymaking process: "market testing" of relevance	130
Pragmatic reason: searching for knowledge to argue a fair policy reform	131
Omstridt eller glemt? Feministiske fortellerlinjer i norsk likestillingsdebatt	139
Feminisme og likestillingspolitikk	140
Fortellerlinjer i politisk debatt	142
Metode	143
Statsfeminisme - en norm som alternative fortellerlinjer opponerer mot	145
Alternativ til politisk- ideologiske skillelinjer mellom feminismer?	149
Omstridt, ikke glemt – hva med veien videre?	153
Vedlegg	161

Figurliste

FIGUR 1 LINEÆR FREMSTILLING AV HENDELSESFORLØP	3
FIGUR 2 ILLUSTRASJON AV STYREKVOTERINGSREFORMEN SOM MONTASJE	32
FIGUR 3 KART OVER SOSIALE ARENAER, JUNI 2008	53
FIGUR 4 POSISJONSKART, ANALYSE AV HØRINGSUTTALELSER	54
FIGUR 5 TABELLOVERSIKT OVER HØRINGSUTTALELSER	55

Kvotering i nytt farvann

I denne avhandlingen studerer jeg en politikutviklingsprosess. Temaene som belyses er likestillingspolitikk, kvotering og feminisme. Forskningsobjektet er innføringen av kjønnskvoltering i norske bedriftsstyrer. Den 27. november 2003 vedtok Stortinget lovendringer som innebar krav om minimumsrepresentasjon på om lag 40 prosent av hvert kjønn i bedriftsstyrer.¹ Hovedbudskapet i Regjeringens argumentasjon var at flere kvinner i styrene ville lønne seg. Politisk regulering av kjønnsbalansen i styrer ble et tema da Likestillingsloven ble revidert (1999-2001). Saken fikk ikke gjennomslag i første omgang, men i 2002 skjedde det noe som endret situasjonen: Nærings- og handelsminister Ansgar Gabrielsen (Høyre) overrasket de fleste, sin egen regjering inkludert, og gikk 22. februar 2002 ut i media og annonserte at han aktet å sørge for likestilling i næringslivet. «Jeg er villig til å bruke alle virkemidler jeg rår over for å tvinge frem full likestilling i bedriftene» sa Gabrielsen til VG.² Forslaget høstet en storm av protester. Likevel tok det altså bare et drøyt år før lovendringer som sørget for en minimumsrepresentasjon for både kvinner og menn i statseide selskaper og allmenaksjeselskaper (ASA) var på plass.³ Noen få uker etter medieutspillet til Gabrielsen arrangerte Nærings- og handelsdepartementet et seminar for norsk næringsliv med temaet kvinner i styrer.⁴ I den anledning hadde innrammingen skiftet fra snakk om «å tvinge frem full likestilling» til «tilrettelegging for verdiskaping». Det er dette vendepunktet, da kjønnskvoltering i bedriftsstyrer gikk fra å være en sak som handlet om likestilling, til å bli en sak som handlet om verdiskaping som danner utgangspunkt for denne avhandlingen. Hvordan ble likestilling til verdiskaping? Hvordan ble den argumentasjonen bygget opp? Hvilke forutsetninger virket sammen slik at reformen kom i stand og fikk gjennomslag?

Gjennom fire selvstendige artikler presenterer avhandlingen forskjellige analyser som gir ulike perspektiver på hendelser, aktører og kulturelle forhold som har vært med på å muliggjøre reformen. Til sammen gir artiklene innblikk i den situasjonen som omgav og frambrakte styrekvolteringsreformen, med et særlig fokus på feminismens varierende politiske betydning historisk, i kunnskapsproduksjon og i medieoffentligheten. Det empiriske materialet som

¹ Lovreguleringen av kjønns sammensetningen i bedriftsstyrer er skrevet inn i selskapslovene for de selskapene det gjelder. Sanksjonering av kjønnskvolteringsbestemmelsene følger de samme prosedyrene som for øvrige bestemmelser i selskapslovgivningen. Den juridiske formuleringen presiserer minimumsantall ut fra antall styremedlemmer totalt, se Allmennaksjeloven § 6-11a. Se: <http://www.lovdatab.no/all/tl-19970613-045-032.html#6-11a>

² Verdens Gang 22.02. 2002: 4

³ Registrering som ASA er en forutsetning for børsnotering og et ASA er i praksis et stort selskap med mange aksjeeiere.

⁴ 8. mars 2002, se : http://www.regjeringen.no/nb/dep/nhd/dok/andre/brev/utvalgte_brev/2002/invitasjon-fra-ansgar-gabrielsen-til-hor.html?id=90885

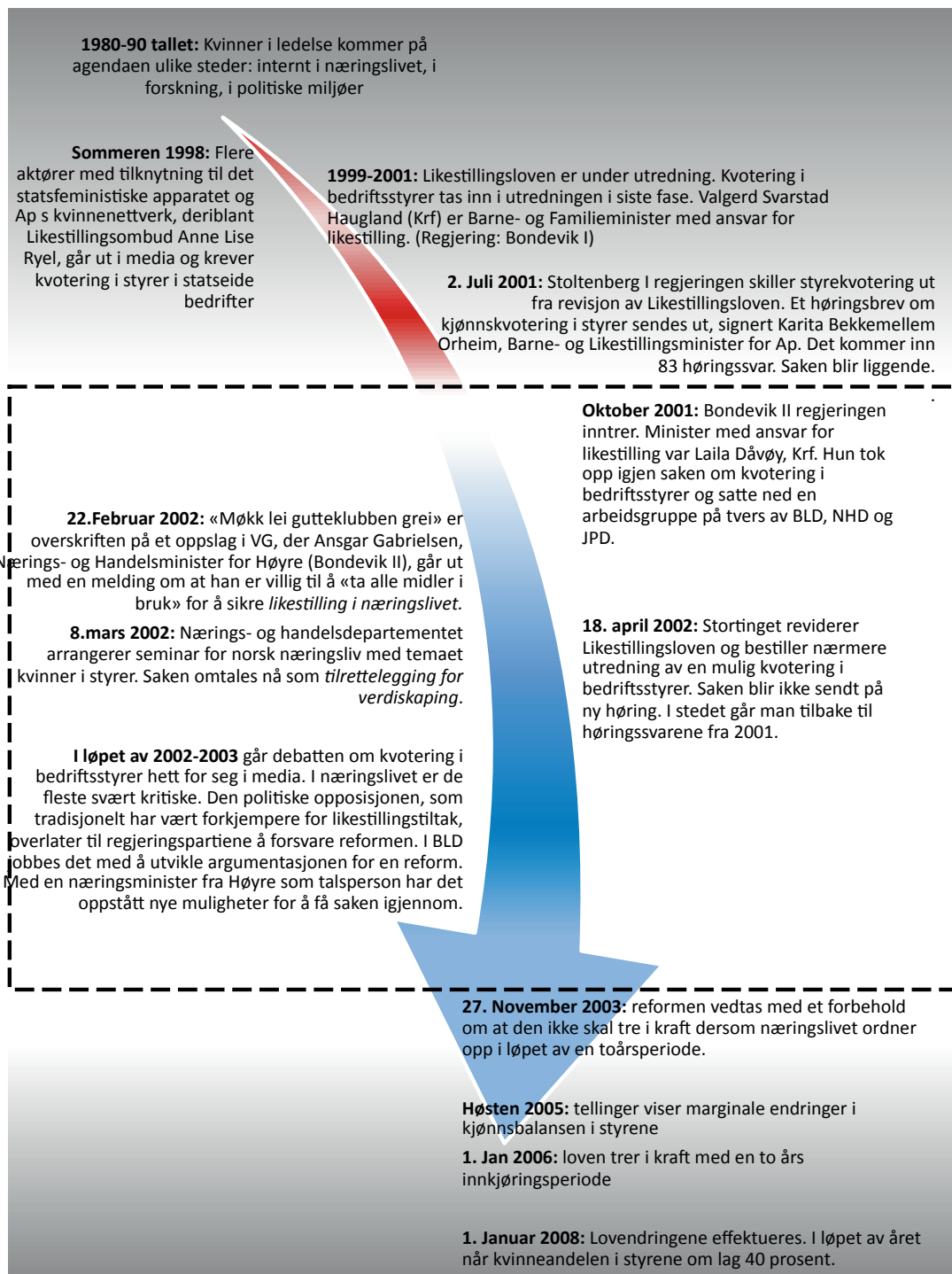
avhandlingen er basert på består av politiske dokumenter og medietekster, samt kvalitative intervjuer med politikere, politikere, forskere og næringslivsaktører.

Det praktiske arbeidet med å utvikle styrekvoteringsreformen kan, som jeg har illustrert i figur 1, deles i tre faser: I den første fasen ble det gjort forsøk på å overføre kvoteringsordningen som lå i Likestillingslovens § 21 på næringslivet. Dette første forsøket mislyktes. Deretter fulgte det som kan betegnes som en søkefase. Hvordan kunne reformen få gjennomslag? Den tredje fasen, etter at loven ble vedtatt, kan vi kalle realiseringsfasen. Reformen ble implementert og kjønnsbalansen i styrene har endret seg.

I vedtaket om å innføre kjønnskotering lå det en betingelse på to års prøveperiode. Dersom kjønnsbalanse ble oppnådd innen 1. januar 2006, skulle loven ikke effektueres. Sommeren 2005 var det bare 68 av til sammen 519 ASAs som oppfylte kravene. Loven trådte derfor i kraft 1. januar 2006, med nok en toårig overgangsperiode før sanksjoner ble iverksatt.⁵ Frem mot 1. januar 2008 innfridde selskapene kravet om kjønnsrepresentasjon, og det var få tegn på at ASAs skiftet selskapsform for å unngå kravet om kjønnsrepresentasjon, slik de som var skeptiske til reformen hadde fryktet (Heidenreich og Engelstad 2010). Fokuset for analysene i denne avhandlingen ligger på vendepunktet og søkefasen, markert med stiplede linjer i figur 1. Her har både politisk håndverk, politisk spill og vilkårligheter hatt betydning – og det er ikke alltid de aktørene eller handlingene som lett antas å ha forklaringskraft som gir mening når politisk reformarbeid studeres på nært hold.

Da reformforslaget ble lagt frem, var det først og fremst kvotering til ASA styre som ble ansett for å være kontroversielt. Staten er aksjeeier i mange store ASAs, men siden også private eierskapsinteresser ble berørt, ble reformen oppfattet som et inngrep i eierstyringen og ansett for å være et brudd med tradisjonen for å hegne om privat eiendomsrett (Engelstad 2011). Kontroversielt var også det faktum at initiativet ble brakt på banen og vedtatt med en borgerlig regjering ved makten. Det var Barne- og Familieminister Valgerd Svarstad Haugland (Kristelig folkeparti) som i 1999 tok imot innspill fra Arbeiderpartiets kvinnenettverk da Likestillingsloven var under revidering. Først handlet initiativet om statseide foretak. Senere skulle det utvides til å inkludere flere selskapsformer. Etter at det første initiativet var tatt i anledning revidering av Likestillingsloven, ble saken skilt ut som en egen reform som måtte implementeres i selskapslovgivningen. Arbeiderpartiet kom i regjeringsposisjon (Stoltenberg I, 2000- 2001), og sendte saken ut på høring. Saken ble deretter liggende. Det var først da en ny borgerlig regjering (Bondevik II, 2001-2005) kom tilbake i regjeringsmakt at saken ble gjenopptatt.

⁵ Se: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/pressesenter/pressemeldinger/2005/regler-om-kjønnsrepresentasjon-i-styrer-.html?id=103586>

Figur 1 Lineær fremstilling av hendelsesforløp

Laila Dåvøy var ny Barne- og familieminister. Hun initierte en bredere forankret prosess. Det var i det denne prosessen skulle i gang for alvor at Gabrielsen kom med sitt utspill i februar 2002. I kulissene arbeidet Barne- og Familiedepartementet med å utvikle en best mulig budskapsplattform.

I takt med realiseringen av økt kjønnsbalanse i bedriftsstyrene har støyen lagt seg. Kjønnkvotering til bedriftsstyrene gikk raskt fra å bli ansett som radikalt, nærmest utenkelig, til å fremstå som et høyst legitimt og relevant grep for å endre kjønnsbalansen i næringslivsledelse. Siden 2003 har stadig flere selskapsformer blitt innrullert i krav om kjønnsrepresentasjon. Per januar 2013 gjelder kjønnkvotering for ASA, offentlige heleide foretak (statsforetak), store samvirkeforetak, interkommunale selskaper og aksjeselskaper som er mer enn 2/3 kommunalt eid.

Kvotering til bedriftsstyrene er altså et relativt nytt fenomen og representerer en ny form for politisk styring for å skape kjønnslikestilte samfunn. Det nye består i at også privat næringsliv underlegges krav om kjønnsrepresentasjon (se Engelstad 2011). Selve virkemidlet, kvotering, har imidlertid lenger tradisjoner. I Norge er det frivillig kandidatkvotering (kjønnsfordeling på partilister ved valg) i alle politiske partier - unntatt Fremskrittspartiet. Den eneste formen for lovfestet kvotering frem til styrekvoteringsreformen, var imidlertid bestemmelser i Ligestillingslovens paragraf 21 om minimumsrepresentasjon på 40 prosent for begge kjønn i offentlige råd, utvalg og komiteer.⁶

Det har vært lansert flere forklaringer på hvordan og hvorfor reformen kunne komme i stand akkurat i Norge på det aktuelle tidspunktet. Tradisjoner for markedsregulering og statlig eierskap i kombinasjon med spredt privat eierskap er løftet frem som forklarende faktorer på hvorfor det ble innført kjønnkvotering i norske bedriftsstyrene – og ikke for eksempel i Sverige (Heidenreich 2012a). Positive erfaringer og en sterk tradisjon for bruk av kjønnkvotering som virkemiddel i politikk og offentlig sektor blir ansett for å være medvirkende årsaker til at den det var mulig å innføre kjønnkvotering i norske bedriftsstyrene. En institusjonell kontekst med ny-liberalisme og New Public management idealer, samt betydningen av enkeltpersoners politiske engasjement og strategiske valg, har vært trukket inn i forståelsen av hvordan reformen kom i stand (Teigen 2011).

Ti år etter at Gabrielsen gikk ut med det som ble oppfattet som et svært kontroversielt utspill, ble det i mars 2012, lagt frem en EU-rapport: "Women in economic decision-making in the EU". Et forslag om lovpålagt kjønnkvotering for børsnoterte selskaper i EU ble sendt ut på høring blant medlemslandene og interesseorganisasjoner med tilknytning til næringslivet. I kjølvannet av den norske styrekvoteringsreformen har sju andre land innført kvotering i bedriftsstyrene og enda flere

⁶ Et mål om jevn kjønnsrepresentasjon ble innført i Ligestillingsloven som paragraf 21 i 1981s og skjerpet til et minimumskrav om 40 prosent representasjon i 1988 (se Solhøy 1999 for detaljert historikk og analyse av anvendelse av paragraf 21).

diskuterer muligheten for obligatorisk kjønnskvoltering i bedriftsstyrer (Se Ansón 2012: 33, NHO 2012 og Teigen 2012: 126-133 for oversikter). Reformene er imidlertid ikke identiske, verken i konkret utforming eller i måten de kommer i stand på. Internasjonalt komparative studier har funnet at et fellestrekk ved alle land som per i dag har innført kjønnskvoltering i bedriftsstyrer er at det har eksistert en eller annen form for kvoteringsstradisjon i politikken forut for innføring av kvotering til bedriftsstyrer.⁷ Det ser derimot ikke ut til å ha så stor betydning om det er en veletablert tradisjon, eller om kvotering i politikken betegnes som suksessfull eller ikke (Teigen 2012). Dersom vi ser til Europa og de landene hvor kvotering i bedriftsstyrer er innført eller vurderes, så ser vi at selve kvoteringsordningene varierer. De tilpasses lokalt. Spania var det første landet som fulgte Norge. I 2007 ble en 40 prosent regel innført for statlige selskaper med over 250 ansatte. I 2010 påla Island børsnoterte selskaper med mer enn 50 ansatte en 40 prosent kjønnskvoltering i styrene. I 2011 fulgte Frankrike, Nederland, Malaysia, Italia og Belgia etter med forskjellige former kjønnskvoltering i bedriftsstyrer. Belgia har for eksempel har valgt en opptrappingsmodell der det endelige målet er en 50 prosent kvote innen 1. januar 2018. Hvilke typer selskaper som omfattes av lovregulering, varierer også. I den norske versjonen er det eierskap som definerer. Andre har valgt børsnotering som definisjon – eller størrelse på selskap målt ved antall ansatte eller ved omsetning (Fagan, Menéndez og Ansón 2012).

Studier som omhandler styreromskvoltering kan grovt sett deles inn i to hovedkategorier:⁸ De som undersøker effekter av kjønnsbalanse, og de som studerer bakgrunner for- eller utbredelse av politiske reformer. Effekstudiene har enten fokus på kvalitative endringer i styrearbeidet (se f.eks. Bjørkhaug 2011, Heidenreich 2012b) eller på beregninger av bedriftsøkonomiske effekter (se f.eks. Adams og Ferreira 2009, Kossowska, Smith, Smith og Verner 2005; Dale-Olsen, Schøne og Verner 2012). Analyser av bakgrunnen for den norske reformen eller spredningen av lignende reformer tar oftest utgangspunkt i institusjonelle forklaringer (f.eks Fagan, Menéndez og Ansón 2012; Heidenreich 2012a, Krook 2006 og Teigen 2010, 2012). Det er få, om noen, som har studert det praktiske politiske arbeidet med å få styreromskvoltering gjennomslagskraftig som politisk reform. Videre gir variasjonen mellom kvoteringsordninger grunn for å hevde at det er viktig å studere politikktviklingsprosessene i de forskjellige tilfellene fremfor å anta at det er en enkel form for overføring som finner sted. I denne avhandlingen gjør jeg derfor nettopp en nærstudie av den norske styrekvolteringsreformen med et fokus på det praktiske, politiske arbeidet. Den overgripende problemstillingen dreier seg om feminisme og politikk, og hvordan produksjonen av

⁷ Omtrent halvparten av verdens land har en eller annen form for kvoteringsordning i politikken, enten lovfestet gjennom grunnlov eller valglov - eller i form av frivillig kvotering på partinivå (Dahlerup 2006, Dahlerup og Freidenvall 2008: 63-74)

⁸ I tillegg kommer også rene kartleggingsstudier av kjønnsfordeling i styrer (se f.eks. Hoel 2004).

likestillingspolitiske reformer kan forstås. Denne drøftingen skriver seg inn i en debatt om feminisme og politikk som er i ferd med å bli reist i internasjonal forskning (se Dahlerup 2008, Lombardo, Meier og Verloo 2010). Jeg vil argumentere for at det er behov for å utvikle en feministisk, politisk handlingsteori for å forstå hvordan likestillingspolitikk produseres. Til dette bruker jeg rammeanalyse (Goffman 1986, Callon 1998) sammen med Latour (2005) sitt begrep om montasjer, et begrep om sosial teknologi basert på Foucault (2002) og Haraway (2004) sin tricksterfigur. Med disse analytiske konseptene blir det mulig å forstå hvordan politikk produseres gjennom handlinger som lager koblinger mellom både materielle og diskursive elementer, og hvordan bestemte elementer kan ha funksjoner som ikke er åpenbare ved første øyekast. Jeg vil avslutningsvis også diskutere hvordan vi kan tenke om likestillingspolitikkenes performativitet.⁹ Er det mulig å komme utenom kjønnsdikotomien i praktisk politikk?

I det følgende presenterer jeg først de fire artiklene som danner grunnlaget for videre analyse. Etter at artiklene er presentert, viser jeg hvilke fortolkningsrammer for likestillingspolitikk som kan leses ut fra eksisterende forskning og drøfter hva mine analyser kan bidra med i debatten om studier av feministisk politikk. Til sist i sammenbindingsessayet redegjør jeg for og reflekterer over metodiske tilnærminger i prosjektet.

Presentasjon og sammendrag av artiklene i avhandlingen

Denne avhandlingen rommer fire forskningsartikler som på forskjellige vis tar opp sosiale og kulturelle prosesser knyttet til utformingen av kjønnskvoltering i bedriftsstyrer som politisk reform. Et fellestrekk ved artiklene er at de tar utgangspunkt i dominerende fortellinger, både i forskning og samfunnet for øvrig, og drøfter om det også finnes alternative måter å forstå situasjonen på. Standardfortellinger om lineære forhold mellom aktivisme, kunnskapsproduksjon, kulturelle normer og politikk utfordres.

I rekkefølge kan artiklene leses som en fortelling som innholdsmessig starter med tre versjoner av bakgrunnen for reformen og måten den ble iscenesatt og fikk gjennomslag på. Den første artikkelen tar for seg statsfeminisme brukt som forklaringsmodell for dagens likestillingspolitikk. Den andre artikkelen går nærmere inn på den politiske argumentasjonen for å innføre kjønnskvoltering i allmenaksjeselskaper og sammenligner med argumenter som ble brukt da Norsk Landbruksamvirke frivillig innførte kjønnskvoltering. Den tredje artikkelen tar for seg arbeidet som ble gjort med å produsere kommunikasjonsstrategier og beslutningsgrunnlag i departementene. Til sist kontekstualiseres styrekvolteringsreformen gjennom en analyse av forestillinger om feminisme i

⁹ Performativitet handler enkelt sagt om hva språk eller «det sosiale» gjør – ikke hva det representerer. I drøftingen som kommer senere skal jeg ta i bruk både Judith Butler (1999, 2004) og Bruno Latour (2005) sin forståelse av performativitet.

norsk mediedebatt i dag. Analytisk beveger jeg meg altså gjennom artiklene fra fokus på aktører og konkrete hendelser i politikktutviklingen, til et bredere perspektiv på omgivelser for iscenesettelse av reformen. Samlet sett representerer artiklene innspill i en faglig debatt om hvordan forskjellige kulturanalytiske og handlingsteoretiske perspektiver kan bidra til å utvikle forståelsen for hvordan politiske reformer blir til. De empiriske funnene kan dessuten danne utgangspunkt for en diskusjon om iscenesettelser av feministisk politikk – en diskusjon jeg skal gå inn på etter at artiklene er presentert.

Artikkel 1: Statsfeminismens møte med næringslivet. Bakgrunnen og gjennombruddet for kjønnskvoltering i bedriftsstyrer som politisk reform.¹⁰

Teorier om statsfeminisme danner startpunkt for analysen i den første artikkelen – og gjennom artikkelen drøfter jeg hvorvidt den etablerte forståelsen av begrepet er fruktbart som beskrivelse av hvordan ny likestillingspolitikk produseres. Statsfeminisme ble i Norge lansert av Helga Hernes (1982, 1987) som et beskrivende begrep for observasjonen av dannelsen av en allianse mellom kvinnebevegelsen og statsmaktsapparatet, samtidig som hun knyttet begrepet til en visjon om et kvinnevennlig samfunn som kunne oppnås gjennom denne alliansen. Senere har statsfeminisme slått rot som en term for institusjonalisering av likestillingspolitikk. I norsk sammenheng forbindes dermed statsfeminisme blant annet med kategoripolitikk, kjønnsbalanse som likestillingsprinsipp og kvotering som virkemiddel. Teorien om statsfeminisme står så sterkt at den i analyser av norsk likestillingspolitikk ofte får status som forklaringsmodell for hvorfor og hvordan ny likestillingspolitikk formes. I denne artikkelen velger jeg i stedet å stille det som et empirisk spørsmål: Virket statsfeminisme i prosessen forut for styrekvolteringsreformen? I så fall; hvordan?

For å drøfte dette spørsmålet bruker jeg Michel Foucault (2002) sitt begrep om styringsmentalitet i kombinasjon med Bruno Latour (1987,1999, 2005) sin handlingsteori. Disse tilnærmingene har potensial til å utdype hverandre ved at fokus rettes mot forskjellige, men samvirkende mekanismer og prosesser. Statsfeminismen som styringsmentalitet kan tenkes uttrykt gjennom en dominerende norm om kjønnsbalanse og statlig ansvar for likestilling. Dette perspektivet innebærer at aktørers handlinger kan tolkes som uttrykk for disiplinerende normer. Mens styringsmentalitet dreier seg om hvordan makt virker strukturerende, er Latours handlingsteori fokusert på handlingselementer som ikke kan reduseres til å bare være et uttrykk for maktens virke. Handlinger har, i følge Latour, handlekraft i seg selv (Latour 1999). Med Latour finner jeg begreper for å belyse forholdet mellom effekten av styringsmentalitet og aktørenes handlinger. En handling blir i artikkelen forstått som en formateringspraksis; der forbindelser og transformasjoner kan skapes (Latour 2005).

¹⁰ Publisert: Sørensen, Siri Øyslebø 2011. «Statsfeminismens møte med næringslivet. Bakgrunnen og gjennombruddet for kvotering til bedriftsstyrer som politisk reform» i *Tidsskrift for kjønnsforskning* 2/2011: 102-119

Statsfeminismen beskriver da en kjent formatering av handlingskjeder for likestilling, nemlig kvotering. Handlinger kan konstruere en gjenkjennelig form, samtidig som de tar opp i seg nye elementer.

Analysene av dokumenter, medietekster og intervjuer i artikkelen viser at statsfeminisme har fungert som styringsmentalitet til en viss grad, men at dette ikke alene var nok til å drive reformen gjennom. En handlingskjede som jeg har kalt næringslivsfeminisme virket også som en forutsetning: Kvinner i næringslivet organiserte seg på 1980- og 1990-tallet for å oppnå økt innflytelse. Før ideen om lovregulering ble lansert, ble kjønnsbalansen forstått som næringslivets ansvar. En gryende politisk oppmerksomhet startet imidlertid i forbindelse med den offentlige utredningen av det norske likestillingsapparatet på midten av 1990-tallet (NOU 15: 1995). Videre viser artikkelen hvordan det mot slutten av 1990-tallet ble økt fokus på kvinner i styrerommet gjennom et samspill mellom aktører med tilknytning til næringsliv og institusjonene som er beskrevet som statsfeministiske.

I næringslivet vokste det frem et format for likestillingsarbeid som ikke hadde resultatlikhet men snarere mulighetslikhet som formål, sett på kvinnenens vegne. I teorier om feminisme kategoriseres dette ofte som liberalfeminisme. Jeg skal komme tilbake til dette i den fjerde artikkelen i avhandlingen som tar opp kulturell meningsproduksjon om feminisme. I denne første artikkelen forholder jeg meg til handlingskjeder slik de kunne observeres på næringslivsarenaen. Sett fra bedriftenes ståsted handlet normen om kjønnsblanding, snarere enn kjønnsbalanse. Dette kan forstås i lys av 1990 tallets trender i organisering og ledelsesformer. Det oppstod et økt fokus på negative effekter av homogene gruppesammensetninger og positive sider ved heterogene gruppesammensetninger. I en bred mangfoldsdiskurs var det også plass til argumenter for å inkludere flere kvinner i næringslivsledelse. Med nye organiseringsformer fulgte det også med et sterkere fokus på samarbeid og relasjoner i organisasjonene. Stereotype feminine egenskaper ble anerkjent som en sentral ressurs for bedrifter, og dermed var grunnen beredt for å tenke kvinner som ressurs i styrearbeid. Og det var nettopp nyttetenkning som skulle bli avgjørende når argumentasjonen for reformen skulle føres; kvinner i styret lønner seg, var påstanden.

I artikkelen argumenterer jeg for at sosiale og kulturelle forhold i næringslivet var med på å berede grunnen for at kvoteringsreformen kunne få sitt gjennombrudd. I den politiske argumentasjonen ble den statsfeministiske formateringen med kvotering koblet sammen med en argumentasjon formatert i næringslivet; det handlet om mangfold og lønnsomhet. Det er en lang rekke handlinger som har vært med på å lage denne koblingen. I denne artikkelen løftes betydningen av en bestemt og overraskende handling frem. Ansgar Gabrielsen, daværende Handels- og næringsminister for

Høyre, gjorde seg til talsperson for reformen. At enkeltaktører har betydning for utfall av politiske saker er ikke noe nytt. Ofte handler slike fortellinger om enkeltpersoners makt og posisjon i et politisk forhandlingsspill. I denne artikkelen viser jeg imidlertid hvordan en konkret handling kan ha betydning som katalysator for en sammenkobling av handlingskjeder fra ulike arenaer – en sammenkobling som var avgjørende for det politiske gjennomslaget. Artikkelen kan dermed også leses som et argument for å inkludere flere arenaer for politikkproduksjon når bestemte reformer skal studeres. Ved å undersøke kimer til endring også på områder som ligger utenfor grensene for politisk regulering, kan vi bedre forstå hvordan handlingsrom for politikk skapes.

Artikkel 2: Feminism without gender? Arguments for gender quotas on corporate boards in Norway¹¹

Den andre artikkelen utforsker videre hvordan argumenter for kjønnskvotering ble transformert for å være effektive i nye omgivelser i næringslivet. I tråd med den foregående artikkelen argumenteres det også her for at det er viktig å studere den lokale situasjonen, både for utvikling og implementering av den politiske reformen. Analysene drøfter to kvoteringsreformer som ble vedtatt parallelt i 2003; den ene frivillig av Norsk Landbrukssamvirke, den andre tvunget frem av politikere overfor allmenaksjeselskaper.

Kulturforklaringsmodeller har vært brukt for å forstå ulikheter i kjønnslikestilling på tvers av land og for å kaste lys over bestemte mekanismer som forhindrer eller fremmer kjønnslikestilling. Ett eksempel på en kulturforklaringsmodell er en tese om sammenheng mellom grad av modernisering og grad av likestilling i et samfunn. Modernisering antas å generere kjønnslikestilling. Norge blir i en slik sammenheng beskrevet som et av landene med sterkest likestillingsverdier – sterk likestillingskultur (Norris og Inglehart 2001, Inglehart og Norris 2003). En historisk forankret likestillingskultur, med en «lidenskap for likhet», var også et viktig poeng for Helga Hernes (1987: 16) da hun beskrev de nordiske demokratiene som å ha et særlig potensial for å utvikles til å bli «kvinnevennlige samfunn». Det er altså all mulig grunn til å anta at «kvinnevennlige» argumenter har plass i begrunnelsen for kvotering. Det faktum at noen bedrifter tok kvotering i bruk frivillig, mens andre ikke gjorde det, vitner imidlertid om at det også innenfor et land kan eksistere forskjellige likestillingskulturer. I denne artikkelen undersøker vi hvordan kjønnsbalanse innrammes med kulturell mening på to forskjellige steder innenfor én nasjon. Spørsmålet som ligger til grunn for artikkelen er: Finnes det andre forhold enn likestillingskultur som påvirker viljen til å endre kjønnsbalanse?

¹¹ Publisert: Bjørkhaug, Hilde og Siri Øyslebø Sørensen 2012. «Feminism without Gender? Arguments for gender quotas on corporate boards in Norway» i Engelstad, Fredrik og Mari Teigen (red.) *Comparative Social Research, Vol 29, Firms, Boards and Gender Quotas: Comparative Perspectives*: 185-210

For å lete etter spor av likestillingskultur henter vi analytiske kategorier fra tidligere studier av debatter om kjønnskvoltering i politikken. Kvotering innrammes i argumenter for kjønnsbalanse ofte som nødvendig, nyttig og rettferdig (Teigen og Skjeie 2005). Argumenter for økt kvinnerepresentasjon kan ta form som enten et rettferdighetsargument (demokratisk inklusjon og universell rett til deltakelse), et ressursargument (kvinner og menn er forskjellige; representerer komplementære ressurser, og bør derfor være likt representert) eller som et interessegruppeargument (kvinner og menn har ulike interesser og bør derfor være likt representert) (Hernes 1987). Oppsummert kan vi si at kvoteringsdebatter har vært karakterisert ved normative synspunkter som dreier seg om rettferdighet og demokrati og mer pragmatisk orienterte og situasjonstilpassede argumenter for å promotere kjønnskvoltering i en gitt situasjon. I denne artikkelen forfølger vi begge spor, både det normative og det pragmatiske, når vi undersøker hvordan kvotering ble argumentert frem som frivillig tiltak i samvirkeforetak og som politisk tvang ovenfor allmennaksjeselskap.

Analysene i artikkelen viser at det er en sterk symbolsk kobling mellom «å være moderne» og å «ha kjønnsbalanse». Det er imidlertid ingenting som tyder på at modernisering er årsak til kjønnsbalanse. Riktignok ser vi at et hovedargument for landbrukssamvirkene var at kjønnsbalanse ville bidra til modernisering i organisasjonen, men fremfor alt skulle det bidra positivt til landbrukets image som «med i tiden». Allmennaksjeselskapene representerer ikke en sektor med en kollektiv identitet på samme måte som landbrukssamvirkene. Fellestrekket er imidlertid at det dreier seg om store selskaper. I Næringslivets Hovedorganisasjon var det ikke grunnlag for tenkningen om å bruke kjønnskvoltering som katalysator for modernisering. På politisk nivå, derimot, var utviklingstanken til stede når kvoteringsreformen ble sett som et viktig ledd for å gjenerobre topp-plasseringer på internasjonale likestillingsindekser.

Det mest slående når de to tilfellene av begrunnelser for kvotering ble undersøkt, var imidlertid at det i liten grad var tale om likestilling og kvinners rettigheter eller interesser. Hovedargumentet om modernisering av landbrukssamvirkene var rammet inn som et argument om «bedriftenes beste». Et demokratiargument stod også sentralt i begrunnelsen, men det ble heller ikke presentert som kvinners rett til representasjon. Tvert i mot ble det fremstilt som et strategisk trekk for «bedriftens beste» å sikre legitimitet for beslutninger ved at medlemsmassen var best mulig representert. På samme vis snakket politikerne kjønnskvoltering inn i en fortelling om «bedriftenes beste» når de fokuserte på et lønnsomhetsargument i begrunnelsen for kjønnskvoltering. Fokus i artikkelen er på argumentene som ble løftet frem som de legitime motivasjonene for kvotering. Det betyr ikke at vi konkluderer med at andre motivasjoner og begrunnelser ikke fantes. Analysene viser imidlertid at

den lokale situasjonen på organisasjonsnivå var av betydning for hvordan målet om kjønnsbalanse begrunnes. Temaene kjønn og likestilling som verdi i seg selv ble unngått i størst mulig grad. I stedet for å legge vekt på kvinners interesser var det bedriftens interesser som hadde høyest legitimitet.

Det er paradoksalt at kjønnslikestillingspolitikk må uttrykkes som noe annet for å få gjennomslag. Artikkelen drøfter videre om dette kan tenkes å være et kjennetegn ved situasjonen for fremtidig feministisk politikk, men fremfor å konkludere reiser vi nye spørsmål som vrir på kulturforklaringsmodellen: Endrer økt likestilling i samfunnet grunnlaget for hvilke argumenter som har legitimitet når kategoripolitikk skal fremmes?

Artikkel 3: Virtuous reason? Knowledge and learning in policymaking: The case of corporate board gender quotas in Norway¹²

Den tredje artikkelen i avhandlingen tar opp tråden fra den første artikkelen som handler om hvordan koblingen mellom likestillingspolitikk og næringspolitikk ble produsert. Mens den første artikkelen tok for seg statsfeminisme og næringslivsfeminisme som to forskjellige handlingskjeder for likestilling og viste hvordan disse ble koblet sammen gjennom én aktørs handling, så er fokuset i denne artikkelen på arbeidet som ble gjort i kulissene - i forvaltningen. Nærmere bestemt viser artikkelen hvordan kunnskapsgrunnlaget for politisk beslutningstaking kom i stand.

Artikkelen tar utgangspunkt i en kulturelt dominerende forestilling, både i allmennheten og i forskning og politisk teori, om at det eksisterer et lineært forhold mellom forskning og politikk (Jasanoff 2011). I norsk politikk er det sterke tradisjoner for å trekke inn forskningsekspertise i politikktutvikling. Forskningsbasert kunnskap har vært sentralt for utviklingen av den velferdsstatsmodellen vi kjenner i dag (Lundquist og Petersen 2010, Melby et. al 2008). Tidlig på 2000 tallet fikk den internasjonale trenden med fokus på evidensbasert politikk innvirkning også i Norge (Nuland, Tranøy og Christensen 2009). Norsk kjønnsforskning har dessuten en historie som knyttes tett opp mot politikk, både gjennom forbindelsen til kvinnebevegelsen og statsmaktapparatet. De feministiske motivene som førte til fremveksten av kvinne- og senere kjønnsforskning handlet både om allmenn synliggjøring, men også mer konkret om å produsere ny kunnskap for ny politikk (Halsaa 2003, Holter 1996). Med likestilling som tema er det nærliggende å tenke at forskning på nettopp dette er kunnskapen som har potensial for å brukes i politikktutvikling.

Som et utgangspunkt for å undersøke denne antakelsen presenterer jeg i artikkelen forskjellige teorier om forholdet mellom forskning og politikk. Teoriene kan deles inn etter hvem de plasserer som hovedaktør; politikktutvikleren eller kunnskapsprodusenten. Modeller for politikktprodusenters bruk av forskning skiller gjerne mellom instrumentell, strategisk eller symbolsk bruk av forskning

¹² Artikkelen er sendt til vurdering i fagfelleverdert tidsskrift

(Boswell 2009, Nutley et al 2007, Stone 2002). En rent instrumentell bruk av forskning innebærer å la forskningskunnskapen definere det politiske virkemidlet, mens vi i andre enden av skalaen finner symbolsk bruk av forskning som i ytterste konsekvens kan fungere som ren taktikk (Weiss 1979). Innholdet i forskningen som brukes i politisk argumentasjon behøver ikke å ha noe med det politiske virkemidlet som sådan å gjøre, men henvisninger til forskning antas likevel å tilføre legitimitet (Stone 2002). Andre modeller fokuserer på forskeres påvirkning på politikktutvikling (Pielke 2007). Her er ytterpunktene på den ene siden forskere som tar avstand fra politikk og produserer kunnskap som i prinsippet blir tilgjengelig i et kunnskapsreservoar som politikktprodusenter kan trekke veksler på – og på den andre siden forskeren som aktivt bidrar med oversikt over et kunnskapsfelt og utvider politikernes horisont. I mellomposisjoner finner vi forskere som bidrar med konkret etterspurt kunnskap, eller forskere som presenterer kunnskap som taler for en bestemt politisk løsning. Fokus på selve interaksjonen mellom kunnskapsprodusenter og politikktprodusenter blir sentralt i forsøk på å utfordre den lineære modellen av forholdet mellom forskning og politikk. I denne artikkelen bruker jeg to innspill der relevans og læring er sentrale begreper (Jasanoff 2011 og Sanderson 2009). Jasanoff argumenterer for en «virtuous reason» modell¹³ som alternativ til den lineære forståelsen med sannhet som den primære målestokken for 'god' forskning, mens Sanderson vektlegger læring som sentralt for vellykket politikktutvikling.

Jeg tar i analysen først for meg antakelsen om at kjønnsforskning spilte en rolle i politikktutviklingen. Jeg undersøker dette gjennom å kartlegge aktører som formelt sett var involvert i prosessen. Det finnes ingen med tilknytning til etablerte kjønnsforskningsmiljøer. Heller ikke i referansene til kunnskapskilder i de politiske dokumentene finner vi spor av kjønnsforskning. I én høringsuttalelse finnes det imidlertid referanse til en klassisk studie av Rosabeth Moss Kanter (1993 [1977]). Dette er høringsuttalelsen fra Arbeiderpartiets kvinnenettverk, som også var dem som i utgangspunktet tok initiativ til en lovregulering av kjønnsbalansen i næringslivet (jfr artikkel 1). Innen beslutningsgrunnlaget ble lagt frem for Stortinget, gjennom Odelstingsproposisjon nr. 97 (2002-2003), var imidlertid alle spor etter forskning på kvinner, makt og organisasjoner borte i de politiske dokumentene. Jeg tolker dette som et uttrykk for at kjønnsforskning kan tenkes å ha spilt en rolle i forhold til agendasetting, men i søkefasen som er hovedfokus for min studie, er det ingen spor av kjønnsforskning. Selv forklarer kjønnsforskere som jeg intervjuet dette enten med at forskningsekspertisen på temaet ikke var god nok eller gjennom en problematisering av forholdet mellom aktivisme og forskning.

¹³ Virtuous reason er vanskelig å oversette fra engelsk til norsk, men «velment-rasjonalitet» eller «edle hensikter som rasjonale» vil være brukbare alternativer.

Gjennomgangen av de politiske dokumentene, med hovedvekt på Odelstingsproposisjon nr. 97 (2002-2003), viste imidlertid at annen forskning helt klart var av betydning for reformen. Dette støttes også av intervjuutsagn som forteller om hvordan de som jobbet med å forfatte det politiske beslutningsgrunnlaget, lette for å finne mest mulig av den tilgjengelige og relevante kunnskapen. Relevans ble definert som kunnskap som støttet saken. I dette tilfellet var det tre påstander som ble støttet av forskning; at reformen var nødvendig, deretter at den var mulig å gjennomføre og til sist at den var ønskelig å gjennomføre. Resonnementene ble ført med støtte i statistikk fra Statistisk sentralbyrå og surveyundersøkelser som enten var utført av Næringslivets hovedorganisasjon eller bestillingsrapporter fra analysebyråer. Undersøkelser av grunnlaget, med tanke på kvinners kvalifikasjoner, motivasjoner og holdninger, var viktige nok. Likevel var det i siste ledd av argumentasjonen, som handlet om at reformen var ønskelig, at en forskningsreferanse fremstod som særlig sentral. En masteroppgave (Miao og Kleveland 2000), ble brukt som hovedreferanse for å påstå at økt andel av kvinner i styret ville lede til bedre resultat på bunnlinjen. Bruken av masteroppgaven som kronvitne for hovedargumentet i proposisjonen, viser at relevans var det sentrale kriteriet for politikktutviklerne og ikke kvalitet definert ut fra akademiske kriterier.

Læringsprosessen som foregikk handlet ikke om å tilegne seg kunnskap fra forskning, for så å la dette påvirke politikk. Forskning ble ikke konsultert i det hele tatt når det gjaldt utforming av det politiske virkemidlet. Her var det erfaringsbasert kunnskap fra offentlig sektor som gjorde seg gjeldende, sammen med et ønske om å harmonisere den nye reformen med eksisterende lovverk. Forskjellige argumentasjonsstrategier som dreide seg om rettferdighet, demokrati og lønnsomhet, ble testet ut gjennom presentasjoner i media. Deretter ble kommunikasjonsstrategiene justert ut fra responsen som utspillene ble møtt med. Det var først da reformen skulle presenteres utad at forskning fremstod som betydningsfullt. Hvilken forskning som var relevant, ble ikke definert ut fra hva det politiske virkemidlet dreide seg om i seg selv, men heller ut fra det området hvor politikken skulle settes i kraft.

På bakgrunn av analysene argumenterer jeg for at Jasanoffs «virtuous reason» som et alternativ til en tradisjonell, lineær forståelse med sannhet som evalueringskriterium, bør tenkes sammen med det jeg har kalt «pragmatic reason». Edle hensikter og velment forskning er ikke nok til å vurderes som «god» forskning for politikk. Når forholdet mellom forskning og politikk skal forstås, må vi også ta høyde for erfaringslæring og hypotesetesting (Sanderson 2009). Det er også slik at politikktutviklere er hovedaktører i politikktutvikling – ikke forskere. Kriteriene for hva som vurderes som relevant forskning, sett fra politikktutviklernes ståsted, er ikke forskning med edle hensikter (Jasanoff 2011). Det er forskning som kan brukes i den gitte situasjonen. Når det gjaldt kvotering til

styrerom så var det forskning som kunne bidra til å kople bedriftenes fremste mål: lønnsomhet til kvotering som var den brukbare forskningen.

Artikkel 4: Omstridt eller glemt? Feministiske fortellerlinjer i norsk likestillingsdebatt¹⁴

Den fjerde artikkelen i avhandlingen går bort fra gjennombruddet for styrekvoteringsreformen som hovedtema og anlegger et bredere perspektiv. Temaet er forestillinger og forhandlinger om feminisme i dagens norske offentlighet. Utgangspunktet for artikkelen er en situasjon som ved første øyekast kan se paradoksalt ut: Studier som viser at feminisme blir oppfattet negativt (for eksempel Bohlén 2012, Beck 1998, Chaudhuri 2000, Östergren 2009) og funnene fra de øvrige artiklene i avhandlingen, viser at kjønn og likestilling ble unngått som tema da kjønnskvotering til bedriftsstyrer ble iscenesatt. Likevel foregår det en kamp om å definere feminisme i norsk offentlighet. Hva handler det om?

Dersom man konsulterer narrativteorier om politikk (Hajer 2005, 2009, Miller 2012) og andre studier som har vist hvordan kjønn avpolitiseres jo nærmere politisk beslutningstaking og implementering man kommer (for eksempel Rönnblom 2009), så er det likevel ikke så overraskende at kjønn i større grad politiseres i det som kan betegnes som periferien for politisk reform: den generelle samfunnsdebatten. I artikkelen analyserer jeg mediedebatten over en femårsperiode, fra 2007-2012, og viser hvordan bestemte feministiske fortellerlinjer produseres. Fortellerlinjer er komprimerte narrativer som bidrar til å etablere bestemte forståelser av et fenomen (Hajer 2005, 2009, Miller 2012). Basert på medieanalysene har jeg også valgt ut tre debattbøker som representerer tre forskjellige innspill i kontroversen om feminisme (Brodkorb 2012, Kahn-Østrem og Kahn 2011, Simonsen og Yssen 2010). Noen av fortellerlinjene jeg finner i den offentlige debatten er gjenkjennelige for feministisk teori, som har klassifisert feminisme ut fra tilknytning til politiske ideologier, andre er gjenkjennelige for kategoriseringer av feminismer basert på sosiale kategorier (se Holst 2009, Lorber 2005). Fortellerlinjene som identifiseres gjennom analysen er en statsfeministisk fortellerlinje, en konservativ feministisk fortellerlinje, en liberalfeministisk fortellerlinje, en minoritetsfeministisk fortellerlinje, en antifeministisk fortellerlinje og en fortellerlinje om feminisme som irrelevant. Disse fortellerlinjene gir forskjellige svar på spørsmålet om hva likestilling er og hvordan likestilling best kan oppnås. Formålet med analysene er å synliggjøre hvilke forestillinger om feminisme som er med på å forme premissene for kjønnspolitiske debatter i dag.

¹⁴ Artikkelen er en revidert versjon av et kapittel som er under vurdering til fagfelleurdert antologi.

Den statsfeministiske fortellerlinjen har ikke mange aktive talspersoner i det offentlige ordskiftet, men fremstår likevel som en norm som alle de øvrige fortellerlinjene, bortsett fra den minoritetsfeministiske fortellerlinjen, opponerer mot. En statsfeministisk fortellerlinje kan oppsummeres slik: Kjønnsligestilling er et strukturproblem som staten har ansvar for, og forutsetninger for, å endre. Denne observasjonen er særlig interessant sett i sammenheng med den første artikkelen i avhandlingen der jeg drøfter statsfeminisme som styringsmentalitet. I den første artikkelen konkluderte jeg med at statsfeminismen alene ikke var nok, men at det måtte koblinger til en næringslivsfeministisk handlingskjede til for å sikre gjennombrudd. Analysene av en bredere samfunnsdebatt gir et utfyllende blikk på hvordan statsfeminismens styrke som norm er under press. Dette kommer jeg tilbake til i drøftingen av rammer for politikktutvikling som følger etter denne gjennomgangen av artiklene.

De feministiske fortellerlinjene som på forskjellige vis opponerer mot den statsfeministiske fortellerlinjen produseres av aktører som tilhører veletablerte politiske leire. En konservativ-feministisk fortellerlinje (likestilling er likeverd mellom to forskjellige kjønn) og den liberalfeministiske fortellerlinjen (likestilling er valgfrihet) danner til sammen en fortellerlinje som i samfunnsdebatten betegnes som «blå feminisme»: feminisme er en individuell kamp for frihet til å velge levemåte - tradisjonelt eller utradisjonelt». Miller (2012) viser hvordan det å ta i bruk ideogrammer, hverdagsord som i den gitte konteksten har helt bestemte assosiasjoner og konnotasjoner, er den mest effektive måten å sørge for innramming av et politisk saksfelt på. I norsk, politisk landskap er blå og rød sterke ideogrammer – symboler som aktiverer en rekke av assosiasjoner, både om dagens samfunn og den politiske historien. Jeg viser i analysene hvordan flere av fortellerlinjene som setter den statsfeministiske linjen under press tar i bruk metaforer hentet nettopp fra standardiserte fortellinger om feminisme og politikk. «1970-tallsfeminisme» og «Elitefeminisme» er to metaforer som brukes aktivt, men som i realiteten er stråfigurer for feministiske posisjoner som ingen forfekter aktivt i det offentlige ordskiftet. Disse metaforene bidrar imidlertid til å produsere et bilde av en gammel, elitistisk, (rød) statsfeminisme og en ny, blå frihetsfeminisme.

Den minoritetsfeministiske fortellerlinjen representerer et unntak fra linjene som inngår i forestillingen om en «blå feminisme» versus «statsfeminisme». I den minoritetsfeministiske fortellerlinjen står valgfrihet sentralt, men uten at ideogrammet blå aktiveres. Det er religion, tradisjon og majoritet som friheten først og fremst vurderes i forhold til. Jeg har identifisert den minoritetsfeministiske fortellerlinjen som følger: Likestilling handler om muligheten til å selv velge hvordan en skal leve sitt liv. Fortellerlinjen forener både tradisjonelt praktiserende muslimer og

mindre tradisjonelle muslimer. Det gis imidlertid færre anvisninger til hvilken politikk som bør føres – svar på spørsmålet om det er statens- eller individets ansvar å bli likestilt? – i produksjonen av en minoritetsfeministisk fortellerlinje. I omtale av minoritetsfeminisme foregår det likevel en politisering i relasjon til statsfeminisme. Kjønnkvotering til bedriftsstyrer fremstår i samfunnsdebatten som det fremste symbolet på det som omtales som elitefeminisme. Denne metaforen er særlig tatt i bruk for å kontrastere minoritetskvinnenes mer grunnleggende utfordringer som handler om grunnleggende menneskerettigheter.

I konklusjonen av artikkelen argumenterer jeg for at forskning som skal legge til rette for ny likestillingspolitikk må ta mening som produseres i samfunnsdebatten på alvor. Jeg følger Holst (2007, 2009) sitt resonnement om å åpne teoretiseringen av likestilling i norsk forskning til å inkludere mer enn en statsfeministisk definisjon av likestilling som likerepresentasjon. Min påstand er i tillegg at dette bør være et empirisk prosjekt. Hva forstår folk med «valg» og «regulering» når det er snakk om likestilling?

Rammer for forståelse og fortolkning av likestillingspolitikk

Feministisk teori har omdefinert politikkbegrepet i tråd med endrede forståelser av kjønn. Det har skjedd en forflytting fra kvinnekamp og kategoripolitikk til kjønnskamp og dekonstruksjon. I møtet med samfunnsstyring, slik den er institusjonalisert, byr denne forskyvingen på utfordringer. Drude Dahlerup har kritisert feministiske studier av politikkutvikling for å ikke ta innover seg situasjonen som politikk produseres i:

“I would argue that feminist movements and in many cases even feminist researchers tend to base their (our) analyses on unrealistic or idealistic assumption about the political process. We only accept ‘pure’ feminist motives behind a piece of legislation, be it on quotas, legislation on violence against women or money for shelters. Otherwise our judgement will be predominantly negative: ‘they only do this because...’ But political life is a game of bargaining, compromises and mixed motives” (Dahlerup 2008: 324-325).

Dahlerups kritikk peker på to dimensjoner ved forståelsen av politikkproduksjon som svake områder i feministiske forståelser av politikk: urealistiske og idealtypiske antakelser om hvordan politikk produseres og ”rene” feministiske motiver som normativ standard. Lombardo, Meier og Verloo (2010) kan leses som en utdyping av Dahlerups påstand om hvordan ”rene” feministiske motiver virker. De drøfter hvordan feministiske diskurser om likestilling kan føre til tabuer, og dermed «blinde flekker» for bestemte tilnærminger og fortolkninger av likestillingspolitikk. En av de blinde flekkene som identifiseres handler om mulige positive resultater av likestillingspolitikk (Lombardo et al. 2010: 106). Det kan altså virke som at det ligger noen begrensninger i feministisk teori for å forstå likestillingspolitikk i praksis.

Jeg tar med meg begge de implisitte utfordringene; om å utvikle mer realistiske forståelser for politikkproduksjon og om å bryte feministiske tabuer når jeg videre skal drøfte hvilke innspill analysene i denne avhandlingen kan gi til studier av likestillingspolitikk. De empiriske undersøkelsene som er gjort i forbindelse med dette doktorgradsprosjektet har, som beskrevet innledningsvis, fokusert på politikkutviklingsfasen der kjønnsvotering i bedriftsstyrer gikk fra å handle om likestilling til å handle om lønnsomhet. På bakgrunn av analysene i artiklene vil jeg argumentere for at feministisk teoretisering av politikk kan videreutvikles ved hjelp av handlingsorienterte teoretiske perspektiver. I neste omgang vil disse perspektivene bidra til å gjøre det mulig å tenke nytt om

hvordan likestillingspolitikk virker. I diskusjonen vil jeg bruke rammeanalyse som et overordnet grep for å drøfte hva eksisterende forskning gir kunnskap om – og hva som havner utenfor rammene. Forskningen som presenteres er valgt ut blant de nyeste og mest sentrale bidragene til studier av feministisk politikk. Det er i hovedsak tre typer av rammer som dominerer fortolkningene av likestillingspolitikk:

- Statsfeministisk teori
- Økonomisk diskurs
- Kjønnsteori

De tre rammene brukes for å forstå forskjellige aspekter ved politikktutvikling; samspill mellom aktører, valg av virkemidler og betydningene av bestemte argumentasjonsmåter. I konkrete analytiske tilnærminger til empiriske studier veves rammene ofte sammen, men for en videre drøfting av hvordan feministisk teori kan utvikle en bedre forståelse for politikktproduksjon, er det nyttig å synliggjøre nettopp disse rammetyperne som atskilte. Måten likestillingspolitikk produseres på, hvilke aktører som har innflytelse, og hvordan saker kommer på agendaen fortolkes ofte innenfor en ramme av statsfeministisk teori. Analyser av debatter om kvotering til bedriftsstyrer og av likestillingspolitiske debatter generelt tolker ofte argumenter og iscenesettelser innenfor en ramme av økonomiske diskurser. I studiene av likestillingspolitikk kan det også leses ut kjønnsteoretiske rammer som ligger implisitt i analysene som gjøres. Slik jeg ser det er det nettopp gjennom en økt bevissthet rundt samvirket mellom kjønnsteoretiske rammer og politikktforståelse at det ligger et potensial for å utvikle feministisk, politisk teori videre. Jeg vil derfor vie en del plass av drøftingen til å presentere noen typiske måter å forstå sammenhenger mellom kjønnsforståelse og feministiske politiske strategier, slik det har blitt forstått i kjønnsforskningen fra 1990-tallet og fremover. Først skal jeg gi en utdyping av rammeanalyse og hva en slik tilnærming kan innebære for lesing av teori, annen forskning og egen empiri.

Rammeanalyse har utgangspunkt i Goffmans (1986) teorier om organiseringen av det sosiale. Betydningen av begrepene ramme og innramming ligger nært det vi i dagligtalen tenker på når vi bruker ordet. En ramme kan brukes for å holde noe på plass, for å definere noen grenser, for å fremheve et bestemt punkt. Rammer kan først og fremst tenkes som en grenseflate, en relasjonell dimensjon som gjør det mulig å identifisere hva som legges fast, og hva som tenkes foranderlig i forskjellige sammenhenger – også i forskning og formidling av forskningsresultater. Goffman tok i bruk denne metaforen for å beskrive og analysere sosial samhandling og var først og fremst opptatt av å synliggjøre implisitte regler som former samhandling og genererer mening. Senere er rammeanalyse videreutviklet innenfor forskjellige fagretninger. I policystudier er rammeanalyse

særlig blitt anvendt i studier av politisk kommunikasjon og sosiale bevegelser (se f. eks. Bacchi 2009, Dombos 2012 og Matthes 2012 for oversikter). Et fellestrekk ved de fleste rammeanalyser som dreier seg om politikk, er at de studerer hvordan politiske saker baseres på underliggende strukturer av overbevisning, oppfatninger og prioriteringer (Dombos 2012: 4). Rammer kan da forstås som kognitive eller som normative (Lombardo et al. 2009: 11). Forskjellige anvendelser av rammebegrepet frambringer også forskjellige forståelser av intensjonalitet; enten kan det gi mening å snakke om strategisk bruk av innramminger eller praksiser forstås som uttrykk for dypereliggende maktstrukturer (Bacchi 2009). Enten rammer tenkes som kognitive, normative, som diskursive ressurser eller strukturerende krefter deler tilnærmingene Goffmans tanke om at rammer er som noe som ligger forut for samhandling, samtidig som det reproduseres nettopp gjennom interaksjon. Rammeanalyse brukes ofte for å identifisere noen fastlagte premisser for handling. Goffmans tilbud om å forstå endring formulerer han ved hjelp av metaforen «keying», som viser til musikkspillet og nøkkelen som angir toneart for notene som skal spilles. Bestemte tegn i en handling er med på å la andre forstå hvilke ramme handlingen skal tolkes innenfor.

Michel Callon (1998, se sidene 244-269) sin anvendelse av rammebegrepet representerer et litt annerledes perspektiv på hva rammer er og hvordan konseptet kan brukes analytisk. Han forstår rammer som performative og potensielt flyktige konstruksjoner. Han er interessert i å få øye på hva som til enhver tid plasseres utenfor rammen, som hva som finnes innenfor og viktigst av alt: Hvordan produseres det forbindelser mellom det som er utenfor, og det som finnes innenfor? Forbindelsene som overskrider rammen, kaller Callon for oversvømmelser. Fremfor å tenke på rammen som norm, argumenterer Callon for at det er oversvømmelser som må anses å være normalsituasjonen: «Overflows are the rule and framing is a fragile, artificial result based upon substantial investments» (Callon 1998: 252). Denne måten å bruke rammebegrepet på gir et godt utgangspunkt for å forstå politikkproduksjon. Det blir enklere å synliggjøre hvordan rammer konstrueres og hva som legges fast og innenfor og hva som «flommer over» og som ikke får plass i den gitte rammen. Denne videreutviklingen av det relasjonelle aspektet ved rammer innebærer at det ikke kan tas utgangspunkt i at handlinger og fenomener kan forstås kun i lys av rammen de plasseres i. Det foregår også alltid forbindelser til hendelser, handlinger og materialiteter utenfor rammen. Singstad (2011) viser for eksempel hvordan arbeidstidsregimer fungerer som rammer som til stadighet oversvømmes. Forhold som defineres utenfor arbeidstiden og inn i «fritid» som ramme, har klare påvirkninger på hva som gjøres i arbeidstiden, og motsatt. Det analytiske fokuset rettes ikke mot konflikten mellom arbeid og fritid, slik mange studier gjør, men mot overskridelsene mellom arbeidstidsrammen og effekter som produseres gjennom disse overskridelsene. Med Callons

tilnærming blir altså overskridelsene av rammer det mest interessante, og disse overskridelsene kan utforskes med fokus på hva de bidrar til å produsere, fremfor hva de bidrar til å bryte opp.

Callon utvikler sitt perspektiv på rammebegrepet gjennom en diskusjon av begrensingene som økonomisk teori om markedsvekst fører til. Bruk av teoriene fører til at det blir sett bort fra handlinger og hendelser som ikke passer det teoretiske rammeverket som beskriver markedsvekst. Dermed går økonomene glipp av forståelsen for hvordan det stadig foregår re-formasjoner og gjendanning av det fenomenet som omtales som «markedet», hevder Callon. Tenkningen kan overføres til andre fenomener og forskningsfelt og fungere som et utgangspunkt for å drøfte teoretiske rammer så vel som rammer slik de produseres i forskningsfeltet. Med oversvømmelser som analytisk grep er det også mulig å bryte feministiske tabuer og å se noe annet enn "rene" eller idealtypiske forestillinger (jfr Dahlerup 2008 og Lombardo et al. 2010).

I de neste avsnittene vil jeg starte med å (1) vise hvordan statsfeminisme, økonomisk diskurs og kjønnteori fungerer som rammer i forskning på feministisk politikk. Deretter vil jeg (2) diskutere hvordan styrekvoteringsreformen kan fortolkes med disse rammene som utgangspunkt, før jeg gjør nettopp det Callon oppfordrer til; (3) fokuserer på oversvømmelsene som blir synlige gjennom analysene som presenteres i avhandlingsartiklene. Med rammer og oversvømmelser som verktøy for en samlet fortolkning på tvers av analysene i hver enkelt artikkel vil jeg til slutt argumentere for noen analytiske perspektiver som i tillegg til ramme-begrepet kan være nyttig å ta med seg i studier av politikk.

Statsfeminisme som ramme

Statsfeminisme ble lansert som et deskriptivt begrep for å si noe om likestillingspolitikk, slik den tok form mot slutten av 1970 tallet (Hernes 1982, 1987, se også Dahlerup 2010). Helga Hernes knyttet statsfeminisme til en teori om det kvinnevennlige potensialet i den skandinaviske velferdsstatsmodellen. Kvinnebevegelsen, kvinneforskningen og feministiske aktører i statsforvaltning og politikk var sentrale aktører for dannelsen av alliansen som altså fikk betegnelsen statsfeminisme (Hernes 1987, se også Melby et al. 2008). Statsfeminisme har senere blitt brukt for å beskrive både strukturelle forutsetninger for- og innholdsmessige resultater av feministisk politikk (se f.eks Lovenduski 2002, McBride, Lovenduski og Mazur 2010). I de tidlige teoriene var det staten, kvinnebevegelsen og kvinneforskningen som ble forstått som aktørene som produserte likestillingspolitikk (Hernes 1982, 1987). I videreutvikling av teoriene er hovedfokuset på kvinnebevegelsens forbindelser med staten. Lovenduski (2005: 4) definerer statsfeminisme som "the advocacy of women's movement demands inside the state". Forskningsfokuset har vært på hva som tilrettelegger for eller hindrer påvirkning eller alliansedanning, og hvordan endret

kvinnerepresentasjon har påvirket politikk. Kvinneforskningens rolle, som ble sett som sentral i den norske modellen, har i mindre grad vært utforsket i nyere tid.¹⁵ Det tegnes imidlertid fortsatt bilder av et triangel av komponenter som virker sammen: I følge McBride et al. (2010) oppstår statsfeminisme i skjæringspunktet mellom kvinnebevegelsen, offentlige styringsorganer og feministiske saksinnramminger.

Det er nettopp feministisk innramming av politiske saker som av McBride et al. (2010) anses for å være en viktig strategi for kvinnebevegelsens påvirkning av politikk. Antakelsen er at en kjønnnet innramming av politiske saker bidrar til at kvinnebevegelsen kommer i inngrep med politikk og at kjønnning av saker er en avgjørende suksessfaktor for kvinnebevegelsen. Transformativ statsfeminisme er begrepet de lanserer for å beskrive betydningen av feministiske innramminger av politikk. Gjennom empiriske studier finner de at transformasjoner av politiske saker fra å være forstått «uten kjønn», til å bli kjønnnet og forstått som kjønnspolitiske, er sjeldne. De gangene de finner det, er det dessuten som relativt flyktige fenomener. De finner at saker som gis en feministisk eller kjønnspolitisk innramming på et gitt tidspunkt, ikke nødvendigvis tas opp igjen med denne innrammingen neste gang saken blir politisk aktuell.

Saksinnrammingen hos aktører i det politiske styringssystemet ser derimot ut til å ha større effekt på hvorvidt kvinnebevegelsen inkluderes i politikktutviklingsprosessen – eller ikke. McBride et al. finner at dersom politikere i utgangspunktet opererer med en kjønnspolitisk innramming på en sak, så øker det kvinnebevegelsens mulighet for å komme i inngrep med politikktutviklingen og ha innflytelse på resultatet. Videre finner de at en administrativ ledelse med feministiske idealer og parlamentarikere fra politisk venstrefløy, fungerer som «insidere» hos staten for kvinnebevegelsen og danner det beste utgangspunktet for at kvinnebevegelsen skal få innflytelse på politikktutformingen.

I forlengelsen av studier med fokus på samspill mellom bestemte aktører, er det også flere studier som fokuserer på feministiske innramminger av politikk. Sauer (2010) tar for eksempel utgangspunkt i statsfeminisme slik McBride et al. definerte den. Hun anser videre bestemte aspekter ved politiske innramminger som indikatorer på statsfeminisme så vel som en driver for kvinnebevegelsens påvirkning i politikk. I en studie av et stort antall politiske debatter hvor kvinnebevegelsen har deltatt finner Sauer at kjønnsinnramming kan gjøres på forskjellige måter. Det vanligste er en like-rettigheter-innramming, men en kjønnsforskjellsinnramming og kjønnsmaktinnramminger av politiske saker forekommer også. Disse innrammingene kjenner vi igjen fra norsk likestillingspolitikk og europeiske kontroverser (se f.eks Teigen og Skjeie 2005, Squires 2005).

¹⁵ Melby et al. 2008 tar opp ekspertenes rolle i utvikling av statsfeminisme, men går bakover i historien i når det gjelder begrepets opprinnelse.

Med statsfeministisk teori som ramme for å forstå og fortolke likestillingspolitikk tegnes bilder av triangler av aktører eller prosesser som virker sammen. Forskningsblikket rettes mot bestemte steder, aktører og praksiser: Kvinnebevegelsen antas å spille en sentral rolle, og kjønnspolitisk saksinnramming anses som både indikator og driver for statsfeminisme. De grunnleggende forskningsperspektivene handler om å forstå hvordan statsfeminisme reproduseres med utgangspunkt i kvinnebevegelse og feministiske perspektiver.

Innenfor denne rammen kan styrekvoteringsreformen forstås som statsfeministisk ut fra den politiske reformens innhold: Politikken innebærer at flere kvinner får tilgang på styreverv, og at kjønnsmaktbalansen utjevnes (i det minste numerisk). Når det gjelder kvinnebevegelsen utenfor det politiske styringssystemet, så spilte ikke den en sentral rolle i utviklingen av styrekvoteringsreformen, verken som pådriver eller støttespiller. Den partipolitiske kvinnebevegelsen spilte derimot en rolle som initiativtaker ved å sette kjønnsbalanse i næringslivet på agendaen. Det var Arbeiderpartiets kvinnenettverk og aktører i det offentlige likestillingsapparatet, likestillingsombud Anne Lise Ryel og lederen for Likestillingscenteret, Ingunn Yssen, begge med tilknytning til Arbeiderpartiet, som var pådrivere i debatten sommeren 1998 da kjønnskvalifisering i bedriftsstyrer ble brakt inn i debatten om kjønn og ledelse i næringslivet (se artikkel 1). Det var Krf-kvinner med regjeringsmakt som tok i mot ballen fra opposisjonen. En allianse mellom kvinner i opposisjon og regjeringsposisjon kan tolkes som en allianse med feministiske insidere (jfr. McBride et al. 2010). Denne alliansen sørget for at reformen kom på agendaen, men som jeg viser i den første artikkelen, var ikke dette nok til å sikre gjennomslag. Hva med feministiske saksinnramminger? Så lenge reformen ble argumentert frem som en reform som handlet om utvidelse av demokrati, økt likestilling og mer makt til kvinnene, fikk ikke reformen nok støtte. Gjennomslaget kom først da det politiske resonnementet ble formulert som en fortelling om mangfold og lønnsomhet (se artikkel 2) – altså ikke gjennom en kjønnspolitisk innramming. Lønnsomhetsargumentet ble for alvor satt i spill gjennom daværende Nærings- og handelsminister Ansgar Gabrielsens handlinger. Gabrielsen hadde ingen historie som feministisk aktør og kan neppe beskrives som en "feminist insider".

I den første artikkelen foreslår jeg i stedet å tenke på statsfeminisme som styringsmentalitet (Foucault 2002). Dette innebærer å forstå etableringen av likestillingslovgivning og et forvaltningsapparat for likestilling som normproduserende, heller enn som en organisatorisk modell definert gjennom bestemte aktører og samvirket mellom disse. Videre tolker jeg koblingen til en næringslivspolitisk innramming og næringslivsfeministisk handlingskjede som et uttrykk for at statsfeminismen som styringsmentalitet ikke var sterk nok til å sikre gjennomslag alene. Den fjerde

artikkelen i avhandlingen kaster ytterligere lys over hvordan statsfeminismen forstås som ramme for politikk i samfunnet. Jeg viser der hvordan en statsfeministisk fortellerlinje settes under press både fra alternative feministiske fortellerlinjer og antifeminisme i mediedebatten. I mediedebatten blir det også tydelig hvordan kvotering til styreverom er en sak som mange feministiske aktører tar avstand fra, til fordel for det som omtales som mer grunnleggende kvinnesaker som for eksempel minoritetsfeminisme. Statsfeminisme tenkt som styringsmentalitet er dessuten utilstrekkelig for å forstå det mer komplekse hendelsesforløpet som produserte vendepunktet og gjennombruddet for reformen.

Selv om det var feministiske aktører som sådde ideen om å kjønnskvote bedriftsstyrer, så var det er altså verken aksjoner fra kvinnebevegelsen eller feministiske saksinnramminger som fikk reformen gjennom. Et alternativ, med statsfeminismen som ramme for fortolkning, blir da å behandle styrekvoteringsreformen som et unntak fra regelen om hvordan statsfeministisk politikk produseres. Det ville være i tråd med hvordan for eksempel Sauer (2010) behandler de tilfellene hvor hun observerer at kvinnebevegelsen bevisst velger en kjønnsnøytral innramming på saker som de kjemper for. Unntaket tenkes som strategisk valgte ominnramminger av en kjønnspolitisk sak. Var det tilfellet når styrekvoteringsreformen ble argumentert gjennom ved hjelp av påstander om lønnsomhetseffekter?

Økonomisk diskurs som ramme

Observasjoner av språkbruk og argumenter som ikke innebærer en feministisk – eller kjønn – innramming tolkes ofte som uttrykk for likestillingens tilpasning til en økonomisk diskurs (se for eksempel Lombardo et al. 2009, Perrons 2005 og Tienari, Holgersson, Meriläinen og Höök 2009). Tienari et al. (2009) viser for eksempel hvordan kjønnskvoltering skrives inn i en markedsdiskurs i Sverige og Finland. Gjennom en komparativ analyse av representasjoner av kjønn og ledelse i medietekster hentet fra debatter om kjønnskvoltering i bedriftsstyrer, finner de at en markedsdiskurs representerer rammen for mediedebatten om kjønnskvoltering i begge landene. De viser hvordan argumentene mot kvotering skriver seg inn i en overordnet ide om at det ikke er rimelig å bruke de samme metodene i næringslivet som i politikken. Tilliten til markedsmekanismer og troen på at det er like vilkår for kvinner og menn er uttalt med kompetanse som omdreiningspunkt. Videre posisjoneres eiendomsretten som det prinsippet som det er viktigst å ivareta innenfor den markedsøkonomiske diskursen (jfr. også Engelstad 2011 for en normativ analyse). I Sverige identifiseres en demokratidiskurs som bare til en viss grad utfordrer markedsdiskursen når det kommer til innramming av likestilling. Verken Sverige eller Finland innførte kjønnskvoltering til bedriftsstyrer.

Markedsdiskurs som ramme for forståelse av likestillingspolitikk retter fokuset mot lønnsomhetsargumentet. Lønnsomhet ble også brukt som argument for den norske reformen. I den tredje artikkelen i avhandlingen viser jeg imidlertid hvordan lønnsomhetsargumentet ble valgt fordi det skapte forbindelser til næringslivet – ikke først og fremst i lys av en markedsdiskurs, men som et argument der likestillingsmålet om å skape kjønnsbalanse sammenfalt med et mål om å bryte opp homogene grupper og tette maktnettverk i næringslivet. Ved å gjøre kvotering til en sak som handlet om lønnsomhet, ble det vanskelig å argumentere mot reformen for næringslivsaktører som nettopp har lønnsomhet som mål. Den fjerde artikkelen viser hvordan en statsfeministisk fortellerlinje er under press i offentlig debatt. Kan det tenkes at endringen i retorisk strategi handlet like mye om å tilpasse seg denne situasjonen? Ved å ta i bruk lønnsomhetsargumentet ble det en annen økonomisk diskurs enn markedsdiskursen som fikk dominere. Dette la muligens grunnlaget for et annet utfall i Norge, sammenlignet med Sverige og Finland.

Det har også vært vist hvordan markedsøkonomisk tenkning fungerer som ramme for argumentasjon i norsk likestillingspolitisk debatt. Skjeie og Teigen (2003: 206) skriver om «likestilling i markedsdrakt» og peker på hvordan argumenter for likestilling har beveget seg fra en forskjellsretorikk til en lønnsomhetsretorikk i norsk debatt om kjønnslikestilling. Likestilling har i den politiske debatten skiftet mening, fra å være en rettighet til å bli nyttig (Teigen og Skjeie 2005). Bacchi (2004) har vist hvordan kvoteringspolitikk kan fortolkes som forskjellsbehandling eller som sosial rettferdighet, avhengig av hvilken innramming politikken gis (Bacchi 2004). Flere nyere studier av likestillingspolitikk dreier seg nettopp om hvordan politiske innramminger bidrar til og produserer meningen av «kjønn» og «likestilling». Lombardo et al. (2009) viser for eksempel hvordan betydningen av kjønn og kjønnslikestilling kan fikseres, utvides, innskrenkes eller tilpasses gjennom politikktviklingsprosesser. Rönnblom (2009) analyserer debatter om kjønnslikestilling i EU og i Sverige, og viser hvordan «økonomisk vekst» virker som en dominerende ramme der meningsinnholdet i kjønnslikestilling tilpasses. Et annet eksempel på innskrenking og fiksering av betydningen av likestilling oppstår når kvotering velges som politisk virkemiddel (Bacchi 2009). Likestilling fikseres i tallmessig form og likestilling kan på denne måten transformeres fra å dreie seg om omfordeling av makt i samfunnet til å handle om måloppnåelse (Lombardo et al. 2009: 4).

Som ramme for fortolkning av likestillingspolitikk, retter tilpasning til økonomisk diskurs et analytisk fokus mot hvordan kjønnslikestilling får mening i møtet med omgivelsene, enten det er politiske saksfelt eller prinsipielle spørsmål. Gjennom tilknytning til et bestemt saksfelt kan meningen av kjønnslikestilling innskrenkes til en konkret beskrivelse med relevans for den gitte situasjonen

(Lombardo et al. 2009). Dette er viktige observasjoner, men det forteller lite om hva endringene i meningen av kjønnslikestilling *gjør* som ledd i politikkproduksjonen.

I den andre artikkelen viser jeg hvordan politikere som tidligere hadde snakket om kvotering i bedriftsstyrer som en kjønnspolitisk reform, både i et makt- og demokratiperspektiv og i et rettferdighetsperspektiv, gikk over til å snakke om «lønnsomt mangfold». Denne vendingen kan tolkes som en strategisk avkjønning for å innrullere næringslivsarenaen. Det kan også, med Goffman, tolkes som en ominnramming fra likestillingspolitikk til næringslivspolitik. Lønnsomhet blir nøkkelen som angir fortolkningsrammen.

Om en tenker på rammer som en diskursiv ressurs som kan tas strategisk i bruk så kan denne endringen tenkes som et svar på en utfordring – ikke først og fremst fra bedriftene om å bedre de økonomiske resultatene, men som et svar på motstanden reformen møtte innenfor den statsfeministiske rammen. I den fjerde artikkelen viser jeg hvordan statsfeminismen som fortellerlinje er under press, både fra antifeminisme og andre feministiske fortellerlinjer. Ved å løsrive iscenesettelsen av reformen fra statsfeminismen som ramme, ble det også mulig å slippe unna motstanden som er innrettet mot nettopp statsfeminismen som ramme.

Denne strategien var imidlertid ikke noe som ble tenkt ut på forhånd, men snarere en strategi som politikktutviklere i departementene utviklet gjennom erfaringslæring og modus 2-læring (inkludert markedstesting) av argumenter. Koblingene som ble gjort til forskningskunnskap, var heller ikke preget av at feministiske forskere bidro med forskning med «edle hensikter» (Jasanoff 2011). I stedet observerte jeg en pragmatisk rasjonalitet der relevans ble definert ut fra en standard som handlet om å bygge et overbevisende argument. Et pragmatisk fokus på hva som skal til for å oppnå målbar endring, var viktigere. Sanderson (2009) har beskrevet politikktutvikling som en kreativ prosess der testing er et viktig hjelpemiddel: Det tiltaket som gjennom utprøving ser ut til å gi ønsket effekt velges. I tilfellet jeg har studert, var påstanden om at kvotering skaper likestilling i form av kjønnsbalanse velprøvd (se artikkel 3). Videre kan testing som praksis i politikktutvikling overføres til iscenesettelsen av en politisk reform: Det argumentet som har størst gjennomslagskraft, bør brukes. Politisk gjennomslag for en «god sak» er det viktigste, ikke måten gjennomslaget skapes på. Disse praksisene forblir usynlige med tilpasning til økonomisk diskurs som ramme for analyse. I arbeidet med å få i stand styrekvoteringsreformen handlet ikke lønnsomhetsargumentet om tilpasning til en økonomisk diskurs direkte, men om å skape forbindelser og gjenkjennelse i næringslivet. Argumentet produserte en oversvømmelse mellom to rammer for politikk, fremfor en innskrenking eller en tilpasning (jfr Lombardo et al. 2009).

I den tredje artikkelen viser jeg også hvordan bedriftsøkonomisk forskning ble en alliansepartner for et styrket argument. Arbeidet som ble gjort i departementet med å produsere beslutningsgrunnlag og argumentasjonsstrategier, forblir usynlig med statsfeministisk teori som ramme. Dersom målet er å forstå den politiske prosessen og de mekanismene som ble satt i spill for å sikre reformens gjennomslag, er det vanskelig å støtte seg på teorier om statsfeminisme, med et ensidig fokus på kvinnebevegelse, kvinneforskning eller feministiske saksinnramminger.

Bruken av lønnsomhetsargumentet har blitt kritisert fra feministisk hold, i tråd med mye av forskningen som er opptatt av hvordan likestillingspolitikk argumenteres frem. Kritikken som fremsettes mot lønnsomhetsargumentet, handler først og fremst om hvordan nytte- og lønnsomhetsperspektiver bidrar til uheldige effekter for kvinner. Gjennom å posisjonere kvinners bidrag som utslagsgivende, bekreftes kjønnsdikotomien og kvinner låses fast i bestemte forventninger. Det har også blitt påpekt at det å hevde at «kvinner er lønnsomt», innebærer en «tinggliggjøring» av kvinner (for eksempel Teigen og Skjeie 2005). Det er ikke vanskelig å følge de kritiske resonnementene om dynamikken som følger lønnsomhetsargumenter innenfor en feministisk ramme der kjønn forstås som sosialt produsert. Bekymringer for måten det argumenteres på impliserer en forståelse av at kjønnete begrensninger ikke bare finnes i form av strukturelle mønstre i arbeidsliv og ledelse, men også i meningsproduksjon om kjønn. Målet om å oppnå likestilling handler ikke lenger bare om balanse mellom to kategorier, men om å oppheve kjønningprosesser. Innenfor rammen av praktisk politikk, virker denne kritikken lite relevant. Spriket mellom politikkforståelsene kan belyses med en gjennomgang av feministisk teoretisering av politikk. Det er på tide å se nærmere på hvilke rammer for politikkforståelser som produseres gjennom feminisme og kjønnsteori.

Kjønnsteori som ramme

Når det snakkes om feminisme, kjønn og politikk er det vanlig å trekke inn begrepsparet likhet og forskjell (se for eksempel Borchorst og Dahlerup 2003). Enkelt sagt innebærer likhetsfeminisme å argumentere for likestilling ut fra at menn og kvinner har flere likhetstrekk enn forskjeller. Kroppslige eller sosiale forskjeller mellom menn og kvinner er, i følge likhetsfeministisk tenkning, ikke relevant for samfunnsorganisering. Kritikere av denne formen for feminisme hevder at likhetsfeminismen innebærer at kvinner må tilpasses en maskulin norm (se for eksempel Walby 2005). Forskjellsfeminisme derimot, tar utgangspunkt i at menn og kvinner er forskjellige og ønsker å oppvurdere kvinnelige særegenheter til å forstås som likeverdige med menns særegenheter. For den videre drøftingen av forholdet mellom feminisme og politikk her vil jeg imidlertid ikke bruke begrepsparet likhet og forskjellighet for å si noe om feminisme og politikk. I stedet vil jeg ta utgangspunkt i Lorbers (2005) inndeling av feministisk forskning etter forholdet mellom teori og

politikk. Lorber skiller mellom: “gender reform feminism”, “gender resistance feminism” og “gender rebellion feminism”, fornorsket til kjønnsreformfeminisme, kjønnsopposisjonsfeminisme og kjønnsopprørsfeminisme. Denne inndelingen er nyttig for å forstå feminisms forhold til politikk, samtidig som inndelingen reflekterer både kontinuitet og endringer i kvinne- og kjønnsforskningsfeltet siden 1970-tallet og frem til tidlig 2000-tall.

Den første kategorien som Lorber opererer med, er kjønnsreformfeminisme. Målet for denne første kategorien er å endre samfunnsstrukturer som produserer ulikhet mellom menn og kvinner, eller mellom grupper av kvinner. Her finner vi altså feminisme som knytter kjønnsulikheten til en bredere forståelse av maktstrukturer i samfunnet, i retninger som liberalfeminisme, sosialistisk feminisme og postkolonial feminisme. Feministisk politikk handler da om å endre maktstrukturene som produserer ulikhet mellom menn og kvinner og slik skape likestilling.

I Lorbers andre hovedkategori, kjønnsopposisjonsfeminisme, er målet å gjøre motstand mot det konvensjonelle innholdet i kjønnskategoriene. Her plasserer Lorber radikalfeminisme, lesbisk feminisme, psykoanalytisk feminisme og standpunkt-feminisme. Som politisk strategi er denne kategorien mindre klar enn den første, men denne formen for feministisk politikk er rettet inn mot å endre måten kjønn blir artikulert på. Slike endringer handler også om å forandre maktstrukturene, men maktstrukturene må forandres ved i tillegg å endre forståelser av kjønnskategoriene. Likestilling i form av kjønnsbalanse er viktig, men utilstrekkelig.

Den tredje kategorien, kjønnsopprørsfeminismen, er opptatt av å forstå hvor kjønn oppstår i forskjellige praksiser, og i siste instans er målet å oppløse den dikotome kjønnsforståelsen. Her knytter Lorber feminisme til merkelapper vi først og fremst forbinder med forskning og kunnskapsproduksjon; for eksempel sosialkonstruktivistisk feminisme og postmoderne feminisme. Som feministisk politikk representerer denne retningen en ytterligere radikaliserings som i tillegg til endrede maktstrukturer og artikuleringer av kjønn, også vil forandre iscenesettelsen av kjønn. Dette innebærer et kritisk forhold til likestillingspolitikk fordi likestillingstiltak kan innebære risiko for å forsterke den dikotome kjønnsforståelsen.

Lorbers inndeling av feminisme ut fra hvordan kjønn teoretiseres og fører til forskjellige kjønnspolitiske strategier, kan beskrives som en inndeling der problemet og det viktigste endringspotensialet for kjønn forstås å ligge i enten samfunnsstruktur, kjønn som sosial kategori, eller kjønn som sosial eller performativ praksis. Hva som forstås som endringspotensial for kjønn impliserer igjen forskjellige ideer om hva som forstås som gode feministiske strategier. Strukturinnrammingen har den mest åpenbare inngangen til politikk i konvensjonell forstand fordi

politiske institusjoner er organisert ut fra ideen om styring av samfunnsstrukturer. Kategori-innrammingen er også lett overførbart til politikk i konvensjonell forstand, nettopp fordi kjønnskategoriene det gjør det mulig å rette politiske tiltak mot en bestemt gruppe med et formål om å endre forholdene for gruppen eller for den saks skyld med formål om å endre kjønnsroller. Bacchi (1999) har karakterisert likestillingspolitiske tiltak med utgangspunkt i menn og kvinner som grupper for «kategoripolitikk», og her kan både politikk som er innrettet mot endringer i samfunnsstrukturer og kjønnsroller eller situasjonsbetingelser for kvinner (eller menn) inngå. Den tredje innrammingen er produsert gjennom at feministisk kjønnsteori har dreid seg mot praksis, både i et interaksjonistisk perspektiv og med teorier om performativitet. Kjønn kan fortsatt tenkes som en sosial struktur, men kjønnspolitisk aktivitet dreier seg i denne rammen om å etablere praksiser som forstyrrer kjønnsdikotomien. Den tredje innrammingen gir med andre ord rom for et brudd med kategoripolitikk (jfr. Bacchi 1996, 1999, Eveline og Bacchi 2010). Til forskjell fra de to andre rammene, som begge vektlegger betydningen av kjønn på kollektivt nivå, er den tredje rammen for politikk først og fremst et prinsipp som organiserer problemforståelsen rundt identitet og individuell praksis. Hovedproblemet i forhold til konvensjonell politikk er hvordan problematiseringen av subjektforståelser og kategorier lar seg forene med politisk argumentasjon innenfor tradisjonelle rammer. Kjønnspolitikk handler innenfor denne rammen ikke først og fremst om å oppnå kjønnsbalanse, om å endre normer for kvinnelighet og mannlighet, men om å opponere mot selve kategoriseringen.

Gender mainstreaming er en politisk strategi som representerer et alternativ til det Bacchi karakteriserte som kategoripolitikk. Gender mainstreaming kom på agendaen i kjølvannet av FNs kvinnekonferanse i Beijing 1995 og har siden slått rot som begrep for en ny transnasjonal likestillingsstrategi (Eveline og Bacchi 2010). EU bruker dette perspektivet på likestillingspolitikk (Booth og Bennett 2002, Verloo 2005, Walby 2004), og også i Norge har det vært gjort forsøk på å innføre «mainstreaming» som likestillingsstrategi (se Fostervold 2010). Oversatt til norsk blir «gender mainstreaming» som regel til «integrering av kjønnsperspektiv» eller «likestillingsintegrering». Målet er at kjønns- og likestillingsperspektiver skal være en del av alle politikkområder, som for eksempel arbeidslivspolitikk, næringspolitikk og utviklingspolitikk. Integreringstenkningen kan videreføres på alle samfunnsmessige nivåer, også på organisasjonsnivå. Da vil likestillingsintegrering som strategi innebære at det skal tas hensyn til likestilling i det daglige arbeidet og i alle beslutningsprosesser. I prinsippet om å integrere kjønns- og likestillingsperspektiver i all praksis ligger det et potensial for å inkludere praksisinnrammingen av kjønn i politikk. Operasjonaliseringer av mainstreamingsperspektivet tar imidlertid ofte form av tellinger og sjekklister og er i så måte kategoripolitikk (se også Verloo og Vleuten 2009). Målet blir å

skåre høyt på likestillingsrangeringer, og praksisperspektivet på kjønn forsvinner. Eveline og Bacchi (2010) har studert kjønns- og likestillingsintegrering i praksis, gjennom å følge byråkrater som har hatt ansvaret for å implementere denne strategien. En av hovedkonklusjonene deres er at dersom integreringsstrategien skal skape mer likestilling, må alle som jobber med politikktutvikling, og da særlig de som har institusjonell autoritet, gjøre kjønnsanalyse. Det må etableres en forståelse for kjønn som foranderlig, situert praksis i det politiske styringssystemet. En vellykket mainstreamingsstrategi forutsetter også en forståelse for politikk som kjønningspraksiser; at det nettopp er gjennom politiske virkemidler at «kvinner», «menn» og «kjønnsrelasjonen» konstitueres. Med andre ord forutsetter vellykket mainstreaming at den tredje feministiske innrammingen av politikk gjennomsyrrer politikktutviklingen og innruller politiske aktører. Dersom denne innrammingen av politikk ikke får gjennomslag, vil også tiltak som kalles «mainstreaming» fort forbli fanget i en dualistisk kategorisering. Løsningen som Eveline og Bacchi forslår for å hindre dikotomisering, er å snakke om kjønn som et verb: kjønnning. På denne måten fremheves kjønn som praksis og ikke som fastlagt identitetskategori. «Politics of doing» kaller de dette perspektivet (Eveline og Bacchi 2010: 325).

Gjennom "politics of doing" blir det altså mulig å se for seg en kobling mellom politisk styring og den tredje rammen for kjønn. Kan "politics of doing" tenkes videre – utenfor rammen av gender mainstreaming? I kjønnsteori er det to retninger som særlig forbindes med handlingsperspektiver. Det første "doing gender" perspektivet har røtter i interaksjonistisk teori og ble først skissert av West og Zimmerman. De definerte kjønn som: «an emergent feature of social situations: both as an outcome of and a rationale for various social arrangements and as a means of legitimating one of the most fundamental divisions of society» (Fenstermaker og West 2002: xiii). Kjønn forstås som noe vi gjør, fremfor noe hver enkelt er, som ramme for og produkt av sosial samhandling. Å gjøre kjønn handler om å oppfylle sosiale forventninger om hvordan vi skal handle og opptre med utgangspunkt i kategoriene mann og kvinne, om å legitimere en todeling i samfunnet. Antakelsen er at rammer for kjønn skapes gjennom artikulasjoner og interaksjoner. Deutch (2007) baserer seg på det interaksjonistiske doing gender begrepet og foreslår å reservere «doing gender» som betegnelse på praksiser som bekrefter kjønnsdikotomier, og samtidig rette fokus mot praksiser som kan beskrives som «undoing gender», praksiser der kjønn ikke gjøres, eller gjøres irrelevant for situasjonen – praksiser der kjønnsdikotomien ikke er ramme. Dette praksisperspektivet på kjønn åpner for koblinger til politisk regulering.

En av teoretikerne som Lorber (2005) gir plass i den tredje kategorien feminisme er Judith Butler. Butler ble svært sentral for humanistisk kjønnsforskning i løpet av 1990-tallet, og jeg vil derfor bruke

hennes teori om kjønn og implikasjoner for kjønnspolitik som et utgangspunkt for å drøfte nyere kjønnsteori og mulige koblinger til praktisk politikk. Brudd med normer og konvensjoner var helt sentralt for Judith Butler da hun utviklet sin teori om kjønn som praksis. Som en form for kjønnspolitisk praksis snakker Butler (2004) om «undoing gender», og viser med det til praksis som bryter med foreskrevne handlingsregler og som en effekt er med på å gjøre av med bestemte kjønnsbetegnelser på identitet. «Gode» kjønnspolitiske strategier, om vi følger Butler, blir å fremstå, gjennom handlinger, kroppslig eller språklig iscenesettelse, på måter som bryter med kulturelt dominerende forestillinger om kjønn som dikotomi. Det dreier seg ikke om å forhandle om grensene for hva som fortolkes som maskulint og feminint, men om å utfordre hele ideen om et dikotomt kjønnssystem. For Butler, og flere med henne, har altså forholdet mellom feminisme og politikk først og fremst dreid seg om å omdefinere politikkbegrepet, fremfor å finne måter å kommunisere inn nye måter å tenke om kjønn på i konvensjonell politisk debatt (se f.eks Butler og Scott 1992). Når feminismen ikke lenger er basert på systemkritikk eller innholdet i kjønnskategoriene, men tvert i mot søker å gjøre kjønnsdikotomien irrelevant som sosialt organiseringsprinsipp, ser det ut til å oppstå et brudd også med politikk, forstått som institusjonaliserte styringssystemer.

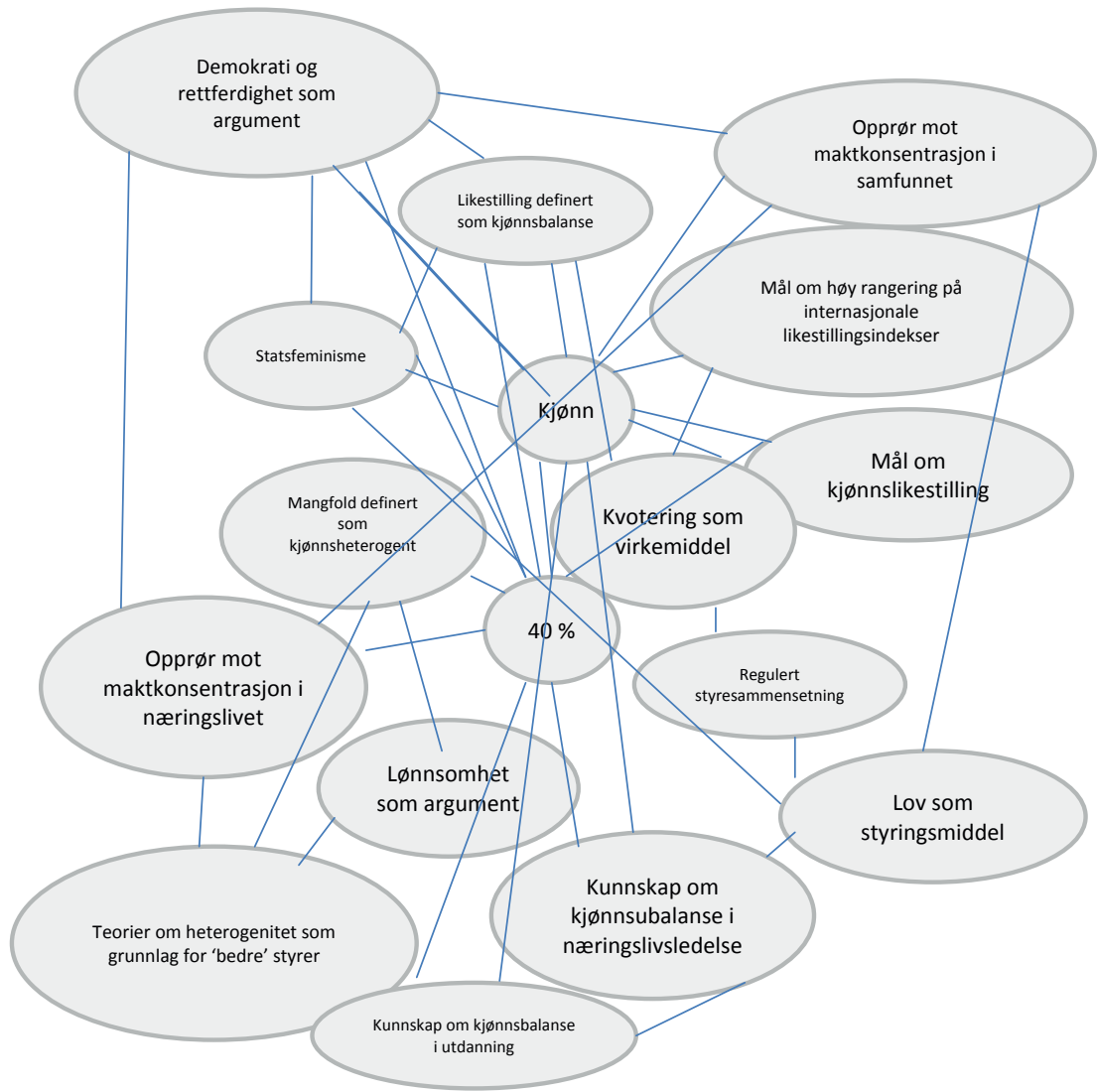
Verken statsfeminisme eller tilpasning til økonomisk diskurs gir altså et fullstendig grunnlag for å forstå hvordan vendepunktet i kvoteringsreformen ble produsert: Det er for eksempel ikke plass til næringslivsfeminisme, mannlige høyrepolitikeres innfall, pragmatisk politisk rasjonalitet i forståelsen som kan dannes innenfor disse rammene. Styringsmentalitetsperspektivet bidrar til å tøye rammen fordi den løsrives fra bestemte aktører og steder og antas å virke «over alt», men fortsatt kan ikke alt forstås innenfor en statsfeminismeramme. Med Callon (1998) sitt begrep om oversvømmelser blir det mulig å se statsfeminisme som en «skjør» ramme som opprettholdes gjennom noen praksiser, mens det samtidig foregår kontinuerlige oversvømmelser som forbinder hendelser og handlinger innenfor rammen med hendelser, handlinger og aktører *utenfor* rammen. Det blir dermed mulig å se Gabrielsens initiativ som en hendelse som produserer en oversvømmelse – og denne oversvømmelsen må igjen antas å være produktiv. Med rammer og oversvømmelser som analytiske konsepter kan vi altså se hvordan gitte konstruksjoner virker i vår forståelse – vi kan forstå noe om hvordan politikk til enhver tid er forbundet med samfunnet rundt. Likevel mangler vi fortsatt et analysegrep for å forstå den helt konkrete, praktiske politikken. Hvordan blir oversvømmelsene og forbindelsene produsert? Hvordan kan vi studere flere samtidige sammenhenger som en politisk reform vil inngå i? Kan vi tenke på Gabrielsen som en «undoer» av kjønn? Jeg vil i det følgende argumentere for at en forståelse av reformer som montasjer (Latour 2005) og sosial teknologi (Foucault 2002, Derkesen og Beauileu 2011) er en god inngang til studier av politisk praksis.

Politikk som montasje og kvotering som sosial teknologi

Latour sine begreper om montasje og montering kan tas i bruk for å forstå hvordan reformer og rammer produseres. Med Latour inkluderer vi et prosessperspektiv i tillegg til et strukturorientert perspektiv i analysen. Disse nivåene må imidlertid ikke tenkes som atskilte. Om vi følger Latour, gir det ikke mening å snakke om struktur på ulike nivåer: "The macro is neither 'above' nor 'below' the interactions, but added to them as another of their connections, feeding them and feeding off of them" (Latour 2005: 177). Det er med andre ord ved å studere forbindelsene som knyttes mellom alt fra handlinger, aktører til ting eller ord at vi kan lære noe om hvordan «det sosiale» produseres. I følge Latour (2005) finnes ikke «det sosiale» som noen forutsetning eller premis. Det vi ofte tenker på som sosiale aspekter kan heller tenkes som produsert gjennom forbindelser som opprettes og brytes. Latour har også argumentert for at det ikke gir mening å skille materielle og sosiale elementer fra hverandre.

Et hovedpoeng hos Latour (2005) er at forbindelsene som skapes må studeres empirisk i hvert tilfelle. Analyse av monteringer fordrer at vi er åpne for å undersøke hvordan montasjene skapes av involverte aktører. En må altså studere hvordan monteringer av alle tenkelige elementer gjøres i produksjonen av et kollektiv - en midlertidig stabil struktur slik som en likestillingspolitisk reform. Et poeng som henger sammen med imperativet om å la aktørene vise vei til analysen, er at det ikke kan tas for gitt at verken menneskelige eller materielle aktører gjør det vi forventer av dem (Latour 1999). Når handlingskjeder kan gjenkjennes på tvers av empirisk observerte situasjoner, snakker Latour om en form for forbindelse som han kaller «formateringer». Formateringer innebærer foreskrevne koblinger mellom aktører og handlinger. Mens rammer tenkes som strukturer utenfor den konkrete handlingen, oppstår formateringer i handlinger.

John Law (1994: 18) viser hvordan vi kan tenke videre fra rammer til «produserte nettverk av mening», noe som også er i tråd med Latour (2005). Kunnskapsproduksjon har i seg selv blitt studert som monteringsprosesser. Når Latour (2007) argumenterer for at politikkproduksjon bør studeres på samme måte, har han, slik jeg ser det, et viktig poeng. Det kan ikke tas for gitt at forbindelser mellom forskning og politikk skapes på helt bestemte måter. Det kan heller ikke tas for gitt at sosiale bevegelser spiller en bestemt rolle – eller at målet med politikken er omforent, selv om konsensusen er uttalt. Hvordan vil bildet av styrevoteringsreformen se ut dersom vi bruker montasjer og rammer som analytiske grep?

Figur 2 Illustrasjon av styrekvoteringsreformen som montasje

Figur 2 viser hvordan styreromskvotering kan tenkes som en montasje. Til forskjell fra den mer konvensjonelle og lineære fremstillingen som ble vist innledningsvis i figur 1, er dette en tredimensjonal figur der det ikke er noe start eller slutt punkt. Det er gjennom forbindelsene mellom de forskjellige elementene at montasjen holdes oppe. Nettopp dette er grunnpoenget i denne måten å forstå reformen på. Formålet er altså ikke å avdekke noen årsak-virkning forhold, men å vise hvordan det blir knyttet forbindelser som til sammen gjør konstruksjonen robust.¹⁶

Som jeg var inne på rett før Latours montasjebegrep ble presentert, viser jeg i den første artikkelen hvordan Gabrielsens medieutspill ga en "slight surprise of action" og skapte moment for en kobling som ellers enda ikke hadde funnet sin form. I den tredje artikkelen er det politiske håndverket beskrevet mer inngående. Der ser vi hvordan koblingen mellom kvoteringsreformen og lønnsomhetsargumentet ble jobbet gradvis frem. Koblingen til næringslivets farvann var også laget gjennom strukturen i arbeidsgruppen i departementet; Nærings- og handelsdepartementet var inkludert nettopp med det formål å innrullere dem som medansvarlige for reformen. Videre viser den tredje artikkelen hvordan det ble arbeidet med å teste ut argumenter i offentligheten og å bygge et fundament for lønnsomhetsargumentet i proposisjonen. Hvorvidt koblingen til næringslivet og lønnsomhetsargumentets gjennomslagskraft hadde blitt like robust uten Gabrielsens medvirkning kan vi aldri få vite. Poenget mitt er at vi kan se hvordan det ble skapt flere forbindelser mellom kvoteringsreformen og næringslivet.

Da lønnsomhetsargumentet ble tatt i bruk, skjedde det også noe med formålet som kvotering ble koblet til. Kvotering var fortsatt et virkemiddel for å rekruttere kvinner til bedriftsstyrene, men formålet som ble assosiert med økt kvinneandel var ikke først og fremst økt likestilling. Det var økt mangfold. Mangfoldet skulle igjen sørge for å skape en ny gruppedynamikk, som i neste ledd skulle lede til økt lønnsomhet. Mangfold kunne også ha koblinger til likestillingsmålet fordi det ble assosiert med likeverd – et begrep som også er sentralt for likestilling. Lombardo et. al 2009 har vist hvordan en rekke forskjellige begreper brukes om hverandre når det snakkes om likestilling i politisk debatt og tolket det som et uttrykk for likestillingens "multidimensjonalitet" (Lombardo et al. 2009, se også Lombardo et al. 2010: 109). Denne muligheten for å bruke flere typer begreper om det som i og for seg er det samme, gir også muligheter til å skape en robust montasje, der en node er tilknyttet flere andre noder. Mangfoldsbegrepet kan sies å ha fungert som et slikt punkt i monteringen av styreromsreformen (se artikkel 2), med klare forbindelser både til en tradisjonell likestillingsdiskurs

¹⁶ Dette er også i tråd med det perspektivet som Jasanoff (2011) anlegger når hun ønsker et alternativ til en lineær-autonomi forståelse av forholdet mellom forskning og politikk.

og til en lønnsomhetsdiskurs. Med analyseapparatet som er skissert her i sammenbindingsartikkelen, kan vi også si at mangfoldsbegrepet fungerte som en oversvømmelse av likestillingsrammen (jfr. Callon 1998). Det gjorde koblingen til næringslivet mulig gjennom forbindelsen som kunne knyttes til den rammen som dominerte.

Mangfoldsartikulasjoner var ikke den eneste måten forbindelser til det nye farvannet for kvoteringspolitikk ble skapt. Forbindelsen ble også skapt gjennom handlingskjeder for økt kvinnedeltakelse som ble koblet sammen. I næringslivet hadde det over lengre tid vært iverksatt tiltak for å gi kvinner bedre kår og muligheter for å klatre på karrierestigen. Dette hadde imidlertid ikke gitt seg utslag i tallmessige endringer, men det er rimelig å anta at det har bidratt å skape et grunnlag for “kvinnevennlige holdninger”, slik at motstand mot kvoteringsreformen ble mindre legitim. I lys av bildet som kommer frem i den fjerde artikkelen får vi også, som jeg har vært inne på, et utgangspunkt for å tenke at koblingen mellom kvotering og lønnsomhet ble skapt fordi det ikke var andre steder å kople reformen på i den offentlige debatten. Feministiske aktører hadde skapt avstand til styrekvoteringsreformen. Statsfeminismen som fortellerlinje om likestilling og likestillingspolitikk er under press – og det ville være lite støtte å hente for reformen dersom den ble koblet på denne forestillingen i offentligheten.

Gjennom å bruke montasjen som metafor for den politiske reformen blir det mulig å se hvordan flere koblinger av forskjellig art og kvalitet virket sammen i utviklingen av en politisk reform. Som jeg viser i større detalj gjennom analysene i artiklene, var det gjennom praksiser, artikulasjoner og vilkårlige hendelser at disse forbindelsene ble skapt. Hva så med kjønn i den tilnærmingen til politikk som montasjemetaforen legger til rette for? Som jeg var inne på da kjønnsteoretiske rammer for politikk ble presentert og diskutert, så reflekteres den teoretiske vendingen mot språkets politiske potensial gjennom en oppmerksomhet mot hvordan kjønnskategoriene gjenskapes i måten politikk artikuleres på i mange nyere studier av likestillingspolitikk. Når Lombardo et al. (2010) oppfordrer til refleksjon over «feministiske tabuer» og blinde flekker i en drøfting av hvordan kjønnslikestillingspolitikk produseres diskursivt, innebærer det en direkte oppfordring til å se muligheter for endring i retning av transformasjon av kjønnede normer, prosesser og samfunnsstrukturer også i situasjonsbetingede fikseringer av betydningen av likestilling som vanligvis har vært kritisert fra feministisk hold. Tabuene de peker på dreier seg om hvorvidt patriarkatet kan overvinnes og kjønnsmaktforholdet balanseres, videre hvordan forskjellige grupper spiller ulike roller i å transformere kjønn og til sist viser de til en hegemonisk diskurs om inkrementell endring.

Sørensen, Faulkner og Rommes (2011) belyser på mange måter en blindsonerom som i følge Lombardo et al. (2010) hindrer forskeren og usynliggjør positive effekter av likestillingstiltak. De setter fokus på inkluderingseffekter fremfor ekskluderingseffekter i en omfattende europeisk studie av kjønn, informasjons- og kommunikasjonsteknologi. I en avsluttende drøfting reiser de også spørsmålet om hvorvidt vi kan komme oss bort fra og forbi kjønn – can we go beyond gender? (Sørensen et al. 2011: 249). Det grunnleggende argumentet de presenterer, dreier seg om muligheten av å se teknologi som endring av kjønn – og dermed gå bort fra antakelser om at teknologi kjønnnes. Dersom målet er å oppheve kjønnsbinariteten, og derigjennom nå målet om likestilling, så er budskapet at det gir lite mening å rette blikket ensidig mot forhold som bidrar til å opprettholde kategoriene. Da må oppmerksomheten rettes mot praksiser hvor kjønnsbinariteten *ikke* danner den dominerende rammen for fortolkning eller praksis. Derigjennom blir det også mulig å se hvordan kjønn endrer seg gjennom teknologiens «gjøringer» (jfr også Deutch 2007).

Studiene av likestillingspolitikk som opererer med statsfeminisme eller tilpasning til økonomisk diskurs som ramme for å tenke om lønnsomhetsargumentet er alle kritiske til argumentet – enten fordi det antas å medføre en projisering av nyttetenkning på kvinnene som kvoterer inn – eller i kulturelle oppfatninger av kvinner. Samtidig vil jo selv de sterkeste kritikerne av lønnsomhetsargumentet, nettopp i kraft av å posisjonere seg som feminister, være tilhengere av at selve virkemidlet ble innført; kjønnskvotering endrer kjønnsbalansen. Vi vet at kvotering har ført til at det nå er ca. 40 prosent kvinnelige styremedlemmer i de styrene hvor dette kreves. Det er også gjort en rekke forsøk på å beregne lønnsomhetseffekten, med varierende resultater (jfr. innledningen). Hvorvidt kjønnskvotering argumentert frem med et lønnsomhetsargument fører til en nyttetenkning om kjønn i mer enn det øyeblikket hvor argumentet fremføres, vet vi mindre om. Det er kanskje også vanskelig å undersøke empirisk. Dersom man skulle begi seg ut på en slik undersøkelse, burde det være med alternative hypoteser. Det er også mulig å tenke på lønnsomhet som en produktiv oversvømmelse (jfr. Callon 1998) av kjønnspolitiske rammer – en måte å gjøre av med kjønnsdikotomien som ramme for politikk. Hvordan skal vi da nærme oss kjønn i analyser av likestillingspolitikk, dersom vi skal unngå å ta med oss dikotomien og kategoriene inn i undersøkelsene?

En mulighet er, i forlengelsen av montasjemetaforen og tanken om at styringsmentalitet spiller en rolle, å ta i bruk teknologimetaforen for å beskrive selve det politiske verktøyet; kvotering. Foucault utviklet i sin teori om styringsmentalitet (*governmentality*) et begrep om maktens teknologier, som selvets teknologier; selvkontroll og markedets teknologier; neoliberalismens etablering av individer som forbrukere (Foucault 2002). Sosial teknologi har vært brukt i forsøk på å begrepsfeste møtet

mellom det materielle og det menneskelige, eller for å beskrive hybrider mellom «natur» og «kultur» (se Derksen og Beaulieu 2011 for en drøfting). Pinch et al. (1992: 266) definerer sosial teknologi som alle teknologier som har røtter i samfunnsvitenskap, og som har som formål å endre menneskelig atferd. Latour (1992) har argumentert for at det er umulig å skille det materielle og det sosiale ved teknologier, på samme måte som det sosiale ikke finnes i noen annen form enn i forbindelser (Latour 2005). Derksen og Beaulieu (2011: 705) argumenterer for at teknologier som er «sosiale» eller «menneskelige», i den forstand at de ikke har form som materielt utstyr, som en «ting», har vært oversett i studier av teknologier, både i tradisjonen etter Foucault og Latour i aktørnettverkteoretiske studier. Kvoteringsreformen kan defineres som en sosial teknologi; et virkemiddel for å endre menneskelig atferd. Og, atferden målt som representasjon er endret. Men utover det kan det også tenkes at kvoterings-teknologien produserer en rekke andre effekter. Og, om vi skal trekke veksler på nettopp teknologistudier, er det god grunn til å anta at teknologien får forskjellig mening i forskjellige situasjoner og for forskjellige aktører.

En måte å fange mangetydigheten på er å undersøke teknologiens performativitet. Performativitet er danning av nye typer av forbindelser. Butler er opptatt av hvordan kjønn blir til som en effekt av ytringer, i kroppslig, materiell og språklig form. I et intervju presiserer Butler selv en definisjon av performativitet: «Performativity is the discursive mode by which ontological effects are installed» (Osborne og Segal 1993). Denne forståelsen av performativitet deler også John Law (2008: 13) når han poengterer at performativet ikke bare er et epistemologisk spørsmål, men også en ontologisk påstand: «... realities (including objects and subjects) and representations of those realities are being enacted or performed simultaneously» (Law 2008: 13). Om vi er opptatt av performativitet blir altså spørsmålet: Hva gjør teknologien med sine omgivelser? Slik Sørensen et al. (2011) for eksempel spør om; hva gjør informasjons- og kommunikasjonsteknologi med kjønn – hvordan endres eller utsettes kjønn gjennom de praksisene som folk etablerer i bruken av teknologien?

En politisk reform kan altså tenkes som en montasje av sosial teknologi og denne teknologiens performativitet. Ved hjelp av montasjebegrepet til Latour (2005) og rammebegrepet (Callon 1998, Goffman 1986) som analysebegreper, og teknologien som metafor for politiske virkemidler kan vi sette fokus på performative effekter av reformens gjøring på flere områder. I studier av praksiser og prosesser er det ofte fokus på menneskelige aktører med vilje og intensjoner. Når jeg her foreslår å sette en politisk reform i sentrum for analysen og bruke teknologi som analytisk metafor, innebærer det at jeg gir reformen som iscenesettelse agens. Med teorier om relasjonell materialisme (Law 1994, Haraway 2004) og aktørnettverk som oppstår gjennom produserte forbindelser (Latour 2005), kan vi tenke på politiske reformer som «noe» med agens. En politisk

reform har eksistens gjennom tekstlige og verbale representasjoner, og gjennom sosiale og performative endringer. Jeg vil hevde at det er denne formen for politikkforståelse som bør videreutvikles for at feministisk teori skal få et bedre grep om praktisk politikk (jfr Dahlerup 2008). Når teorier om kjønn er forstått som praksiser, så må også politikk tenkes som praksis – ikke bare som struktur eller som performativ. Videre må vi finne en måte å håndtere kjønn på i analysene av likestillingspolitikk, som gjør at vi ikke blir fanget i en sirkel der kategoritenkingen kritiseres, samtidig som nettopp kategoritenkingen forstås som en forutsetning for politikk i praksis (jfr f.eks Eveline og Bacchi 2010). Dekonstruksjon av kategorier har vært forstått som politisk strategi. Forståelse av diskursive dynamikker i politiske debatter og politikkutvikling (jfr Lombardo et al. 2009, Lombardo et al. 2010) er ett skritt på veien mot å tenke på rammene for politikk som performative (jfr. Callon 1998), men det må gås flere skritt. Det bør også være en ambisjon å gjøre kjønnsanalyse tilgjengelig for praktisk politikk. Nye perspektiver fra kjønnsforskningen trekkes inn i politikkutvikling også i dag, men bare i den grad de kan formuleres som kategoripolitikk. Det teoretiske begrepet om interseksjonalitet er et godt eksempel på dette (se Krizsán, Skjeie og Squires 2012). I akademisk analyse kan begrepet gi forståelser for komplekse sammenvevingsprosesser (se for eksempel Berg, Flemmen og Gullikstad 2010 og Gullikstad 2013), men oversatt til politikkens språk blir det «gender +» og en liste over kategorier, som kan forstås hver for seg og som sidestilt (se for eksempel NOU 2012: 15). For å få til en annerledes tenking om kjønn må vi også ta i bruk andre måter å teoretisere kjønn på. Det er behov for en måte å håndtere mangetydighet og ambivalens. En mulighet er selvfølgelig å tenke på kjønn som en montering av rammer som til stadighet oversvømmes. En annen mulighet er å tenke på kjønn som en omskiftelig figur.

Trickstere i likestillingspolitikk

I presentasjonen av kjønnsteoretiske rammer for politikk er det en feministisk tenker som ennå ikke er beskrevet; Donna Haraway. Haraway har så langt ikke passet inn i fremstillingen fordi hun bryter med hele tenkningen som ligger til grunn for “rammer for politikk”. Haraway er på alle måter en feministisk og politisk teoretiker, men hennes strategi består fremfor å tenke innenfor rammer, i å bruke figurer til å tenke med for å kunne tenke nytt. Haraways teoretiske univers består av en rekke metaforiske konsepter, dannet med utgangspunkt i teknologiens og mytologiens verden, som har det til felles at de bidrar til å tenke nytt om måten ting er satt sammen på (Haraway 2004, se også Asdal, Berg, Brenna, Moser og Rustad 1998).

Kyborg er kanskje den mest kjente figuren som Haraway har gjort til et analytisk redskap. Den var i utgangspunktet en politisk figur laget som et redskap for å tenke annerledes enn binært om kjønn (Haraway 1991). Om kyborger sier Haraway, blant annet: “The cyborg is not subject to Foucault’s

biopolitics; the cyborg simulates politics, a much more potent field of operations (Haraway 2004: 22). På samme måte som Haraway gir kyborggen politisk agens, kan vi tenke at ideen om politikk som en flerdimensjonal montasje av alle slags elementer, holdt sammen og produsert gjennom forskjellige handlinger og praksiser, både forutsigbare og uforutsigbare. Haraway sin kyborgfigur, lest som feministisk prosjekt, gir noen tankeverktøy for å komme bortenfor kjønn som kategori.¹⁷ I dette ligger det en ontologisk utfordring som bidrar til å tenke nytt om hva verden består av og hvordan sosial samhandling skal forstås. Når Haraway – i forlengelsen av kyborgbegrepet snakker om «companion species» og flytter mennesket ut av sentrum og sidestiller det med andre arter og eksistenser, så kan det også tolkes som et mer generelt argument for desentrering som både analytisk og politisk strategi. Overført til en studie av likestillingspolitikk, slik det foregår i praksis i det politiske statsmaktapparatet, kan det være å desentrere kjønn og stille spørsmålet: Behøver kjønn stå i sentrum for feministisk politikk og likestillingspolitikk? Finnes det andre måter å forstå hvordan kjønn virker i politikk dersom vi lar være å fokusere på kjønn, først og fremst? Det betyr ikke at kjønn forsvinner fullstendig fra bildet, men at blikket kan hvile andre steder også. Det blir med andre ord en analytisk strategi for å fange «undoing» og «beyond gender» i analyser av montasjer og rammeoversvømmelser. Haraways figurer går dermed fint an å tenke sammen med Latours montasje. Tricksteren er også en av Haraway sine figurer, og i neste avsnitt er det potensialet for å bruke denne figuren som en inngang til analyser av politikk jeg vil gå nærmere inn på.

Haraway (1991) lanserer tricksteren som bilde på det uberegnelige, flertydige og aktivt handlende. Tricksteren er en mytologisk figur som må tenkes som gjenkjennelig, men med uberegnelige motiver og handlinger. Tricksteren bidrar til å skape endring, uten klar forutsigbarhet eller et tydelig mål. Kristin Spilker (2008: 48) har trukket parallellen til reven sin rolle i norske folkeeventyr når hun definerer forståelsen av hva tricksteren er og hva den gjør: «Reven er en luring, den opptre ofte i forkledning, og det den foretar seg får konsekvenser som kan endre en situasjon på en uventet måte». Spilker har studert biopolitikk i lys av en bestemte lovendringer med relevans for assistert befruktning. Hun identifiserer selve teknologien for assistert reproduksjon, ART, sammen med familiebegrepet som to trickstere i kontroversen om assistert reproduksjon. Tomas Skjølsvold (2012: 154-155) identifiserer «tid» og «alternativ bruk» som to tricksterkvaliteter i kontroverser om bærekraft. I prosessen som ledet frem til kjønnskvolter i styrerom er det også minst to elementer som kan sies å ha hatt tricksterfunksjoner: «40 prosent» og «kjønn».

Tricksterne har det til felles at de opptre i flere forbindelser mellom et stort antall av elementene som inngår i den politiske montasjen som er illustrert i figur 2. Selv om de kan kjennes igjen på form

¹⁷ Uten at postfeminisme eller posthumanisme må tas i bruk som begreper

som begreper, figurerer de også med forskjellige ansikter utad. De to tricksterne er forskjellige på den måten at den ene, 40 prosent, har vært nærmest umerkelig til stede med sine mange ansikter og forskjellige funksjoner i hele debatten om kvotering i styret og i utformingen av politikken. Den andre tricksteren, kjønn, har vært tilstede over alt, gjennom hele prosessen med politikktutvikling, samtidig som den ble aktivt utestengt, nettopp fordi det førte med seg for mange ubehageligheter med seg å ta den inn i den politiske argumentasjonen.

Hva gjør 40 prosent til en trickster? 40 prosent kan opptre både som «kjønnsbalanse» og som «garanti for mangfold i styret». Det var ikke intendert fra politikktutviklernes side da 40 prosent ble valgt som kjønnskvote. Valget var basert på tradisjon fra regulering i offentlig sektor. Tilsynelatende er 40 prosent nøytral og «ufarlig» som sådan, og derfor mulig å snakke om for mange. På denne måten «innynder» 40 prosent seg i mange ulike argumenter og får en funksjon som innruller aktører som ellers er uenige. Kjønn har vært trickster på en annen måte enn 40 prosent. For, mens 40 prosent ble omfavnet av «alle» for sine tilsynelatende nøytrale egenskaper, ble kjønn unngått, nettopp på grunn av sine «lumske» egenskaper. I praktisk politikk er det umulig å snakke om kjønn på en bestemt måte, uten at andre forståelser og effekter av kjønn kommer med på kjøpet.

Strukturinnramming av kjønn og politikk gjør i teorien kjønn på et kollektivt nivå, men med på kjøpet følger det en fastlåsing av dikotome forståelser, der kjønn kan ta form både som likhet og forskjell, som kollektiv identitet og individuell begrensning. Forsøk på å tenke kjønn som ramme for politikk møter de samme utfordringene. Selv om vi tar på største alvor at kjønn produseres gjennom situerte praksiser, så vil kategoritenkningen ofte presse seg frem gjennom artikulasjoner av politikk og politisk argumentasjon. Med Haraway vil jeg altså argumentere for at vi ikke behøver å forsøke å unngå kjønn, men heller kan forsøke å forstå tricksterkvalitetene som kjønn har i politikk. Jeg har allerede vist at montasjebegrepet kan fungere som en måte å inkludere alle former for elementer, aktører, rammer i forståelsen av hvordan politikk produseres. Og, om vi skal koble målet som ble beskrevet i den tredje formen for feministisk innramming av politikk, «kjønn som situert praksis og performativ effekt» (jfr. Lorber 2005), så gir Haraway oss en mulighet til å tenke om å gjøre kjønn og å gjøre av med kjønn på en måte som kan produsere forbindelser til et mangfold av innramminger for likestillingspolitikk:

“Gender is a verb. Not a noun. Gender is always about the production of subjects in relation to other subjects, and in relation to artifacts. Gender is about material-semiotic production of these assemblages, these human-artifact assemblages that are people. [...] So gender is specifically a system of that kind, but not continuous across history. Things need not be this way, and in this particular sense that puts

focus on a critical relationship to gender along the lines of critical theory's "things need not be this way" – in this sense of blasting gender I approve of the term "post gender". But it is not "post-gender" in a utopian, beyond masculine and feminine sense, which it often is taken to mean. It is the blasting of necessity, the non-necessity of this way of doing the world" (Haraway 2004: 329).

Likestilling behøver ikke å handle enten om individuell frihet, eller om sosial rettferdighet, om likhet eller forskjellighet, om nytte eller dyd. «Det unødvendige med å gjøre verden på en bestemt måte» burde kunne være en like god prinsipiell rettesnor for politikkenes pragmatiske monteringer. På denne måten kan vi også studere kjønn og likestillingspolitikk – helt konkret – uten å være fanget i det Lombardo et. al (2010) har beskrevet som «feminist taboos». De ser en større grad av refleksivitet som løsningen på å se blindsoner i fortolkninger av likestillingspolitikk. Med Haraways tenking følger figurer, analytiske konsepter, som kan håndtere kjønnets ambivalens og kompleksitet – og skiftende mening i det praktiske, politiske monteringsarbeidet.

Desentrering av kjønn: nye perspektiver på likestillingspolitikk

Styromskvotering framstår som et særlig relevant eksempel på en likestillingsreform som går utover den tradisjonelle arenaen for slike reformer – offentlig sektor. Innledningsvis brukte jeg overskriften «kvotering i nytt farvann» som en henvisning til den nye arenaen for likestillingspolitikk som privat næringsliv representerer. Metaforen er valgt for å unngå en dikotom forestilling om staten versus næringslivet. Det er flytende og uklare grenser mellom de to samfunnsområdene. Kursen i det nye farvannet ble staket ut ettersom saken skred frem, og artiklene kan sees som forskjellige innganger til å undersøke utvalgte navigeringer. Analysene som presenteres i artiklene, viser at prosessen frem mot innføringen av styromskvoteringen kan tenkes på forskjellige måter. Reformen kan forstås i lys av både individuelle og kollektive aktørers handlinger, både innenfor og utenfor rammen av politiske institusjoner. Reformens tilblivelse kan videre forstås i lys av politisk historie, samtidige debatter eller som et resultat av politisk håndverk og vilkårlige hendelser.

I artiklene har jeg prøvd ut forskjellige antakelser om feminismens rolle i politikktviklingsprosessen basert på feministisk teori, politisk teori og kulturteori. Jeg har utforsket statsfeminismens rolle, kjønnsforskernes rolle, betydningen av «likestillingskultur» og forholdet mellom saken styromskvotering og en mer allmenn feministisk diskurs i norsk offentlighet. Analysene som presenteres i denne avhandlingen viser at statsfeminismen hadde en effekt på reformens tilblivelse, om enn på andre måter enn det som ofte antas (artikkel 1). Både kvinnebevegelse og

kjønnsforskerne var fraværende i prosessen (artikkel 1 og 3). Målet om likestilling forstått som rettferdighet og demokratisk norm hadde betydning for de første initiativene, men det var ikke dette «rene» målet for reformen som sørget for gjennomslag. Når det kom til den konkrete politikktutforming, ble ikke likestilling omtalt som formål for reformen, verken der den ble tvunget frem eller der den ble frivillig vedtatt (artikkel 2), og i det offentlige ordskiftet ble det snarere konstruert en avstand mellom feministisk agenda og styreromskvotering (artikkel 4).

Feminisme er omstridt og sterkt knyttet til etablerte politiske leire. Statsfeminisme som norm for norsk likestillingspolitikk er under press. Til sammen kan dette gi grunnlag for å forstå hvorfor kjønnskvalifisering til bedriftsstyrer ble iscenesatt som kjønnsnøytralt og med andre formål. Det fantes ikke grunnlag for en feministisk konsensus om likestillingspolitiske virkemidler. Behovet for å etablere grunnlag for tverrpolitiske enighet er utgangspunktet for hvorfor sosial rettferdighet og samfunnsdeltakelse på like vilkår er blitt anbefalt som den beste måten å begrunne og ramme inn likestillingspolitikk på for fremtiden (se NOU 2012: 15, kap 4.1.1). Samfunnsdeltakelse på like vilkår gir gode forutsetninger for å produsere politikk langs en statsfeministisk linje. Videre er sosial rettferdighet fremhevet som en begrunnelse som ikke fanges i en uheldig nyttetenkning, slik som lønnsomhetsbegrunnelser anses for å være. Spørsmålet man kan stille seg på bakgrunn av analysene i denne avhandlingen er imidlertid om rettferdighetsargumentet er tilstrekkelig for å sikre gjennomslag for alle typer likestillingspolitiske reformer? Ville sosial rettferdighet som ramme for argumentasjonen hatt mulighet til å skape gjennomslag for kjønnskvalifisering i bedriftsstyrer? Hvordan skulle for eksempel sosial rettferdighet angå kommersielle bedrifter? Burde feminister vært på banen og sørget for å ramme kjønnskvalifisering i bedriftsstyrer inn som en samfunnsansvarssak for den enkelte bedrift, fremfor en lønnsomhetssak? Uansett ville det mest sannsynlig være nødvendig å oversvømme rammen (jfr Callon 1998) og skape en aktiv kobling til bedriftenes samfunnsansvar gjennom språkbruk, aktørers posisjoner eller handlinger (strategiske eller vilkårlige).

Om man tenker med de redskapene jeg har skissert her, kan vi spekulere på om det ville gjort noe annet med kjønn dersom argumentet fokuserte på bedriftenes plikt for å ivareta sine omgivelser og ikke bedriftens egeninteresse? Faren for å reproducere kjønnsdikotome forståelser ville fortsatt vært der. Kunne kategoriene vært reproduert på en kvalitativt annen måte dersom rammen var plikt til å bidra til sosial rettferdighet, fremfor interesse av å oppnå lønnsomhet? Ville et rettferdighetsargument skapt samme type oversvømmelse? Det er selvsagt umulig å svare på disse spørsmålene i noen annen form enn rene spekulasjoner, men som et tankeeksperiment for å vurdere om handlingsteoretiske perspektiver har noe for seg i feministisk teoretisering om politikk, er det likevel relevant. Kan universelle prinsipper for argumentasjon ha de samme effektene som

pragmatiske og situasjonstilpassede argumenter for likestillingspolitikk? Jeg skal la spekulasjonene ligge, men vil hevde at det kan være nyttig å ta det handlingsteoretiske perspektivet videre også i studier av reformens effekter.

Det som har kommet klart frem gjennom denne avhandlingen er at da kjønnskvoltering til bedriftsstyrer skulle sikres gjennomslag, var ikke rettferdighetsargumenter særlig effektfulle. En politisk reform skal ikke bare forankres tverrpolitisk. Den må kobles til arenaen hvor den skal implementeres. I reformen jeg har studert fungerte lønnsomhetsargumentet som en slik kobling. Reformen ble iscenesatt som en reform på næringslivets premisser, der formålet var å legge til rette for bedre lønnsomhet. Jeg har argumentert for at dette kan sees som en oversvømmelse av tradisjonelle rammer for likestillingspolitikk (jfr. Callon 1998). Gjennom oversvømmelsen ble det skapt forbindelser til egeninteressene til dem som befant seg i farvannet til likestillingspolitikken; bedriftene. Bruken av lønnsomhetsargumentet for å skape nye forbindelser kan også tenkes som en måte å stabilisere reform-montasjen slik at andre forbindelser kunne brytes. For eksempel kan lønnsomhetsargumentet tenkes som en forbindelse som skaper potensial for å frikoble likestillingspolitikken fra kjønnsdikotom innramming og fra en statsfeministisk fortellerlinje (jfr. artikkel 4).

Iscenesettelsen av likestillingspolitikk som næringslivspolitikkk med lønnsomhet som formål kan tolkes som å «undo gender» (Deutch 2007), som å glemme kjønn (Sørensen et al. 2011), eller som å desentrere kjønn (Haraway 2004). Med andre ord går det også an å tenke at lønnsomhetsargumentet er med på å la en kategoripolitisk innramming hvile. Det er ikke gitt at lønnsomhetsargumentet fanger kvinner som nyttige objekter i praksis. Det må i det minste undersøkes empirisk. Det kan også hende at desentreringen av kjønn i den politiske argumentasjonen gjør det mulig for styremedlemmer å desentrere kjønn. Tross alt handler ikke styrearbeid primært om å gjøre kjønn. Det handler om å gjøre forretninger. Med dette mener jeg ikke å si at det ikke finnes kjønn, at det ikke finnes kjønnsmakt og stadig reproduksjon av kjønnsbinaritet og kjønnete stereotyper i styrene. Jeg mener først og fremst å poengtere at det ikke behøver å være det eneste vi ser etter. Og her kan kjønnsforskningen og forskning på likestillingspolitikk spille sin rolle gjennom valg av analytiske strategier. Ved å desentrere kjønn, ved å rette blikket mot det Haraway beskriver som «the non-necessity of this way of doing the world» (Haraway 2004: 329) kan vi utfordre oss selv til å tenke nytt også om kjønn. Ved å la kjønn operere som trickster i en analytisk tilnærming til likestillingspolitikk kan vi studere hvilke forskjellige forbindelser som produseres. Ved å rette blikket mot forbindelser som oversvømmer tradisjonelle rammer for å analysere kjønnslikestillingspolitikk kan vi snu de alminnelige problemstillingene på

hodet. Vi kan, i tillegg til å undersøke hvordan kjønnsdikotomien opprettholdes gjennom politikken praksiser, stille spørsmål om hvordan kjønnsdikotomien andre steder forsvinner og oppløses. Ved å slippe taket i «kategoripolitikk» som analytisk ramme kan vi kort og godt forstå andre ting om kjønn. Vi kan til og med forsøke å se om kjønn endres.

Handlingsteoretiske perspektiver på politikktutvikling kan bidra til feministiske studier av politikktutvikling først og fremst gjennom å sørge for en empirisk forankret forståelse for hvordan politikk produseres. Derneft ligger det, slik jeg ser det, et potensial for å videreutvikle teorier om kjønn og kjønnspolitiske strategier med både likestilling og frigjøring som formål. Ved å studere politikktutvikling som en monteringsprosess kan vi få øye på virkningen av handlinger og aktører som ellers blir vanskelig å se betydningen av. Og vi kan se nye betydninger av kjente rammer (jfr Callon 1998, Goffman 1986). I montasjen er det også rom for uforutsigbare og flertydige elementer, som fremfor å tenkes som forstyrrende kan tenkes som produktive (Haraway 2004). Handlingers ofte overraskende performative effekter må tenkes inn (Latour 1999). Viktigst, sett fra ståstedet til feministisk forskning, blir likevel å tillate kjønn å operere som trickster i likestillingspolitikken (Haraway 1991), uten å forsøke å temme den. De viktigste innspillene som avhandlingen gir til feministiske studier av politikktutvikling kan dermed oppsummeres som et argument for å (1) inkludere rammer og oversvømmelser, (2) anvende/ta i bruk/åpne opp for montasjer og monteringspraksiser som analytiske innganger, samt (3) desentrere kjønn og behandle kjønn som trickster i likestillingspolitikk.

Kjønnspolitikk gjøres aldri uavhengig av andre politiske arenaer – enten virkemidlene formuleres som kvotering eller integrering av likestillingsperspektiv (mainstreaming). Fremfor å se på rammer som premisser for handling kan vi se på dem som konstruksjoner i samhandling og rette det analytiske blikket mot de performative aspektene ved rammene som produseres gjennom politikktutviklingsprosessen. Handlinger som virker overraskende og uforståelige innenfor en gitt ramme kan nettopp tenkes å produsere oversvømmelser (jfr Callon 1998) og forbindelser til elementer i andre rammer – og på den måten gi gjennomslagskraft for politisk reform.

Hovedpoenget med montasjen som metafor for en politisk reform er at det er forbindelsene som skapes mellom elementene som skal undersøkes og gi grunnlag for å forstå hvordan politikk produseres. Tilnærmingen forutsetter dermed empiriske undersøkelser av hvilke aktører som er involvert i prosessen, hva de sier, gjør og produserer. Videre er formålet å studere hvordan handlinger og artikulasjoner er med på å produsere koblinger mellom forskjellige elementer; det kan innebære alt fra verdier, institusjonelle forhold, til pragmatiske formål (jfr figur 2). Montasjemetaforen gir også rom for å tenke på reformens forskjellige "gjøringer". Ved å inkludere

både materielle og diskursive elementer i montasjen som en politisk reform utgjør, kan vi for eksempel diskutere om reformen gjør likestilling og kjønning eller avkjønning på forskjellige måter, samtidig. Eller, sagt med andre ord: om reformen gjør likestilling/avkjønning gjennom en forbindelse og ulikestilling/kjønning gjennom en annet.

Monteringspraksis kan ta mange former. I denne avhandlingen har jeg brukt læringsteori for å fortolke praksisene som har skapt forbindelser. I monteringen av politikk vil rammer være en type element som koples til reformen på forskjellige vis, og en antakelse som kan gjøres basert på analysene i denne avhandlingen er at overskridelser av rammer; koblinger mellom elementer innenfor og utenfor gitte rammer (jfr Callon 1998) er særlig interessant å studere. For å understreke at monteringsprosessene ikke kan studeres med gitte skjemaer for handling som utgangspunkt for analysen kan det også være nyttig å minne om betydningen av "slight surprise of action", som jeg har vist eksempel på her (jfr Latour 1999).

En av utfordringene for feministiske studier av politikk har vært en normativ inngang der kun "rene" feministiske motiver er legitime (Dahlerup 2008), og hvor kjønnsmaktreasjonen antas å bli reproduisert (Lombardo et al. 2010). Slik jeg ser det er det først og fremst kjønnssteoretiske rammer som har skapt trøbbel for feminismens forhold til konvensjonell politikk. Ved å ta i bruk Haraway sin tricksterfigur i analysen av hvordan kjønn inngår i likestillingspolitikk som montasje, blir det mulig å håndtere ambivalenser og skiftende betydning av kjønn gjennom politikktviklingsprosessen. Det blir dermed rom for å støtte likestillingspolitiske reformer, som for eksempel kjønnskvolter, og samtidig ha som formål å komme forbi kjønnsdikotomien. «Likestilling uten kjønn» blir dermed ikke lenger en kontradiksjon.

Metoder for å studere en sammensatt situasjon

I analysene i avhandlingen står produksjonen og fortolkninger av styrekvotering som politisk reform i sentrum. I dette avsnittet vil jeg gjøre rede for, og reflektere over, forskningsprosessen som ligger bak resultatene som presenteres i artiklene. Prosessen har vært langt fra rettlinjet, selv om den skriftlige formidlingen tvinger frem en lærebokaktig fortelling om hvordan arbeidet har tatt form.

Ideen til avhandlingen tok form i 2006. Da var den norske styrekvoteringsreformen nettopp trådt i kraft, og medieoppmerksomheten rettet seg mot ulemper og utfordringer som loven førte med seg: Fantest det et tilstrekkelig antall kompetente kvinner til å fylle styreposisjonene? Ville utenlandske investorer vende norske selskaper ryggen? Hvordan skulle kvoterte kvinner ha legitimitet som fagpersoner og ledere? Faglig sett sprang prosjektet ut fra aktuelle analyser på kjønnsforskningsfeltet. Et viktig utgangspunkt var det «norske paradokset»; at kvinner hadde sentrale posisjoner i politisk lederskap, samtidig som at kvinneandelen var lav blant ledere og særlig toppledere (Raum 2001). Skjeie og Teigen (2003) hadde karakterisert holdninger til kvinner i ledelse og styrer som «en myr av velvilje» og hevdet at norsk likestillingssnakk var preget av harmoniseringsstrategier. Dersom velviljen ovenfor kvinnelige ledere var uttalt, hva var det som *likevel* sørget for at kvotering i næringslivsstyrer møtte så sterk motstand? Hva var det som gjorde det nødvendig å snakke om lønnsomhet i stedet for likestilling? Jeg var interessert i å forstå de kulturelle premisene for lovreformen.

Den første skissen til prosjektet hadde et diskursanalytisk fokus. Jeg ville bruke tekster som grunnlag for analyse, og jeg startet arbeidet med å lese gjennom politiske dokumenter som er tilgjengelig på internett. Jeg søkte på «kjønnskvoltering + ASA» i mediedatabasen Retriever¹⁸ for å finne mest mulig informasjon om reformen. Jeg hadde satt meg fore at det første jeg burde gjøre i arbeidet med å skrive en avhandling, var å lage en nøyaktig beskrivelse av reformen. Tanken var at en solid beskrivelse av reformen og reformprosessen burde kunne fungere som en form for stabilt punkt i en analyse av endringer i kulturell meningsproduksjon om kjønn og kjønnslikestilling. Ved første øyekast virket reformen som en relativt enkel sak å beskrive. Som formelt politisk vedtak kan den tidfestes og stedfestes (jfr. figur 1). Men der stoppet også det åpenbart uomtvistelige. Etter hvert som jeg begynte å systematisere det tekstmaterialet som jeg samlet inn, ble jeg raskt slått av antallet relativt forskjellige fortellinger om hva reformen var, hva den handlet om og hva den hadde som formål. Det var denne tidlige observasjonen som skulle bli avgjørende for hvordan prosjektet tok form videre.

¹⁸ Se: <http://retriever.no/>

Det var nettopp produksjonen av alle de forskjellige bildene av hva reformen handlet om, og hvordan den kom i stand som ble interessant å forfølge (Law 2004). Med denne inngangen til undersøkelsene fulgte behovet for et sammensatt empirisk materiale. I det følgende vil jeg gjøre rede for hvordan jeg har brukt kildesøk og intervju som metoder, før jeg vil gå nærmere inn på det metodologiske utgangspunktet for prosjektet og konkrete verktøy jeg har benyttet i arbeidet med å analysere materialet. Avslutningsvis reflekterer jeg kritisk over det empiriske materialet, metodevalg og analysestrategier og drøfter hvilken betydning de valgene som er gjort i arbeidet har hatt for formingen av de forskningsresultatene som presenteres i avhandlingen.

Kildesøk, tekster og intervju

En politisk reform kan først og fremst studeres gjennom tekstlige og verbale representasjoner. Hoveddelen av det empiriske materialet som ligger til grunn for denne avhandlingen består av eksisterende tekster, tekster som *ikke* er produsert for mitt forskningsformål i utgangspunktet, men som jeg har valgt å inkludere i grunnlaget for analyse. Jeg har brukt medietekster, bøker, politiske dokumenter (proposisjoner, høringsbrev og hørings svar), debattreferater og annet arkivmateriale (notater, brev).

Skriftlige kilder, dokumenter, kan lett forbindes med *dokumentasjon*, i betydning sannhetsvitne (Riles 2006). Med Bruno Latour kan vi i stedet tenke på de eksisterende tekstene som *“immutable, presentable, readable and combinable artifacts used to mobilize networks of ideas, persons, and technologies”* (Latour 1988: 26). Tekster forteller ved første øyekast kun den historien som passer inn i de rammene som var gitt gjennom form og formål. Ved å kombinere forskjellige tekstsjangre har jeg kunnet sette sammen et bredere bilde av reformens tilblivelse og iscenesettelser. Fremfor å sammenholde informasjon med det formål å avsløre mer eller mindre “sanne” fremstillinger av saken, har jeg heller vært opptatt av nettverket av mening som produseres gjennom de forskjellige tekstene. Denne tilnærmingen innebærer også at jeg ikke vært opptatt av å holde ulike sjangre av tekster atskilt fra hverandre i presentasjonen av analysene, noe som ville vært nødvendig dersom jeg for eksempel ville gjøre en konvensjonell innholdsanalyse av medietekster, eller en retorikkanalyse av politiske dokumenter. Det er likevel slik at forskjellige typer tekster har representert forskjellige bidrag til analysen, derfor gjør jeg nedenfor rede for tekstene og hva de har bidratt med i studien, etter en sjangermessig inndeling. Konkret angivelse av materialet som er brukt, finnes i metodeavsnittet i hver enkelt artikkel.

De offisielle *politiske dokumentene* er i analysen tenkt som representative for politiske myndigheters iscenesettelse av reformen. Det politiske dokumentet jeg har jobbet mest inngående med å analysere er Ot. prp 97. 2002-2003. Jeg har analysert selve teksten med verktøy fra retorikkanalyse

som tydeliggjorde *hvordan* argumentasjonen var bygget opp. Denne analysen er ikke gjengitt i sin helhet i noen av artiklene i avhandlingen, men den har dannet utgangspunkt for problemstillinger i artiklene. For eksempel var det gjennom dette analysearbeidet jeg ble oppmerksom på forskningens tvetydige betydning. Det ble utgangspunktet for artikkel nummer tre i avhandlingen.

De offisielle dokumentene som er knyttet til saken, finnes tilgjengelig i arkivøkemotoren i Regjeringens dokumentarkiv.¹⁹ I tillegg har jeg bestilt og hentet ut papirkopier av høringsbrev og alle offentlige dokumenter som er registrert på den politiske saken i Barne- og Likestillingsdepartementets arkiver. Arkivmaterialet synliggjør prosessen frem mot den endelige iscenesettelsen ved at forskjellige aktørers innspill og departementets egne vurderinger underveis i prosessen synliggjøres. I tillegg til de allment tilgjengelige dokumentene har jeg også hatt tilgang på tekster fra et internt arkiv i departementet. Dette materialet har ikke form som et fullstendig arkiv, men representerer et utvalg av notater som ble antatt relevante for mitt prosjekt av den kontaktpersonen jeg hadde i departementet. Tekstene består av alt fra referater fra arbeidsgruppemøter til arbeidsnotater og handlingsplaner for kommunikasjon omkring reformforslaget. Gjennom tilgang til både offentlige dokumenter og interne notater, referater og arbeidsdokumenter har jeg kunnet danne meg oppfatninger om dynamikken i prosessen og samspillet mellom forskjellige aktører. Utskrifter av debatter i Stortinget er også inkludert i analysene, som representasjoner av de formelle, politiske iscenesettelsene av kontroversen omkring styreromskvotering.

Medietekstene som er brukt som representasjoner av offentlig debatt, har jeg funnet frem til gjennom søk i Retriever, mediedatabase for norske og nordiske nett- og papiraviser. Jeg har søkt på begreper, personer og tidspunkter, bestemt ut fra innhold i det øvrige empiriske materialet. Jeg har også brukt intervjuene som utgangspunkt for søkestrategier. Dersom det i et intervju for eksempel ble referert til en medieuttalelse, eller til en periode hvor debatten ble opplevd som særlig intens eller avgjørende, har jeg søkt meg frem til disse stedene i mediearkivet og gått gjennom tekstene. Konkrete søk og utvalg av materialet er gjort rede for i metodeavsnittet i artiklene. Jeg har også brukt mye tid på å orientere meg i medietekster som ikke er direkte representert i artiklene. Formålet har vært å få en forståelse av den samtidige konteksten for de tekstene jeg har valgt ut for analyse. Jeg har prøvd ut ulike søkeord, før jeg kom frem til de som gav de "beste" treffene i betydning tekster med meningsmettet innhold.

Størstedelen av mediematerialet som er benyttet er klipp fra nyhetssaker. I media er det en egen dynamikk. Noen saker får mer oppmerksomhet enn andre, og generelt sett er konflikt mer

¹⁹ se: <http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv>

interessant enn konsensus (Johnson-Cartee 2005). Medietekstene er dermed rammet inn, vinklet og satt på spissen på helt bestemte måter. I analysene har medietekstene bidratt med en tydeliggjøring av posisjoner og stemmer, som i politiske styringsdokumenter har en tendens til å harmoniseres eller samles som generaliserte utsagn. Jeg har også brukt en annen type medietekster i analysene, nemlig kronikker og leserinnlegg, både med politiske ledere og stemmer fra næringslivsarenaen som avsendere. Premissene for denne type tekster er at de skal føre et tydelig argument, og at de må fokusere på utvalgte aspekter eller poenger. Dette gjør dem til et særlig godt grunnlag for å studere hvordan konsepter, politiske mål og virkemidler kobles sammen. Denne type yringer rammes ofte inn med en tydelig situert avsender; minister, partipolitiker, organisasjonsrepresentant, forsker eller lignende. Dermed kan de leses som utsagn som kan kobles til aktørposisjoner der det er interessant for analyse spørsmålet. I den fjerde artikkelen er også flere bøker tatt inn i analysen. Jeg har forholdt meg til dem omtrent på samme måte som til kronikker; de er lest som innspill i offentlig debatt fra avsendere med en bestemte situeringer.

Intervjuene som inngår i det empiriske grunnlaget for avhandlingen representerer også bestemte situerte stemmer. Jeg har gjennomført 12 intervjuer, alle i løpet av 2008. Jeg har intervjuet de tre politikerne som i ulike perioder har hatt ansvar for og på forskjellig vis tatt initiativ til å drive reformprosessen videre. Valgerd Svarstad Haugland (Kristelig folkeparti), Laila Dåvøy (Kristelig folkeparti) og Ansgar Gabrielsen (Høyre). Haugland var Barne- og familieminister i perioden 1997-2000 (Bondevik I regjeringen). Hun tok opp innspillene fra opposisjonen og inkluderte ideen om regulering av kjønnsbalansen i bedriftsstyrer da Ligestillingsloven, etter hennes initiativ, ble evaluert. Dåvøy hadde den samme ministerposten i perioden 2001-2005 (Bondevik II-regjeringen). Hun tok initiativ til videreføring av saken og forankret den på tvers av Barne- og Familiedepartementet (BFD), Nærings- og handelsdepartementet (NHD) og Justis- og politidepartementet (JPD). Gabrielsen var statsråd for Nærings- og handelsdepartementet, og det var han som tok rollen som Regjeringens talsperson for reform. Jeg intervjuet også May Hansen (Sosialistisk Venstreparti). Hansen var komitéleder da revisjonen av Ligestillingsloven ble behandlet i Stortinget (jfr. figur 1).

I tillegg til politikerne har jeg intervjuet fire personer som var ansatt i henholdsvis BFD, NHD og JPD. I BFD intervjuet jeg to personer som var sentrale i forskjellige faser; den ene da saken først kom på agendaen, og den andre fra og med perioden da reformen skulle vedtas og implementeres. Representanten fra JPD var involvert i den interne arbeidsgruppen som ble nedsatt på tvers av departementene. Fra NHD har jeg intervjuet en ansatt som har jobbet med kommunikasjonsstrategier forbundet med kvoteringsreformen. I sum mener jeg å ha samlet fortellinger fra de mest sentrale aktørene bak reformen.

Både blant politikere og ansatte i departementene har det vært en utfordring å få i stand intervjuer.²⁰ Jeg har forsøkt å få intervjuer med langt flere, men uten å lykkes. Ofte har jeg blitt henvist til dokumenter og uttalelser i media. Jeg har da også gjort omfattende søk i mediedatabasen Retriever, og funnet frem til uttalelser og fortellinger om reformen fra langt flere av politikerne som hadde tilknytning til saken. Blant de departementsansatte bestod hovedutfordringen i at de jeg kontaktet, men ikke fikk intervjuer, hadde byttet arbeidsplass og av forskjellige grunner ikke kunne eller ville uttale seg om arbeidet med kvoteringsreformen. Tilgangen til de interne arbeidsdokumentene har til en viss grad kompensert for antallet intervjuer i departementet. To kvinner med sentrale verv og posisjoner i næringslivet ble intervjuet. Valget av disse intervjupersonene var basert på tips om sentrale intervjupersoner som kom opp gjennom kontakten med politikere og departement. Til sist ble også tre kjønnsforskere intervjuet per telefon. De tre var alle sentrale lederskikkelser i forskjellige kjønnsforskermiljøer i Norge da styrekvoteringsreformen var ute på høring. Disse intervjuene var mer målrettede med tanke på forholdet mellom kjønnsforskning og politikk, og jeg gikk ikke gjennom intervjuguiden med disse intervjupersonene.

Jeg startet med å intervju sentrale politikere og departementsansatte. Gjennom disse intervjuene fikk jeg kjennskap til personer som hadde tilknytning til saken på andre arenaer, for eksempel ansatte i forvaltningen eller personer fra næringslivsarenaen. Intervjuene jeg har gjennomført hadde i utgangspunktet to funksjoner. Jeg hadde behov for faktisk informasjon om hendelsesforløp og aktører, men først og fremst var jeg interessert i intervjupersonenes refleksjoner omkring argumentasjonen som ble ført i forbindelse med innføringen av kjønnskotering i norske bedriftsstyrer.

Jeg gjennomførte semi-strukturerte intervjuer der jeg hadde noen hovedtemaer jeg ville innom, og som jeg konstruerte noen spørsmålsformuleringer for (Kvale og Brinkman 2009). Intervjuguiden hadde i praksis funksjon som en sjekklister når samtalen nærmet seg slutten.²¹ Gjennom intervjuene hadde jeg også anledning til å gå dypere inn i bestemte temaer eller konsepter, som for eksempel forståelsen av hvordan "likestillingspolitikk" og "næringspolitikk" forholdt seg til hverandre. Dette er et tema som ellers i liten grad gjøres eksplisitt i de tekstene jeg samlet inn.

Samtlige intervjuer ble åpnet med et spørsmål formulert omtrent som følger: "Først vil jeg bare at du kan fortelle med egne ord, og ut fra ditt ståsted og din kjennskap til saken – hva skjedde? Hvordan gikk det til at denne reformen kom i stand?" Svarene jeg fikk var innholdsmessig forskjellige, men felles for alle var at de strukturerte en kronologisk fortelling der sentrale hendelser

²⁰ Se Undheim 2000 for en relevant drøfting av utfordringer med tilgang til intervjupersoner i eliter.

²¹ Se vedlagt intervjuguide.

ble poengtert. Mange av dem jeg intervjuet, refererte til de samme hendelsene, men med forskjellige ideer om sammenhenger og årsak – virkning forhold. Det var også mange faktorer som gikk igjen i fortellingene, som eksempelvis kvinnepolitiske initiativ, forskning, og strømninger i næringslivet. Hvordan de ulike faktorene ble satt sammen til fortellinger om årsak - virkning varierte imidlertid mye.

Det var også stor variasjon i hvordan intervjupersonene posisjonerte seg selv i fortellingene. Mens enkelte distanserte seg fra fortellingen gjennom formuleringer som "så vidt meg bekjent var det sånn at ...", strukturerte andre fortellingen omkring egen person og rolle i saken. Fortellingene fra intervjuene var retrospektive, og dette gir rom for å konstruere fortellinger også ut fra ettertidens hendelser og reaksjoner. Historisk retorikk har også en tendens til å konvertere det vilkårlige til det virkelige og bevisste valget (Briggs 2003: 498). Flere av mine intervjupersoner kan også tenkes å ha et ønske om en bestemt historiefortelling, eller de kan tenkes å ha motiver for å fremstille egen rolle i saken som mer eller mindre betydningsfull, alt ettersom hva de anser å være i egen interesse, eller partipolitisk interesse. Slik jeg ser det er imidlertid ikke dette så relevant for måten jeg har brukt intervjuene på i analysene mine. Jeg har ikke vært opptatt av å finne frem til hva som *egentlig* skjedde, men nettopp av iscenesettelsene. Dette har også vært fokuset når jeg har jobbet konkret med fortolkning og analyse av materialet.

Situasjonsanalyse som metodologisk utgangspunkt

Valg av metoder og analysestrategier må forstås i lys av teoretiske og metodologiske inspirasjoner. Flere av de teoretiske perspektivene som er anvendt i analysene gjennom avhandlingen, har metodologiske implikasjoner som for eksempel Latours aktørnettverksteori eller Foucaults diskursteori. Latour (2005) argumenterer for at det er opp til aktørene som studeres å bringe analytiske innsikter inn i forskningen. Forskeren skal, ideelt sett, fotfølge aktørene og la dem skissere bildet av hvordan ting henger sammen, uten å trekke slutninger før alle forbindelser er kartlagt. Metoden er å remontere situasjonen, slik den har tegnet seg gjennom involverte aktørers fotspor. Denne holdningen står i kontrast til diskursanalysen som i praksis forutsetter forskerens inngående kjennskap til, og forståelse for materialet som studeres (Jørgensen og Phillips 1999). Diskursanalyser fokuserer på språklige representasjoner, og metoden består ofte i å formulere bestemte spørsmål til teksten, slik at implisitte forestillinger kan synliggjøres (se for eksempel Bacchi 2009, Fairclough 2001 eller Wetherell, Taylor og Yates 2001a, 2001b).

Både aktørnettverksteori og diskursteori har på hvert sitt vis vært sentrale i utformingen av prosjektet, slik de også har vært for senere analysearbeid. Som grunnlag for metodevalg og tilnærminger til analysearbeidet, har imidlertid det metodologiske opplegget Adele Clarke (2005)

designer under overskriften Situational Analysis, situasjonsanalyse, hatt stor betydning. Jeg satte meg inn i Clarkes metodologiske prosjekt tidlig i avhandlingsløpet, parallelt med at jeg startet med å orientere meg i det empiriske landskapet. Tilnærmingen som situasjonsanalysen innebærer, har ligget til grunn for mye av det praktiske arbeidet som ligger forut for de mer endelige analysene som kommer til uttrykk i artiklene. Situasjonsanalyse, slik Clarke utformer den, trekker på mange av de samme teoretiske ressursene som jeg gjør i de endelige analysene, og slik sett har den metodologiske tilnærmingen hatt innflytelse på grunntenkningen gjennom prosjektet.²² Det er særlig Clarkes argumentasjon for å inkludere et bredt spekter av empiriske kilder og teoretiske innfallsvinkler som har vært viktig for meg, i tillegg til de konkrete analyseverktøyene hun tilbyr. Clarke legger opp til at både agens, samhandling, diskurs og materialitet inngår i det hun kaller «situations of inquiry»:

“Agency is not enough. Interaction is not enough. The planet is full to overflowing with all kinds of things, including discourses, produced by and consequential for people and for the nonhuman as well. It is time to move beyond “the knowing subject” to also analyze what else is there in social life – materially and discursively” (Clarke 2005: 177).

Dette metodologiske poenget om å inkludere flere analytiske nivåer har vært viktig for å åpne for det som mye senere i prosjektet skulle vokse frem som et analytisk skille mellom hva styreromskvotering ble iscenesatt som, og hva den gjør som politisk teknologi.

Hovedarven, rent metodisk, har Clarke fra Grounded Theory-tradisjonen etter Anselm Strauss²³ samtidig som hun gjør et poeng ut av at tilnærmingen innebærer “*pushing grounded theory around the postmodern turn*” (Clarke 2005: 19). I praksis innebærer dette, som vi også så i sitatet ovenfor, at diskursmateriale og en diskursanalytisk tilnærming får plass sammen med det tradisjonelle fokuset på systematisk, kvalitativ koding av datamateriale (se Charmaz 2006: 42-71). Clarkes metode består imidlertid ikke av å utvikle prosedyrer for koding. Clarkes metode består i å bruke visuelle kart som til sammen har som formål å dekke mest mulig av situasjonen som omgir studieobjektet, både materielle, sosiale og diskursive omgivelser. Ved å sette det man forsker på i sentrum, enten det nå er menneskelige aktører, materielle objekter, diskursive konstruksjoner, sosiale fenomener, eller som i denne avhandlingen; produksjonen av en politisk reform, så blir det med Clarke mulig å tenke på flere sosiale verdener samtidig, og å forfølge flere virkeligheter parallelt. Implisitt fungerer

²² *Situasjonsanalyse* kan brukes som betegnelse på det flere av de teoretiske perspektivene som anvendes i avhandlingen (se Gubrium og Holstein 1997:163).

²³ se Charmaz 2006: 4-10 for en kortfattet fremstilling.

kartene som en teknikk for triangulering, slik at flere sider ved det vi studerer blir kjent for oss (Glaser og Strauss 1968).

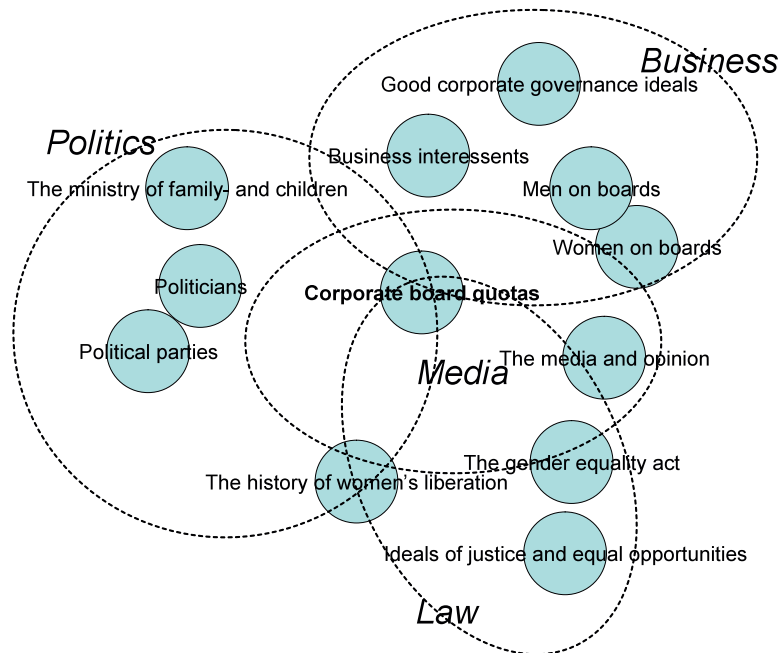
Et viktig poeng, dersom en følger Clarke, er å ta innover seg at analysearbeidet er en kontinuerlig prosess, og at det er innsiktene som oppstår gjennom arbeidet med det empiriske materialet som skal guide både analysearbeid og teoriutvikling. Analysearbeidet begynner altså allerede i det valget av steder for å samle empiri gjøres, og det ligger implisitt i måten empirien samles inn og ordnes på. De analytiske kartene som Clarke designer er dermed ment som fleksible verktøy, som kan fungere gjennom ulike faser av forskningsarbeidet, både i arbeidet med utforming av problemstilling, analyser underveis og som formidlingsverktøy.

Kart, koding og referater som analyseverktøy

Clarke (2005) utvikler tre forskjellige typer kart: Situasjonsskart, sosial-arena-kart og posisjonsskart. Til sammen synliggjør kartene flere lag i den studerte situasjonen. Kartenes hovedfunksjon er å sette studieobjektet i sentrum, bokstavelig talt, både gjennom forskningsprosessen og i analysearbeidet.

Den første typen kart er et situasjonsskart der alle tenkelige elementer som er relevante for situasjonen kan inkluderes. Alt fra historiske forhold, politiske forhold til hendelser og aktører kan ha plass i et situasjonsskart, og formålet er å kunne si noe om relasjonen mellom alle disse elementene. Jeg har brukt situasjonsskartet i flere stadier, først som en skisse over mine antakelser om hva som var relevant for situasjonen, senere har jeg utviklet kartet i tråd med empiriske funn og analyser. Kartene fungerer som fleksible verktøy og kan brukes som en form for analyselogg, ettersom versjoner kan lagres og senere videreutvikles.

Sosial arena-kart fokuserer på de samfunnsmessige og sosiale rammene for situasjonen. I denne type kart er fokus på å kartlegge aktører (både menneskelige og ikke menneskelige) og arenaene hvor kontroverser finnes. Illustrasjonen nedenfor (figur 3) viser en kartskisse over sosiale arenaer, slik jeg så det sommeren 2008.

Figur 3 Kart over sosiale arenaer, juni 2008

De stiplede ringene angir rammer for sosiale arenaer, med utgangspunkt i samfunnsinstitusjoner. Politikk, næringsliv og jus finner et møtepunkt i styrekvoteringsreformen. I tillegg har jeg skissert media som en arena som overlapper de andre, for å illustrere hvordan de ulike verdenene kan synliggjøres nettopp gjennom media.

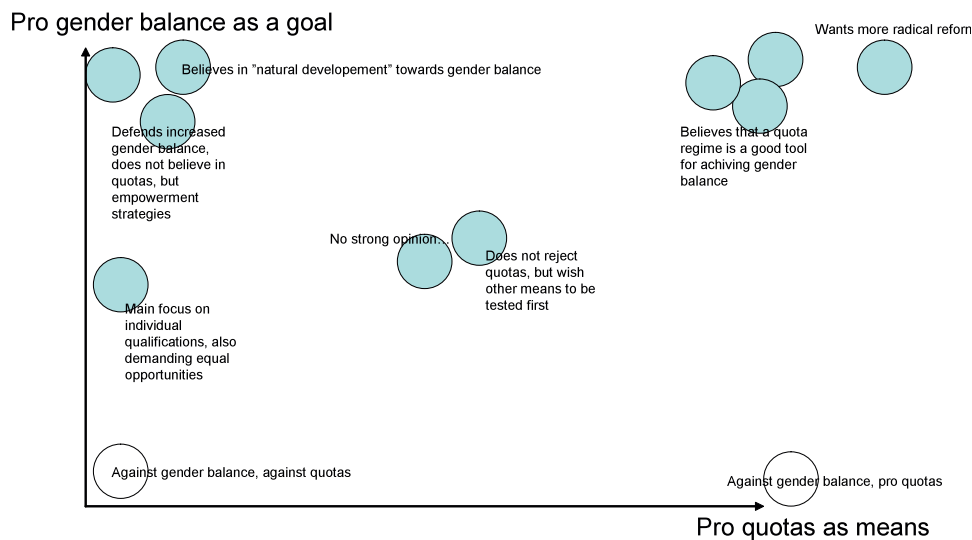
Den tredje type kart er det Clarke kaller «posisjonskart». Poenget med et slikt kart er å få frem alle posisjoner som inntas i forhold til det du er opptatt av å studere. Dette gir en innsikt i kontroversers formasjon (se figur 4).

Positional map

Axis:

1 Pro/ contra the goal of more even gender distribution in the boardrooms

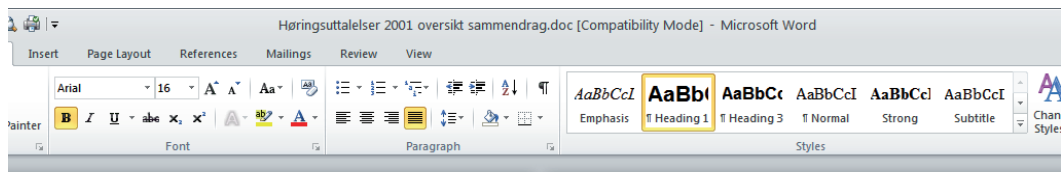
2 Pro/contra the quota regime as a good instrument for securing gender balance

Figur 4 Posisjonskart, analyse av høringsuttalelser

De blå sirklene representerer posisjoner langs to akser; for/mot kjønnsbalanse som mål og for/mot kvotering som virkemiddel. De hvite sirklene representerer posisjoner som *ikke* ble inntatt av noen av høringsvarene. Det analytiske poenget som kommer frem gjennom denne kartleggingen, er den store oppslutningen som kjønnsbalanse eller kvinners inkludering har, uavhengig av om kvotering forstås som det beste virkemidlet for å oppnå dette. Dette er et sentralt poeng i den første artikkelen.

Som et grunnlag for å kunne bruke kartene analytisk har jeg jobbet systematisk med tekstmaterialet og krevet korte sammendrag av hvert dokument, eller grupperinger av dokumenter, som jeg har gått gjennom. Sammendragene har igjen dannet utgangspunkt for tabeller med oversikter over for eksempel type argumentasjon. Jeg har i praksis kombinert verktøyene, som vist nedenfor, hvor jeg først har laget en tabelloversikt over posisjoner som inntas i høringsuttalelsene, før jeg plottet posisjonene inn i et posisjonskart (vist ovenfor), som danner et annet og mer intuitivt inntrykk enn tabellen:

Høringsuttalelser 2001

1. Oversikt
2. Sammendrag av hver uttalelse

1 Oversikt over hørings svar ift arkivrekkefølge

De som har avgitt hørings svar med begrunnelser og/eller drøftinger av forslaget er markert med fet skrift og ontal i sammendrag nedenfor.

Akter	Posisjon/standpunkt
1 Finansnærings arbeidsgiverforening (FA)	Mot. Henviser til FNH og Sparebankforeningen. (viser til 2000)
2 Norges Bank	Vil ikke uttale seg
3 Kommunenes Sentralforbund (KS)	For. Kommenter til 40 %
4 Forbrukerbudjet	Ingen merknad
5 Sor-Haløland bispedømmeråd	For. Ikke prioritert utdyping.
6 Norsk Bonde og Småbrukarlag	Generelt positive til likestillingstiltak. Prioriterer ikke hørings svar.
7 Fylkesmannen i Vestfold	Ingen merknad
8 Barneombudet	Vil ikke uttale seg (men positiv til signaleffekt mht likestilling)
9 Fylkesmannen i Sor-Trøndelag	Ingen merknad
10 Miljøverndepartement	Ingen merknad
11 Fylkesmannen i Buskerud	For. (Lov som holdningskapende)
12 Samvirkeløretakenes Forhandlingsorganisasjon (SamFo)	Ønsker ikke å uttale seg. Viser til NBBL og Coop MKL som ansvarlige.
13 Sparebankforeningen	Mot. lov som tiltak. For holdningskapende arbeid. (viser til 2000)
14 Norak kvinneaksforening	For.
15 Fiskeridepartementet	Ingen merknad
16 Arbeidsrettens formann	Ingen merknad
17 Kulturdepartementet	Ingen merknad
18 Landsorganisasjonen (LO)	For (modell 1+2, mot 3 pga usikker effekt)
19 Norges Forskningsråd	Ingen merknad (Henviser til uttalelse av 28.01.2000)
20 Den norske kirke/ Kirkerådet og Kirkens Kvinneutvalg	For (modell 1+2, mot 3 pga usikker effekt)
21 Frem Fylkeskommune	Ingen merknad
22 Norge Bondeskvinnslag	For (modell 1+2)
23 Regeringsadvokaten	Ingen merknad
24 Norges Rederiforbund	Mot (viser også til brev 31.01.00)
25 NAVO arbeidsgiverforening	Mot (valgfrihet og fokus på kjennskap til bedrift. Like rammebetingelser for alle seliskaper. viser også til brev 04.02.00)
26 Senterkvinnene	For. (med forbehold som at det skal gjelde statsstøttede selskaper. Ønsker

1

27	Justisdepartementet	Ikke å uttale seg om ASA)
28	Statistisk Sentralbyrå	Ingen merknad
29	Brennøysundregistrene	Tar ikke stilling, men merknad mht kostnader ved kontroll
30	Handels- og Service nærings Hovedorganisasjon (HSH)	Mot. (Under tvil vil jeg til å godta for statsstøtte foretak. Viser til brev av 28.01.00)
31	Coop Norge	Positive til synspunkter/mål. Uttale seg ikke om ASA. Mot lov for samvirkeløretak pr dato.
32	Likestillingsombudet	For (modell 1+2) Forankring i Likestillingsloven § 21
33	Forbrukerrådet	Positive, men prioriterer ikke hørings svar.
34	Norsk Studentunion (NSU)	For (modell 1+2)
35	Kommunal- og regionaldepartementet	For (modell 1+2)
36	Den norske revisorforening	Ingen merknad
37	Bjørgvin bispedømmeråd	Positive til hensynene, usikre på om lovregulering er veien å gå
38	Landbruksdepartementet	For (modell 1+2) krav til ansattsspo)
39	Norske Sivilingeniørers Forening	For
40	Norsk Helse- og Sosialforbund (NSH)	For
41	Norges autoriserte regnskapsførers forening (NARF)	Positive til hensynene, usikre på om lovregulering er veien å gå
42	Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet	Ingen merknad
43	Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO)	Mot
44	Buskerud Fylkeskommune	For
45	Fylkesmannen i Oslo og Akershus	Positive, men ikke prioritert hørings svar
46	Boligsamvirket (NBBL)	Uttale seg kun om boligsamvirketdelen...
47	Oslo Bispedømmeråd	For
48	Hordaland Fylkeskommune	For
49	Møre og Romsdal fylkeskommune v/ likestillingsutvalget	For
50	Utenriksdepartementet	Tar ikke stilling til forslaget, men annen merknad
51	Den norske advokatforening	Støtter begrunnelse, men kritiske til lovregulering som virkemiddel
52	Samferdselsdepartementet (Samler opp for høringsinstanser som er underlagt dept)	I prinsippet mot, men åpner for at det er nødvendig mht situasjonen
53	Luffartverket	I prinsippet mot, men åpner for at det er nødvendig mht situasjonen
54	Posten Norge BA	Tar ikke stilling, men er kritisk til konsekvenser mht kompetansekrav for styresammensett
55	Konkurransetilsynet	Tar ikke stilling, konstanteret at forslaget ikke er konkurranserettslig

2

Figur 5 Tabelloversikt over høringsuttalelser

I tillegg til å skrive sammendrag og lage tematiske tabelloversikter over innhold i forskjellige dokumenter har jeg også brukt et dataprogram som hjelpemiddel. Atlas.ti²⁴ er utviklet for koding av kvalitative data, og bygger på prinsipper fra Grounded Theory. Følgelig er fremgangsmåten for koding inspirert av grounded theory, men jeg har ikke fulgt prosedyrer for teoriutvikling etter anvisninger fra denne tilnærmingen. Det er i hovedsak intervju materialet jeg har kodet i atlas.ti, men også enkelte dokumenter, for eksempel utskrifter fra stortingsdebatter. Jeg tok utgangspunkt i en åpen koding, der jeg lagde koder som beskrev meningsinnholdet i materialet (se Charmaz 2006: 42-70). Videre fokuserte jeg koder på sentrale konsepter som «feminisme», «mangfold», også videre.

²⁴ se <http://www.atlasti.com/index.html>

Det var gjennom denne type kodingsprosess jeg kom frem til at det ga mening å snakke om «næringslivsfeminisme», slik jeg viser gjennom analysene i den første artikkelen. Begrepet næringslivsfeminisme ble ikke brukt av intervjupersoner, eller i dokumenter, men jeg valgte likevel å bruke denne betegnelsen for å synliggjøre at det er bestemte mål, strategier og virkemidler for å fremme kvinners interesse som har røtter i næringslivet, og som dreier seg om noe annet enn statsfeminisme og kvoteringspolitikk. Målet var å synliggjøre forutsetninger i det nye farvannet for kvotering; næringslivet.

Refleksjoner over forskningsproduserte virkelighetsbilder

Forskerens valg om å synliggjøre bestemte sider ved det som studeres innebærer en iscenesettelse av den virkeligheten som beskrives. Law (2004) betegner forskning som «ontologisk politikk» når han drøfter hvilke implisitte føringer for virkelighetsproduksjon som ligger innebygget i konvensjonelle forskningsmetoder. Jeg skal la spørsmålet om det er mulig å komme utenom forskningsmetoden ligge her, men likevel ta tak i poenget om forskning som ontologisk politikk. Hvilken virkelighet bidrar denne avhandlingen til å produsere? Fremfor å fokusere på å finne en konsistent, singulær - «den eneste sanne» - fortelling om reformen, har jeg hatt en ambisjon om å dreie analysene omkring hvordan forskjellige virkeligheter representeres, iscenesettes og produseres gjennom utsagn fra forskjellige aktører, tekster og fortellinger – og undersøke hvordan disse virkelighetsbildene forbindes og forhandles.

Utgangspunktet for alle de avgrensede analyseprosjektene som artiklene representerer har vært antakelser basert på annen forskning og teori. Som jeg var inne på tidligere i sammenbindingsessayet - i drøftingen av teorier om likestillingspolitikk - så danner teorier rammer for virkelighetsoppfatninger. Jeg har gjennom artiklene i avhandlingen posisjonert statsfeminisme, næringslivsfeminisme, likestillingsnormer, kunnskapsproduksjon og feministisk diskurs som potensielle drivkrefter for likestillingspolitikk og undersøkt hvordan disse settes i spill, eller gjøres uvirksomme, gjennom måten reformen ble laget og iscenesatt på. Tidligere forskning har med andre ord lagt rammer for det som presenteres som fortellinger om reformen i denne avhandlingen, og jeg har bevisst forsøkt å utfordre disse rammene.

Ett virkelighetsproduserende aspekt ved forskningsmetoder er kategorier som forutsettes når spørsmål stilles. Jeg beskrev ovenfor hvordan intervjuene gav meg mulighet til å utdype temaer som var mindre eksplisitte i tekstene jeg samlet inn. Nettopp denne interessen for å forfølge noen bestemte spor impliserte føringer i spørsmålene jeg stilte, på hvilke kategorier svarene kunne gis i (Holstein og Gubrium 2003). Jeg spurte for eksempel: "Dreier kjønnskvotering til styrerom seg om likestillingspolitikk eller næringspolitikk for deg?" Jeg fikk, kanskje ikke så uventet sett i ettertid, svar

som bekreftet både den ene eller den andre kategorien. I tillegg var det noen som mente reformen var begge deler. Svarene på dette spørsmålet var vanskelig å bruke analytisk, nettopp fordi føringene var for sterke. Det var ingen som utfordret kategoriene jeg presenterte i dette spørsmålet. Imidlertid oppdaget jeg snart at tematikken ble mye grundigere belyst gjennom svarene jeg fikk på det første, innledende og åpne spørsmålet i intervjuene, og i utdypende refleksjoner i tilknytning til andre spørsmål i intervjuene.

Selv om jeg hadde en ambisjon om å inkludere flere fortellinger om fremstillingen i mine analyser var ikke det nødvendigvis klart for intervjupersonene i mitt møte med dem. Mange av intervjusituasjonene bar derfor preg av at intervjupersonene forsøkte å overbevise meg om at deres fortelling var den sanne historien om hendelsesforløp og meningsinnhold. Ett grep som ofte ble tatt i bruk, var å referere til andre kjente, eller antatte, varianter av fortellingen og forklare meg hvorfor de selv var uenige i dette. Ved flere anledninger foregikk også en form for autoritetsforhandling mellom meg som intervjuer og intervjupersonene. Intervjuene kan sies å ha fungert som en forhandlingsarena der det fremsto som viktig for mange å "eie" virkeligheten (jfr. Schultz 2005).

Enda et annet virkelighetsproduserende aspekt ved forskningsmetoder er hvilke stemmer som bringes inn i analysen. Kanskje kunne fortellingene som er presentert i denne avhandlingen sett annerledes ut dersom jeg hadde valgt å bruke andre typer empirisk materiale, dersom jeg hadde snakket med andre intervjupersoner? Dersom jeg hadde fortsatt med å «rulle snøball», kunne jeg kartlagt og intervjuet et større nettverk av aktører med forskjellige former for tilknytning til styrevoteringsreformen. Det har jeg ikke gjort, og det er dels begrunnet i praktiske og ressursmessige hensyn, og dels i at jeg valgte å fokusere på reformens iscenesettelse. Dermed var det mest relevant å få personer med tett tilknytning til nettopp det aspektet i tale. Jeg har også inkludert flere stemmer og posisjoner i analysene, basert på deltakelse i offentlig ordskifte. Når det gjelder prosessen som produserte iscenesettelsen, er det med andre ord sannsynlig at det finnes flere fortellinger enn de jeg har presentert. Gjennomgangen av medietekster har vært omfattende, men også her er det alltid en risiko for at et annet blikk enn mitt ville funnet at andre fremstillinger var relevante og interessante for analysen. Også når det gjelder det de interne dokumentene fra arbeidet i Barne- og Likestillingsdepartementet kan det tenkes at bestemte elementer eller fortellinger er valgt bort gjennom hva jeg ble gitt tilgang til. Som beskrevet ovenfor, er det andre enn jeg som har valgt ut materialet fra en sakmappe. Når det er sagt, så er det først og fremst reformens iscenesettelse som har vært analytisk fokus, og her har jeg gjort grundige analyser av det tilgjengelige materialet i form av formelle politiske dokumenter.

Hva så med kilder jeg *ikke* har brukt? Jeg har for eksempel ikke inkludert juridiske kilder direkte i analysene mine. Lovtekster utformes per definisjon med mål om å harmonere med hverandre. Med andre ord vil det finnes et nettverk av meningsproduksjon i disse tekstene og i måten de fortolkes på. Denne virkeligheten er ikke representert i denne avhandlingen.

Forskningsetiske vurderinger

Mitt anliggende har vært å studere politiske prosesser, og jeg har gjort det ved hjelp av ulike typer dokumenter og intervjuer. Styreromskvotering er i seg selv, i utgangspunktet, ikke et forskningsetisk problematisk felt å bevege seg i. Underveis i prosessen har jeg tatt alminnelige forskningsetiske hensyn (jfr. Alver og Øyen 1997). Det er særlig to vurderinger som har vært viktige for mitt prosjekt. Den ene dreier seg om hvilke deler av det empiriske materialet som gjengis i analysene, den andre gjelder anonymisering av intervjupersoner.

Jeg har, som nærmere beskrevet i avhandlingens første artikkel, valgt å sitere sentrale politikere under fullt navn. Dette begrunner jeg med at det er offentlige personer som er intervjuet nettopp som offentlige personer, ikke som privatpersoner. Dette har også vært avklart med intervjupersonene før samtalen med dem startet. Underveis i intervjuene hendte det flere ganger at svarene ble gitt med forbehold om at «dette får du ikke sitere meg på». Der intervjupersonene har tatt dette forbeholdet har jeg heller ikke gjengitt intervjusitatene i analysen. Enkelte informanter har jeg valgt å anonymisere. Dette er intervjupersoner som ikke har en offentlig posisjon på samme måte som regjeringspolitikere, og der det ikke har vært relevant å knytte assosiasjoner til navn og posisjon inn i analysene. Noe av intervjumaterialet består av utsagn som ikke er sitert av hensyn til den muntlige kontrakten som ble inngått med intervjupersonene, så har jeg også hatt tilgang til internt arkivmateriale som jeg er bedt om å ikke sitere direkte. Det er etterkommet. Innholdet i dokumentene har likevel vært med på å forme min forståelse for arbeidsprosessen og valgene som er gjort gjennom politikutviklingen. Det ligger på denne måten implisitt i mine fortolkninger av det øvrige materialet som siteres. Dette er særlig relevant for den tredje artikkelen i avhandlingen, hvor arbeidsprosessen i departementet belyses.

Referanser

- Adams, Reneé B og Daniel Ferreira 2009. "Women in the boardroom and their impact on governance and performance" i *Journal of Financial Economics*, 94(2): 291-309.
- Alver, Bente Gullveid og Ørjar Øyen 1997. *Forskningsetikk i forskerhverdag : vurderinger og praksis*. [Oslo]: Tano Aschehoug.
- Ansón, Silvia Gómez 2012. "Women on boards in Europe: Past, Present and Future" i Fagan, Colette, Maria González Menéndez og Silvia Gómez Ansón (red.) *Women on corporate boards and in top management : European trends and policy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan: 18-42.
- Asdal, Kristin, Anne-Jorunn Berg, Brita Brenna, Ingunn Moser og Linda M. Rustad 1998. *Betatt av viten : bruksanvisninger til Donna Haraway*, Oslo: Spartacus forlag.
- Bacchi, Carol 1996. *The politics of affirmative action: "women", equality and category politics*. London: Sage.
- Bacchi, Carol 1999. *Women, policy and politics: the construction of policy problems*. London: Sage
- Bacchi, Carol 2004. "Policy and discourse: challenging the construction of affirmative action as preferential treatment" i *Journal of European Public Policy*, 11(1): 128-146.
- Bacchi, Carol 2009. "The issue of intentionality in frame theory: the need for reflexive framing" i Lombardo, Emanuela, Petra Meier og Mieke Verloo (red), *The Discursive politics of gender equality: stretching, bending and policymaking*. London: Routledge: 19-35.
- Beck, Debra Baker 1998. "The "F" Word: How the Media Frame Feminism" i *NWSA Journal*, 10 (1): 139-153.
- Berg, Anne-Jorun, Anne Britt Flemmen og Berit Gullikstad 2010. *Likestilte norskheter: om kjønn og etnisitet*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Bjørkhaug, Hilde 2011. "Flere kvinner i styrerom. Katalysator for profesjonalisering av styrearbeid?" i *Tidsskrift for kjønnsforskning* 3: 199-217.
- Bjørkhaug, Hilde og Siri Øyslebø Sørensen 2012. "Chapter 6: Feminism without Gender? Arguments for Gender Quotas on Corporate Boards in Norway" i Engelstad, Fredrik og Mari Teigen (red.) *Firms, Boards and Gender Quotas: Comparative Perspectives (Comparative Social Research, Volume 29)*, Emerald Group Publishing Limited: 185-209.
- Bohlén Helena 2012. *Genushysteri : Feministiska stereotyper i svensk debatt 2009 till 2011*. Student thesis, Uppsala University, Disciplinary Domain of Humanities and Social Sciences, Faculty of Social Sciences, Department of Sociology.
- Booth, Christine og Cinnamon Bennett 2002. "Gender Mainstreaming in the European Union: Towards a New Conception and Practice of Equal Opportunities?" i *European Journal of Women's Studies*, 9(4): 430-446.

- Borchorst, Anette og Drude Dahlerup 2003. *Ligestillingspolitikk som diskurs og praksis*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Boswell, Christina 2009. *The political uses of expert knowledge: immigration policy and social research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Briggs, Charles L. 2003. "Interviewing, Power/Knowledge, and Social Inequality" i Holstein, James A. og Jaber F. Gubrium (red.). *Inside interviewing: new lenses, new concerns*. Thousand Oaks, Calif., Sage: 495-506.
- Brodtkorb, Julie M. 2012. *Bare en kvinne? : blå feminisme, hersketeknikker og likeverdige liv*. Oslo: Aschehoug.
- Butler, Judith og Joan W. Scott 1992. *Feminists theorize the political*. New York: Routledge.
- Butler, Judith 1999. *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Butler, Judith 2004. *Undoing gender*. New York: Routledge.
- Callon, Michel 1998. *The Laws of the Markets*. Oxford: Blackwell
- Charmaz, Kathy 2006. *Constructing grounded theory: a practical guide through qualitative analysis*. London: Sage.
- Chaudhuri, Maitrayee 2000. "Feminism' in Print Media" i *Indian Journal of Gender Studies*, 7: 263
- Clarke, Adele 2005. *Situational analysis : grounded theory after the postmodern turn*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Dahlerup, Drude 2006. *Women, quotas and politics*. London: Routledge.
- Dahlerup, Drude 2008. "Gender quotas – Controversial but trendy. On expanding the research agenda" i *International Journal of Feminist Politics*, 10: 3: 322-328.
- Dahlerup, Drude og Lenita Freidenvall 2008. *Kvotering*. Stockholm: SNS Förlag.
- Dale-Olsen, Harald, Pål Schøne og Mette Verner 2012. "Chapter 7 Women on Boards of Directors and Firm Performance: Evidence from Denmark and Norway", i Fredrik Engelstad, Mari Teigen (red.) *Firms, Boards and Gender Quotas: Comparative Perspectives (Comparative Social Research, Volume 29)*, Emerald Group Publishing Limited: 211-234.
- Derksen, Maarten og Anne Beaulieu 2011. «Social Technology» i Jarvie, Ian C og Jesus Zamora-Bonilla (red.) *The SAGE handbook of the philosophy of social sciences*. London: Sage: 703-720.
- Deutsch, Francine M. 2007. "Undoing Gender" i *Gender & Society*, 21(1), 106-127
- Dombos, Tamas 2012. "Critical frame analysis: a comparative methodology for the QUING project", *Working Paper series*, tilgjengelig på <https://cps.ceu.hu/publications/working-papers/critical-frame-analysis-quiring> (18.03.2013).
- Engelstad, Fredrik 2011. «Kjønnskvotering i næringslivet – Kan det forsvares? En normativ analyse.» *Tidsskrift for kjønnsforskning* 2: 120–140.
- Eveline, Joan og Carol Lee Bacchi 2010. *Mainstreaming politics : gendering practices and feminist theory*. Adelaide: University of Adelaide Press.

- Fagan, Colette, Maria González Menéndez og Silvia Gómez Ansón (red.) 2012. *Women on corporate boards and in top management : European trends and policy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Fairclough, Norman. 2001. *Language and power*. Harlow: Longman.
- Fenstermaker, Sarah og Candace West (red.) 2002. *Doing Gender, Doing Difference. Inequality, Power, and Institutional Change*. New York/London: Routledge.
- Foucault, Michel 2002. *Forelesninger om regjering og styringskunst*. Oslo: Cappelen akademisk.
- Fostervold, Marianne Eidem 2010. *Kjønnsbalanse eller likestilte prosesser? : forståelser av likestilling i Statens vegvesen*. Doktoravhandling (Vol. 2009:181), Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Det humanistiske fakultet, Institutt for tverrfaglige kulturstudier.
- Glaser, Barney G. og Anselm. L. Strauss 1968. *The discovery of grounded theory : strategies for qualitative research*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Goffman, E. 1986. *Frame analysis : an essay on the organization of experience*. Boston: Northeastern University Press.
- Gubrium, Jaber F. og James A. Holstein 1997. *The new language of qualitative method*. New York: Oxford University Press.
- Gullikstad, Berit 2010. "Når likestilling blir ulikhet. Interseksjonalitet i arbeidslivet" i *Likestilte norskheter. Om kjønn og etnisitet*. A.-J. Berg, A. B. Flemmen and B. Gullikstad. Trondheim, Tapir akademisk forlag: 101-132.
- Gullikstad, Berit 2013. "Interseksjonalitet - et fruktbart begrep." *Tidsskrift for kjønnsforskning* 1: 68-76.
- Hajer, Maarten A. 2005. "Coalitions, Practices, and Meaning in Environmental Politics: From Acid Rain to BSE" i Howarth, David og Jacob Torfing (red.) *Discourse Theory in European Politics. Identity, Policy and Governance*, Hampshire/ New York: Palgrave Macmillan: 297-315.
- Hajer, Maarten A. 2009. *Authoritative governance: policy-making in the age of mediatization*. New York: Oxford University Press.
- Halsaa, Beatrice 2003. "Feministisk forskning – Feministisk politikk." i *Kvinneforskning* 1/2003, tilgjengelig på: <http://kilden.forskningsradet.no/c35640/artikkel/vis.html?tid=35500> (18.03.2013).
- Haraway, Donna 1991. "A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century," i *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*, New York: Routledge: 149-181.
- Haraway, Donna 2004. *The Haraway reader*. New York: Routledge.
- Heidenreich, Vibeke og Fredrik Engelstad 2010. "ASA – ingen flukt fra kvinner" i *Aftenposten*, 19.10.2010, også tilgjengelig på: <http://www.samfunnsforskning.no/Publikasjoner/Kronikker-og-andre-artikler/2010/2010-022> (14.10.2012).
- Heidenreich, Vibeke 2012a, "Chapter 5 Why Gender Quotas in Company Boards in Norway – and Not in Sweden?", i Fredrik Engelstad, Mari Teigen (red.) *Firms, Boards and Gender Quotas: Comparative Perspectives (Comparative Social Research, Volume 29)*, Emerald Group Publishing Limited:147-183.

- Heidenreich, Vibeke 2012b. «'Det er en kabal som skal gå opp'. Styredannelser i lys av eiersammensetning og krav til kjønnsbalanse» i *Søkelys på arbeidslivet* 4/2012: 310-328
- Hernes, Helga M. 1982. *Staten - kvinner ingen adgang?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Hernes, Helga M. 1987. *Welfare state and woman power: essays in state feminism*. Oslo: Norwegian University Press.
- Hoel, Marit 2004. *Kvinner i styrer og ledelse i norsk næringsliv. Kartlegging av ASA-selskapene 2004*, Center for Corporate Diversity/Ledelse Likestilling Mangfold, Oslo.
- Holst, Cathrine 2007. «Balansefeminismens begrensninger». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 2: 5–20.
- Holst, Cathrine 2009. *Hva er feminisme*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Holstein, James A. og and Jaber F Gubrium 2003. *Inside interviewing: new lenses, new concerns*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Holter, Harriet (red.) 1996. *Hun og han : kjønn i forskning og politikk*. Oslo: Pax.
- Jasanoff, Sheila 2011. Quality control and peer review in advisory science i Lentsch, J., & Weingart, P. *The Politics of scientific advice: institutional design for quality assurance*. Cambridge: Cambridge University Press: 19-35.
- Johnson-Cartee, K. S. 2005. *News narratives and news framing: constructing political reality*. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield.
- Jørgensen, Marianne Winther og Loise Phillips 1999. *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Khan-Østrem, Nazneen og Mahmona Khan 2011. *Utilslørt : muslimske råtekster*. Oslo: Aschehoug.
- Kanter, Rosabeth Moss 1993. *Men and women of the corporation*. New York: BasicBooks.
- Kossowska, Anna Maria, Nina Smith, Valdemar Smith og Mette Verner 2005. *Til gagn for bundlinien. Forbedrer kvinder i topledelse og bestyrelse danske virksomheders bunlinie?* Rapport utarbeidet for den danske Ligestillingsministeren, Nationaløkonomisk Institut Handelshøjskolen i Århus, Centre for Industrial Economics, University of Copenhagen, Centre for Reserarch in Integration and Marginalization.
- Krook, Mona Lena 2006. "Reforming Representation: The Diffusion of Candidate Gender Quotas Worldwide" i *Politics & Gender* 2(3): 303-327.
- Krizsán, Andrea, Hege Skjeie, og Judith Squires (red.) 2012. *Institutionalizing intersectionality : the changing nature of european equality regimes*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kvale, Steinar og Svend Brinkmann 2009. *Interviews : learning the craft of qualitative research interviewing*. Los Angeles, California: Sage.
- Latour, Bruno 1987. *Science in action: how to follow scientists and engineers through society*. Milton Keynes: Open University Press.
- Latour, Bruno 1988. Drawing things together i Lynch, Michael og Steve Woolgar (red) *Representation in Scientific practice*, Cambridge: MIT Press: 19-68.

- Latour, Bruno 1999. *Pandora's hope : essays on the reality of science studies*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Latour, Bruno 2005. *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno 2007. "Turning Around Politics: A Note on Gerard de Vries' Paper", *Social Studies of Science*, 37(5): 811-820.
- Law, John 1994. *Organizing modernity*. Oxford: Blackwell.
- Law, John 2004. *After method: mess in social science research*. London, Routledge.
- Law, John 2008. "On Sociology and STS" version of 15h July 2008, tilgjengelig på: <http://www.heterogeneities.net/publications/Law2008OnSociologyAndSTS.pdf>, (18.12.2009)
- Lombardo, Emanuela, Petra Meier og Mieke Verloo 2009. *The Discursive politics of gender equality : stretching, bending and policymaking*. London: Routledge.
- Lombardo, Emanuela, Petra Meier og Mieke Verloo 2010. "Discursive Dynamics in Gender Equality Politics: What about 'Feminist Taboos'?" i *European Journal of Women's Studies*, 17(2): 105-123.
- Lorber, Judith 2005. *Gender inequality: feminist theories and politics*. Los Angeles, California: Roxbury Pub.
- Lovenduski, Joni 2002. "Feminizing Politics" i *Women: A Cultural Review*, 13(2): 207-220.
- Lovenduski, Joni 2005. *State feminism and political representation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lundqvist, Åsa og Klaus Petersen 2010. *In experts we trust : knowledge, politics and bureaucracy in Nordic welfare states*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Matthes, Jörg (2012). "Framing Politics: An Integrative Approach" i *American Behavioral Scientist*, 56(3): 247-259.
- McBride, Dorothy E., Joni Lovenduski, og Amy Mazur 2010. *The politics of state feminism : innovation in comparative research*. Philadelphia: Temple University Press.
- Melby, Kari, Christina Carlsson Wetterberg og Anna-Birte Ravn 2008. *Gender equality and welfare politics in Scandinavia: the limits of political ambition?* Bristol: Policy Press.
- Miao, Ying og Elisabeth Kleveland 2000. *Board-size effect in unlisted Norwegian firms*. MSc Thesis nr. 274, Handelshøyskolen BI.
- Miller, Hugh T. 2012. *Governing Narratives: Symbolic Politics and Policy Change*. Tuscaloosa: University of Alabama Press.
- NHO 2012. *Kvotering. Om bruk av kvotering – analyse og politikk*, NHO, tilgjengelig i søk på <http://www.nho.no/publikasjoner/> (17.10.2012).
- NOU 1995: 15. *Et apparat for likestilling. En gjennomgang og vurdering av det sentrale likestillingsapparatet med forslag til omorganisering av Likestillingsrådet*.
- NOU 2012: 15 *Politikk for likestilling*, Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.

- Nuland, Bjørn Richard., Bent Sofus Tranøy og Johan Christensen 2009. *Hjernen er alene: institusjonalisering, kvalitet og relevans i norsk velferdsforskning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nutley, Sandra M., Isabel Walter og Huw T. O. Davies 2007. *Using evidence : how research can inform public services*. Bristol: Policy Press.
- Osborne, Peter og Lynne Segal 1993. *Extracts from Gender as Performance: An interview with Judith Butler*, tilgjengelig på: <http://www.theory.org.uk/but-int1.htm> (07.11.2012).
- Ot.prp. nr. 97 (2002–2003). *Om lov om endringer i lov 13. juni 1997 nr. 44 om aksjeselskaper, lov 13. juni 1997 nr. 45 om allmennaksjeselskaper og i enkelte andre lover (likestilling i styrer i statsaksjeselskaper, statsforetak, allmennaksjeselskaper mv.)*.
- Perrons, Diane 2005. «Gender Mainstreaming and Gender Equality in the New (Market) Economy: An Analysis of Contradictions» i *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 12(3): 389-411.
- Pielke, Roger A. 2007. *The honest broker : making sense of science in policy and politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pinch, Trevor .J Malcolm Ashmore og Michael Mulkay, 1992. Technology, testing, text: Clinical budgeting in the U.K. National Health Service” i Bijker, Wiebe E. og John Law (red.) *Shaping technology/building society : studies in sociotechnical change*. Cambridge, Mass.: MIT Press: 265-289.
- Raum, Nina C. 2001 “Norske likestillingsparadokser” i Nina Berven og Per Selle (red.) *Svekket kvinnemakt? Makt og demokratiutredningen 1998-2003*, Gyldendal Akademiske, Oslo.
- Riles, Annelise 2006. *Documents : artifacts of modern knowledge*. Ann Arbor, Mich.: University of Michigan Press.
- Rönblom, Malin 2009. «Bending towards growth» i Lombardo, Emanuela, Petra Meier og Mieke Verloo (red.) *The Discursive politics of gender equality: stretching, bending and policymaking*. London: Routledge: 105-120.
- Sanderson, Ian 2009. “Intelligent policy making for a complex world: pragmatism, evidence and learning.” i *Political Studies*, 57(54): 699–719.
- Sauer, Birgit 2010. “Framing and gendering” i Dorothy McBride, Joni Lovenduski og Amy Mazur (red.), *The politics of state feminism. Innovation in comparative research*. Temple University Press: 193-217.
- Schultz, Ida 2005. "Kampen om at definere virkeligheden: Journalisten, forskeren og interviewet som et møte mellom to felter" i *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv: interview, observationer og dokumenter*. København, Reitzel: 73-96.
- Scott, Joan 1990. *A matter of record: documentary sources in social research*. Cambridge: Polity Press.
- Simonsen, Marie og Ingunn Yssen 2010. *Bråk! den store likestillingssvindelen*. Oslo: Aschehoug.
- Singstad, Birgit Nestvold 2011. *Det "overbestemte" livet? : balansering av arbeid og familieliv i IT-bransjen i Norge, Malaysia og California*, doktoravhandling, (Vol. 2011:09.) Trondheim: Norges

teknisk-naturvitenskapelige universitet, Det humanistiske fakultet, Institutt for tverrfaglige kulturstudier.

Skjeie, Hege og Mari Teigen 2003. *Menn imellom: mannsdominans og likestillingspolitikk*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Skjølvold, Tomas Moe 2012. *Towards a new sociology of innovation : the case of bioenergy in Norway and Sweden*, doktoravhandling, (Vol. 2012:209) Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Det humanistiske fakultet, Institutt for tverrfaglige kulturstudier.

Spilker, Kristin Hestflått 2008. *Assistert slektskap : biopolitikk i reproduksjonsteknologiernes tidsalder*, doktoravhandling, (Vol. 2008:214) Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Det humanistiske fakultet, Institutt for tverrfaglige kulturstudier.

Stone, Deborah A. 2002. *Policy paradox : the art of political decision making*. New York: Norton.

Squires, Judith 2005. "Is Mainstreaming Transformative? Theorizing Mainstreaming in the Context of Diversity and Deliberation" i *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 12(3): 366-388.

Sørensen, Knut Holtan, Wendy Faulkner og Els Rommes 2012. *Technologies of Inclusion. Gender in the Information Society*, Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.

Teigen, Mari 2000. Likestilling som legitimeringsstrategi. Rekrutteringsnormer og likestillingspolitikk ved NTNU, *Sosiologisk tidsskrift* 8(2):125–146.

Teigen, Mari 2003. *Kvotering og kontrovers: om likestilling som politikk*. [Oslo]: ISF.

Teigen, Mari og Hege Skjeie 2005. "Nødvendig – Nyttig – Rettferdig? Likestillingsargumenter i offentlig debatt" i *Kvinder, køn og forskning* 14:30–42.

Teigen, Mari 2010. «Kjønnskvoltering i næringslivets styrer» i Kirsti Niskanen og Anita Nyberg (red.) *Kön och makt i Norden. Del II Sammanfattande diskussion och analys*. Nordiska ministerrådet.

Teigen, Mari 2011. "Kvoteringstradisjon og styringsekspanjon" i *Tidsskrift for kjønnsforskning* 2: 84-101.

Teigen, Mari 2012. "Chapter 4 Gender Quotas on Corporate Boards: On the Diffusion of a Distinct National Policy Reform", i Fredrik Engelstad, Mari Teigen (red.) *Firms, Boards and Gender Quotas: Comparative Perspectives (Comparative Social Research, Volume 29)*, Emerald Group Publishing Limited: 115-146.

Tienari, Janne Charlotte Holgersson, Susan Meriläinen, og Pia Höök 2009. "Gender, Management and Market Discourse: The Case of Gender Quotas in the Swedish and Finnish Media" i *Gender, Work & Organization*, 16(4), 501-521.

Undheim, Trond Arne 2000. *Getting connected: how sociologists can access the high tech elite*. Trondheim, arbeidsnotat, Senter for teknologi og samfunn, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.

Verloo, Mieke 2005. "Displacement and Empowerment: Reflections on the Concept and Practice of the Council of Europe Approach to Gender Mainstreaming and Gender Equality" i *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 12(3): 344-365.

Verloo, Mieke og Anna Van Der Vleuten 2009. "The discursive logic of ranking and benchmarking: understanding gender equality measures in the European Union" i Lombardo, Emanuela Petra Meier og MiekeVerloo (red.) *The Discursive politics of gender equality : stretching, bending and policymaking*. London: Routledge: 169-185.

Walby, Sylvia. 2004. "The European Union and Gender Equality: Emergent Varieties of Gender Regime" i *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 11(1), 4-29.

Walby, Sylvia 2005. "Gender mainstreaming: Productive Tensions in Theory and Practice." i *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society* 12: 321-343.

Weiss, Carol H 1979. "The many meanings of research utilization." In *Public Administration Review*, 39: 429–31.

Wetherell, Margaret, Stepanie Taylor og Simeon Yates 2001a. *Discourse as data: a guide for analysis*. London: Sage.

Wetherell, Margaret, Stepanie Taylor og Simeon Yates 2001b. *Discourse theory and practice: a reader*. London: Sage.

Östergren, Petra (red) 2009. *F-ordet. Mot en ny feminism*, Sverige: Pocketforlaget

Artikkel 1

Statsfeminismens møte med næringslivet - Bakgrunnen og gjennombruddet for kjønnskoting i bedriftsstyrer som politisk reform¹

Kvinnefraværet i næringslivsledelse fikk økt oppmerksomhet utover 1980- og 1990- tallet. Mot slutten av denne perioden ble det fokusert på den svært skjeve kjønnsfordelingen i bedriftsstyrer. I næringslivet ble det gjort forsøk på å fremme kvinners karrieremuligheter, men det hadde i liten grad kommet *politiske* tiltak for å endre mønsteret. I dag ser vi derimot en internasjonal utvikling hvor regulering av kjønns sammensetningen i styrer brer om seg. Finland har ikke tatt i bruk lovverket, men kjønnsrepresentasjon i styrer tas opp i en nasjonal kode for bedriftsledelse som ble etablert i 2008. Siden 2007 har spanske selskaper med mer enn 250 ansatte vært nødt til å ha minst 40 prosent av hvert kjønn i styret. Frankrike vedtok i januar 2010 en liknende lov¹ for offentlige og børsnoterte selskaper, og nylig, i mars 2011, vedtok også Belgia å innføre kjønnskoting i bedriftsstyrer. Norge var tidlig ute da Stortinget i 2003 vedtok å innføre lovbestemt kjønnskoting i bedriftsstyrer, deriblant allmennaksjeselskaper (ASA). Hvordan skjedde dette?

Innføringen av kjønnskoting i næringslivsstyrer ble ofte begrunnet med næringslivets manglende suksess med hensyn til å endre skjeve kjønns mønstre. En slik begrunnelse skygger imidlertid for den mer komplekse bakgrunnen for reformen. Selv om Norge er kjent for å ligge i forkant av den internasjonale utviklingen når det gjelder likestillingslovgivning (Bacchi 1999), var det ingen selvfølge at lovbestemt kjønnskoting i bedriftsstyrer skulle bli en realitet. Privat næringsliv har tradisjonelt vært holdt utenfor likestillingspolitikkenes domene (se Teigen 2011). Følgelig er det grunn til å spørre hvordan vi kan forstå de kulturelle og politiske prosessene som muliggjorde at reformen ble vedtatt? Og i neste omgang: Hva kan vi lære av dette eksemplet om realisering av slike politiske reformer?

Disse spørsmålene vil bli belyst med utgangspunkt i kvalitative intervjuer med sentrale aktører kombinert med politiske dokumenter, rapporter og medietekster om innføringen av kjønnskoting i norske bedriftsstyrer.² Som et utgangspunkt tar jeg for meg forskning og teori som beskriver likestillingspolitikk, dens grunnlag og virkemåter. Jeg drøfter spesielt statsfeminismen, som fremstår

¹ Artikkelen er tidligere publisert i *Tidsskrift for Kjønnforskning* 2/ 2011: 102-119

som en institusjonalisering av norsk likestillingspolitikk. Videre diskuterer jeg hvordan statsfeminismens virkemåter kan analyseres ved hjelp av perspektiver basert på Michel Foucaults (2002) begrep om styringsmentalitet og Bruno Latours (1999, 2005) handlingsteori. Det handlingsteoretiske perspektivet åpner i tillegg for en forståelse av bakgrunnen for reformen som mer kompleks. For eksempel skal vi se at forhold i næringslivet var av avgjørende betydning for at reformen fikk sitt gjennombrudd. I tillegg til statsfeminismen kan vi snakke om en slags «næringslivsfeminisme»³ i virksomhet.

Likestillingspolitikk og statsfeminisme

Innføring av kjønnskvoltering i bedriftsstyrer representerer en form for positiv diskriminering (affirmative action), som er en av tre hovedstrategier likestillingspolitikk kan kategoriseres etter, i tillegg til antidiskrimineringslovgivning og gender mainstreaming (Dahlerup og Freidenvall 2008:12). Gender mainstreaming er en nyere trend i likestillingspolitikken og blir ofte ansett for å være mer anvendbar i næringslivet enn kategoripolitiske tiltak (Grosser og Moon 2005). Fremfor å endre «resultatene», de observerbare mønstrene av kjønnsulikhet, direkte, slik kategoripolitiske tiltak (antidiskriminering og positiv diskriminering) gjør, sikter gender mainstreaming strategier mot å endre underliggende mekanismer og praksiser som i neste omgang leder til kjønnsulikhet. Kjønnsperspektivet integreres i alle ledd av arbeidet som utføres i en organisasjon eller bedrift (Bacchi 1999; Dahlerup og Freidenvall 2008). Positiv diskriminering i form av kvoteringsordninger tas først og fremst i bruk i politiske institusjoner (Dahlerup 2006). Når norske politikere likevel valgte å ta i bruk kvotering som virkemiddel overfor næringslivet, kan det ha sammenheng med tradisjoner for hvordan norsk likestillingspolitikk utformes (se Teigen 2011).

Norsk likestillingspolitikk har tradisjonelt fokusert på velferdsstatlige ordninger og offentlig sektor (Melby, Wetterberg og Ravn 2008). Begrepet *statsfeminisme* brukes derfor ofte for å karakterisere norsk likestillingspolitikk (Dahlerup 2006; Skjeie og Teigen 2003). Statsfeminisme ble opprinnelig lansert av Helga Hernes (1982, 1987) som en beskrivelse av kvinnebevegelsens allianse med statsapparatet, og knyttet til en visjon om et kvinnevennlig samfunn som kunne skapes ved hjelp av denne alliansen. Selv presiserer Hernes at:

Ordet statsfeminisme beskrev en ny virkelighet som var bestemt av samspillet mellom den økonomiske og politiske utviklingen, av den statlige institusjonaliseringen av kvinners krav og behov, og av kvinnebevegelsens aksjoner og agendasetting. (Hernes 2004:288)

Den «nye virkeligheten» bygde på kategoripolitikk og introduksjonen av likestillingslovgivning og statlige institusjoner for å følge opp denne. Kjønnsbalanse ble det fremste målet på kjønnslikestilling, og kvoteringsordninger ble det alminnelige virkemidlet for å oppnå slik balanse (Teigen 2003; Guldvik 2005; Holst 2002, 2007). Begrepet statsfeminisme har blitt kritisert, både når det gjelder deskriptivt og normativt innhold (Holst 2007; Lister 2009; Siim og Skjeie 2008; Skjeie, Halsaa og Bredal 2010). Likevel er betegnelsen fortsatt levende i karakteristikker av hvordan norsk likestillingspolitikk virker. Dette gjelder også forskning på innføringen av kjønnskvotering i bedriftsstyrer.

Mari Teigen (2002, 2010) har fulgt kontroversene omkring kjønnskvotering i privat sektor og i ASA-selskapene. Sentralt i hennes analyser står kvoteringsdebattens implisitte forhandlinger om grensene for statlig inngrep. Hun har studert kvotering i ASA-selskaper i lys av skiftende statlige styringsideologier og tolker kvoteringsreformen som en respons på liberaliseringsbølgen og privatiseringen av statlige foretak som tidligere var underlagt likestillingsloven. Reformen kobles også til statsfeminismen gjennom utsagn som: «Næringslivet var så å si en ny skanse for det norske statsfeministiske prosjektet» (Teigen 2010:108). Ideen om at en tverrpolitisk forankret statsfeminisme danner bakgrunnen for kvoteringsreformen i allmennaksjeselskapene, deles også av Anette I. Cvijanovic (2009). Hun har undersøkt den offentlige debatten om kjønnskvotering i ASA-selskapene. Statsfeminisme forstås dermed som en forklaring, som en institusjonell kraft i det likestillingspolitiske feltet.

Dersom styrereformen var et produkt av statsfeminismen, er det nærliggende å spørre: *Hvordan* virker statsfeminismen i forhold til innføring av kvotering i bedriftsstyrer? Finnes det andre forhold som har hatt betydningsfull innvirkning på prosessen? Disse empiriske spørsmålene danner utgangspunkt for analysene i denne artikkelen.

Styringsmentalitet, formateringer og handlingers betydning

For å analysere det empiriske materialet med utgangspunkt i disse spørsmålene har jeg valgt å anvende to teoretiske perspektiver; Foucaults begrep «governmentality», her oversatt til styringsmentalitet, kombinert med Latours handlingsteori. Disse tilnærmingene står i kontrast, samtidig som de har potensial til å utdype hverandre og belyse en større grad av kompleksitet i bakgrunnen for reformen.

Foucault utviklet konseptet styringsmentalitet gjennom analyser av statsmaktens virke i moderne liberale stater (Foucault 2002). Ifølge Foucault produseres ikke statsmakt først og fremst gjennom suverenitet eller disiplin, men gjennom det han kaller styringsmentalitet, indirekte former for styring

av mentaliteter og rasjonaliteter i befolkningen (Dean 1999; Lemke 2007; Rose og Miller 1992, 2008). Gjennom begrepet styringsmentalitet leder Foucault oppmerksomheten bort fra å tenke på statsmakt som en ovenfra og ned-styringsmekanisme. I stedet forstås makten å være tilstede overalt, og ulike former for sosial kontroll innenfor institusjoner som skoler, sykehus og psykiatriske institusjoner kan studeres som artikuleringer av makt. Statsfeminismen kan tenkes å produsere en slik disiplinerende makt, og vi kan undersøke hvorvidt og hvordan statsfeminismen har påvirket bakgrunnen for styrereformen uttrykt gjennom handlinger, praksiser og mentalitet.

Dersom vi oversetter beskrivelsen av statsfeminismen fra forrige avsnitt til å tenke på statsfeminismen som styringsmentalitet, så impliserer det en påstand om at kjønnsbalanse virker som norm, og at staten utvetydig oppfattes som ansvarlig for å sikre normalisering. Med et slikt utgangspunkt fremstår lovreformen som et selvfølgelig forsøk på å sikre kjønnsbalanse. Siden normen også antas å være internalisert og en del av befolkningens mentalitet, ville politisk manøvrering fremstå som overflødig.

Foucault trakk lange historiske linjer bak konseptet styringsmentalitet. I min analyse vil jeg imidlertid i første rekke utforske fruktbarheten i styringsmentalitetsbegrepet som grunnlag for å forstå hva som foregår i opptakten til og gjennombruddet for en kjønnspolitisk reform. Det styringsmentalitet i hovedsak bidrar med, er en forståelse av statlig makt og styring som noe som (også) kan foregå indirekte, gjennom å påvirke hvordan folk tenker og forstår verden, gjennom indirekte regulering av mentalitet og rasjonalitet. Styringsmentalitet dannes gjennom det Foucault kaller «selvets teknologier» (i tillegg til «markedets teknologier»), der individer blir ansvarliggjort og normalisert (Foucault 2002; Foucault mfl. 2009). Mange studier fokuserer dermed på hvordan individet reguleres og hvordan makt produserer handlingsimperativer. En virksom styringsmentalitet vil også gi seg utslag i observerbare handlingsmønstre i en befolkning eller gruppe. Når styringsmentalitet anvendes for å forstå hvilke virkningsfulle prosesser som har preget en konkret kjønnspolitisk reform, vil spørsmålet om hvordan styringsmentaliteten kan komme til uttrykk gjennom individuelle og kollektive beskrivelser og handlinger, stå i fokus.

Bruno Latours (1999, 2005) handlingsteori kan anvendes for å analysere effekter av en styringsmentalitet og forholdet mellom styringsmentalitet og aktørers handlinger. Når aktører handler, lager de forbindelser, hvorigjennom interesser modifiseres, omplasseres og oversettes. Vi kan følge forbindelsene gjennom «handlingskjeder». Deling, overføring og transformasjoner av ideer, argumenter og motiver muliggjøres gjennom det Latour kaller former og formateringspraksiser (Latour 2005). Når noe, for eksempel kjønnskvolter som denne artikkelen dreier seg om, introduseres på en ny arena, innebærer det at vi tar i bruk en kjent form på et nytt

område. Formen dannes av bestemte måter å tenke, snakke og handle på. Samtidig som disse praksisene konstruerer en gjenkjennelig form, kan de også ta opp i seg nye elementer bestemt ut fra de nye omgivelsene. Handlingene som forflytter og forhandler former, kan betegnes som formateringspraksiser.

Med Latour kan vi dermed forstå statsfeminismen som styringsmentalitet på to måter. For det første som en formatering av kjønnspolitiske debatter slik at de primært fokuserer på det normale – kjønnsbalanse – og iverksetting av handlingskjeden kvotering. For det andre kan statsfeminismen som styringsmentalitet være gjenstand for transformasjoner og utvikling av alternativer. Det siste perspektivet står i motsetning til en Foucault-inspirert analyse som primært fokuserer på maktens strukturerende effekt. Mens en analyse basert på Foucault vil sette maktens virke i sentrum og med Latours begrep virke formaterende ved å gjøre bestemte handlingskjeder obligatoriske, er alternativet å forfølge sporene av de forbindelser som aktører; mennesker, ting, handlinger og hendelser, produserer. Analysearbeidet dreier seg da først og fremst om å gjenskape eller reparere den situasjonen vi studerer, i vårt tilfelle styrereformen, uten på forhånd å anta at det finnes en gitt makt eller struktur som former begivenheter og utfall på en avgjørende måte. Latour tillegger også handlinger betydning i seg selv og utdyper:

Action is not done under the full control of consciousness; action should rather be felt as a node, a knot, and a conglomerate of many surprising sets of agencies. (Latour 2005:44)

Med andre ord må vi være åpne for at handlingene *i seg selv* tar over og bringer inn overraskende handlingskrefter. Dette kaller Latour (1999) «a slight surprise of action».

Forenklet kan vi si at Foucault leder oss til å trekke historiske linjer og se sammenhenger på et overordnet nivå, med utgangspunkt i at alle relasjoner inngår i maktproduksjon, mens Latour også inviterer oss til å se nærmere på hva de involverte aktørene sier og gjør og ta på alvor alle de assosiasjoner og koblinger de produserer. Styringsmentalitet impliserer en forståelse av at folk handler ut fra normative føringer, og at handlingene er et uttrykk for disse føringene. Latour poengterer at handlinger i seg selv har handlekraft, og at de ikke nødvendigvis kan reduseres til uttrykk for strukturerende forhold, som normer. Formateringspraksiser innebærer ikke bare en enkel overføring, og det blir derfor nødvendig å studere forholdene som bidrar til omforming. Bakgrunnen for reformen kan dermed ikke studeres bare med utgangspunkt i hvordan staten styrer, men må også inkludere undersøkelser av hva som foregikk på næringslivsarenaen.

Metode

Materialet denne artikkelen bygger på, består av intervjuer, dokumenter, referater fra stortingsdebatter og medietekster. Jeg har valgt å bruke kilder av forskjellig type for å få en bred forståelse av situasjonen reformen oppstod i. Jeg har intervjuet tolv politikere, byråkrater og næringslivsaktører som på forskjellige måter har hatt sentral tilknytning til utviklingen og gjennomføringen av styrereformen. Intervjuene er gjennomført i 2008 som semistrukturerte dybdeintervjuer (Kvale og Brinkmann 2009). Politikerne som har sine navn knyttet til saken, ble først valgt ut for intervju. De blir i denne artikkelen sitert med initialer⁴ og inkluderer Ansgar Gabrielsen (AG), som nærings- og handelsminister for Høyre i perioden 2001–2005, Laila Dåvøy (LD), barne- og familieminister 2001–2005 for Kristelig folkeparti samt Valgerd Svarstad Haugland (VSH) som var barne- og familieminister for Kristelig folkeparti i perioden 1997–2000. De første intervjuene henviste til andre aktuelle intervjupersoner, og jeg fikk oversikt over hvilke aktører og hendelser som ble fremstilt som betydningsfulle i ulike bakgrunnsfortellinger. I denne artikkelen opptrer rådgiver A (RA), som hadde en sentral rolle i Barne- og familiedepartementet (BFD) før og under implementeringen av reformen, rådgiver B, (RB) som var sentral i BFD da forslaget om kjønnskvoltering i næringslivssektoren første gang ble lansert, samt næringslivsaktør A (NA) som har hatt en nøkkelrolle i arbeidet med å fremme kvinners posisjon i næringslivet fra 1990-tallet og fremover.

De anvendte dokumentene er offentlig tilgjengelige: NOU 1995:15, Ot.prp. nr. 97 (2003–2004), Inst. O. nr.13 (2003–2004) og St. meld. nr. 70 (1991–92). Jeg har også gått gjennom samtlige høringsuttalelser om likestilling i styrer. Medieklippene er identifisert gjennom stikkordsbaserte søk i Retriever. Disse søkene er basert på informasjon fra intervjuer, og jeg søkte målrettet på personnavn og bestemte tidsrom som ble angitt som spesielt interessante med hensyn til det offentlige ordskiftet. Medietekstene fungerer som et supplement til det øvrige materialet. De har ikke vært gjenstand for en separat innholdsanalyse. Som et hjelpemiddel er de politiske dokumentene, debattutskriftene og intervjuutskriftene systematisert og kodet i programmet Atlas.ti.⁵

Kvoltering i bedriftsstyrer – resultatet av en statsfeministisk styringsmentalitet?

I det følgende presenteres de empiriske analysene. Først prøver jeg ut tesen om statsfeminismen som styringsmentalitet, så går jeg nærmere inn på hva som foregikk i næringslivet, både spesifikt om likestillingsarbeid og om relevante, generelle utviklingstrekk. Til slutt fokuserer jeg på samspillet mellom de ulike kulturelle og politiske prosessene og hvordan dette kom til uttrykk i handlingene som ledet frem til reformens endelige gjennombrudd.

En rekke studier har vist hvordan det i Norge og i Skandinavia finnes en felles selvforståelse av å være progressive på kjønnslikestillingsfronten, samt at likestilling forstås som et offentlig ansvar og anliggende (Melby mfl. 2008). Skjeie og Teigen (2003) viser hvordan det nærmest er umulig å ta standpunkt mot likestilling i norsk offentlig debatt. «Alle» er for kjønnslikestilling. Det å være likestilt knyttes også til en identitet som norsk (Lotherington 2008; Kristensen 2010). En sterk norm om kjønnsbalanse kan tenkes å være en effekt av en statsfeministisk styringsmentalitet. Var det også slik at innføringen av kjønnskvolter i norske bedriftsstyrer var en effekt av en statsfeministisk styringsmentalitet?

Hvordan kan vi vurdere om denne påstanden er riktig? Ut fra den tidligere teoretiske diskusjonen kan vi identifisere i hvert fall tre forhold som må være oppfylt. For det første må kjønnsbalanse fremstå som det ubestridt normale. For det andre må vi kunne observere en statsfeministisk formatering av den politiske prosessen, først og fremst ved at handlingskjeden kjønnskvolter settes i spill, og på en slik måte at aktørene beskriver kjønnskvolter i ASA-styrene som en «naturlig» og uunngåelig reform. For det tredje må det fremstå som normalt at det er staten som har ansvaret for kjønnsbalanse også i næringslivet. La oss begynne med formateringen.

Mange av de intervjuede brukte metaforer som «tidens hjul» og «tyngdekraften» når de skulle forklare hvordan og hvorfor reformen ble realisert. En av de sentrale politikerne formulerte seg slik: «For, altså, det er alltid en tyngdelov som gjør seg gjeldende, og en tilbøyelighet ...» (AG). På spørsmål om hva som hadde endret seg fra situasjonen tidlig på 1990 tallet og frem til 2003, da reformen ble gjennomført, svarte en annen: «Tiden har hatt betydning» (LD). Da jeg spurte hva som lå bak overbevisningen om at reformen burde gjennomføres, fikk jeg svar som: «Det var ryggmarg» (AG). En intervjuperson beskrev et virksomt «press» som likevel var vanskelig å lokalisere:

Altså – det merkelige var, synes jeg, at det politiske presset hele tiden var så stort.

Det er noen saker som bare tenner – og presset blir så stort, så til tross for at det ikke er noen pressgrupper som presser, så får den altså da nok brensel til å bare rulle og gå, og rulle og gå. Og det opplevde jeg veldig at denne saken gjorde. (RA)

Saken beskrives i sitatet som noe som nærmest levde sitt eget liv og beveget seg uten at drivet kunne plasseres hos bestemte aktører eller i et bestemt politisk spill. Metaforbruken i fortellingene om reformen kan tolkes som uttrykk for en handlingsformatering som ble opplevd som naturlig og uunngåelig – nettopp i tråd med forventningene til effekten av en styringsmentalitet.

Denne konklusjonen støttes også av hvordan de intervjuede assosierte og forbandt innføringen av kjønnskvolterering i bedriftsstyrene med statsfeministiske handlingskjeder. I flere av intervjuene ble kvoteringslovgivningens historie trukket frem for å snakke om «historiske effekter»:

I likestillingsloven har det vært en kvoteringsparagraf [§21] siden 1979. Da var den veldig moderat [20 prosent], så ble den styrket i 1981 [40 prosent]. Og den er veldig viktig [...] I 1993 fikk vi ny kommunelov. I den har du en kvoteringsbestemmelse om at alle kommunalt, politisk oppnevnte råd og komiteer skal ha minst 40 prosent av det underrepresenterte kjønn [...] Så her har du på en måte noen historiske effekter å vise til. Dette nytter. Dette funker. (RB)

I denne fortellingen føyes det stadig til nye kvoteringsregler, og ASA-kvoteringsreformen ble forstått som en effekt av erfaringene fra statlig og kommunal sektor. Flere trakk også inn de politiske partienes praksis med kvotering:

Hvorfor skal det være andre regler her (i bedriftsstyrene) enn de partiene selv har når det gjelder egne nominasjoner? Altså, det var mye langs den dimensjonen der.
(RA)

Så langt kan fortellingene om «tidens hjul», historiske effekter av likestillingslovgivning og praksiser i politikken tolkes som uttrykk for at den politiske prosessen var formatert slik at ferdiglagde handlingskjeder for kjønnslikestilling gjennom kvotering ble satt i sving. At det ikke ble satt spørsmålstejn ved kvotering som virkemiddel og kjønnsbalanse som mål, tyder på at en statsfeministisk styringsmentalitet utgjorde «presset» som en informant beskrev.

Bildet blir imidlertid mindre entydig så snart vi undersøker bakgrunshistorien i større detalj. Analysen av politiske dokumenter viser at kjønnsbalansen i næringslivsledelse fikk oppmerksomhet tidlig på 1990-tallet. I en offentlig utredning om det statlige likestillingsapparatet (NOU 1995:15:21–22) heter det for eksempel:

Å øke kvinners innflytelse på samfunnsarenaer der beslutninger tas, er et sentralt mål i likestillingspolitikken (St. meld. nr. 70 1991–92). Som nevnt i innledningen har kvinnene i løpet av de siste 25 årene fått økt politisk innflytelse [...] På andre samfunnsarenaer er imidlertid kvinnene langt svakere representert i ledende stillinger. Med unntak av departementene, er det få kvinner i ledende stillinger både i offentlig og privat sektor. Som administrerende direktører i de store selskapene

finnes knapt noen kvinner. NHOs nye rekrutteringsprogram vil trolig først gi utslag om noen år.⁶

Vi ser at normen om likestilling som kjønnsbalanse hadde begynt å gjøre seg gjeldende også overfor næringslivet. Økt kvinnerepresentasjon i ledende stillinger i næringslivet ble et mål for statlig likestillingspolitikk, men det var i utgangspunktet ikke staten som skulle sørge for normalisering. Ansvaret ble plassert hos Næringslivets hovedorganisasjon (NHO).

Sammenliknet med kriteriene for at styrereformen skulle være en ren effekt av en statsfeministisk styringsmentalitet, kan vi dermed observere to forhold som ikke var oppfylt. For det første var det i utgangspunktet ingen selvfølge at staten skulle ta ansvaret for kjønnsbalanse i næringslivet. For det andre var ikke kvotering et opplagt virkemiddel. Det viktigste elementet som kan spores tilbake til statsfeminismen som styringsmentalitet, var ideen om at kjønnsbalansen i næringslivsledelsen burde endres. Dersom den statsfeministiske styringsmentaliteten hadde virket også utenfor statens institusjonelle grenser, skulle aktører i næringslivet og samfunnet forøvrig arbeide for å sikre kjønnsbalanse. Var det tilfelle?

Også i det offentlige rom foregikk debatter som gjenspeilte økende interesse for kjønns sammensetningen i bedriftsstyrene. Et element i styrereformen som, i tillegg til de tidligere nevnte «historiske effektene», ofte ble trukket inn intervjupersonenes bakgrunnsfortellinger, var Makt- og demokratiutredningen. Den ble gjennomført i perioden 1998–2003 (se sluttrapport, NOU 2003:19). Standardutlegningen kan komprimeres til en årsaksfortelling, slik Grete Faremo gjorde i 2010:

Maktutredningen som kom i august 2003, fikk frem diskusjonen og deretter blant annet tiltaket kvotering av kvinner inn i bedriftsstyrene.⁷

Påstanden ble altså at det var Maktutredningen som skapte styrereformen. Var det så enkelt? Arbeidet med Makt- og demokratiutredningen foregikk parallelt med at det politiske initiativet til å innføre kjønnskvoltering i bedriftsstyrene tok form. En av maktsfærene som utredningen tok for seg, var næringslivet (marked og produksjonsliv). Norske makteliter ble studert på alle samfunnsarenaer (Guldbrandsen mfl. 2002). Kjønnlikestillingen på toppen i næringslivet ble også gjenstand for nærmere undersøkelser (Skjeie og Teigen 2003). I sluttrapporten (NOU 2003: 19, kap. 8) understrekes begrensningene som et kjønnsdelt og kjønns hierarkisk arbeids- og organisasjonsliv har for statsfeminismens effekter:

Det har vært en økning av kvinneandelen innen politiske organer og offentlig sektor, også i topposisjoner, mens kvinneandelen i private lederstillinger fortsatt er svært lav. Arbeids- og organisasjonslivet er kjønnsdelt og kjønnshierarkisk. Denne ujevne fordelingen av posisjoner begrenser de samfunnsmessige konsekvensene av den norske statsfeminismen.

Formuleringen er ikke helt ulik betraktningene i utredningen om det statlige likestillingsapparatet (NOU 1995:15). Til forskjell fra den forrige utredningens tillitt til næringslivets egne aktører uttrykker imidlertid sluttrapporten bekymring for statsfeminismens begrensede virkefelt. Det ble ikke referert til Makt- og demokratiutredningen i odelstingsproposisjonen som utgjorde beslutningsgrunnlaget for innføring av kjønnskvoltering i bedriftsstyrer (Ot.prp. nr. 97, 2002–2003). Likevel er det rimelig å anta at utredningsarbeidet og debattene som fulgte i kjølvannet av dette, i noen grad påvirket både politikere og offentligheten, men neppe så klart og direkte som Grete Faremo hevdet. Makt- og demokratiutredningen representerte kunnskapsproduksjon initiert av staten. Kunnskapsproduksjon inngår som en sentral del i utviklingen av styringsmentaliteter (Rose og Miller 2008). Sitatet over viser at statsfeminismen av maktutredningene ble sett som en implisitt premis for vurderingen av likestillingssituasjonen i landet, men også at det ble satt spørsmålsteget ved styrken i dens effekter. På et strukturelt nivå så statsfeminismen ut til å ha sin begrensning i møte med næringslivet. Hva så på aktørnivå?

I den offentlige debatten på 1990-tallet var det økende fokusering på temaet kvinner i ledelse i flere samfunnssektorer. Et søk i mediearkivet Retriever viste dessuten at i løpet av sommeren 1998 skiftet interessen fra å dreie seg om kvinner i ledelse generelt til å bli spisset mot kvinneandelen i styrer.⁸ I mange tilfeller var debattene startet av aktører som representerte det statsfeministiske apparatet. For eksempel tok både Ingunn Yssen, leder for Likestillingssenteret (1997–2002), og Anne Lise Ryel, Likestillingsombud (1994–2000), initiativ til mediedebatter. Yssen og Ryel representerte også en tilknytning til Arbeiderpartiet og det partipolitiske miljøet. Ifølge flere intervjupersoner var nettopp kvinnenettverket i Arbeiderpartiet en sentral aktør bak ideen om å innføre kjønnskvoltering i styrer. En av byråkratene jeg intervjuet, formulerte det slik:

Dette var jo på mange måter, sånn som jeg opplevde det, kvinner som allerede i utgangspunktet hadde makt i politikken – og som så seg lei av at kvinner ikke fikk innpass i næringslivet. (RB)

Sommeren 1998, da debatten om kvinners ekskludering fra styrerommene tilspisset seg, var Arbeiderpartiet i opposisjon. I posisjon satt den såkalte «sentrumsregjeringen» bestående av Kristelig folkeparti (Krf), Senterpartiet (Sp) og Venstre (V), ledet av statsminister Kjell Magne

Bondevik (Krf). Daværende barne- og familieminister Valgerd Svarstad Haugland (Krf) skulle senere bli en sentral aktør i kampen for å ta i bruk kjønnskvolter i bedriftsstyrer (se Teigen 2010), men mediedekningen av de første fasene i den offentlige debatten viser hvordan hun slett ikke var overbevist om at kvotering var det riktige virkemidlet for å fremme likestilling i næringslivet. Til *Aftenposten* uttalte Haugland:

Jeg er enig i at kvinner er dårlig representert i statsbedriftenes styrer. Men jeg er ikke sikker på at en lovfestet kjønnsfordeling er veien å gå.⁹

Hauglands uttalelse var et tilsvar til Likestillingsombud Ryel som hadde krevd likestilling også i privat sektor. Under overskriften «Likestillingsombudet krever loven revidert: mer makt til kvinner» kunne man lese følgende:

Ryel ønsker en likestillingslov som sikrer minst 40 prosent kvinnerepresentasjon i statseide bedrifter som Statoil, Telenor og Norsk Hydro (...). Oppfordringer hjelper ikke. Det må lovendringer til for å få næringslivet til å reagere.¹⁰

For første gang dukker ideen om å ta i bruk likestillingslovgivningen for å endre kjønnsbalansen i næringslivet opp i den offentlige debatten. I starten ble imidlertid, som sitatet viser, forslaget rettet mot *statseide* bedrifter. Med andre ord kan det se ut som om den statsfeministiske styringsmentaliteten formaterte likestillingstiltak, men at staten som institusjon fortsatt representerte en grense for hvor denne formateringen kunne være virksom.

I ettertid ble forslaget utvidet til også å inkludere styrene i ASA-selskaper, og det er denne endringen som ofte blir fremstilt som grensesprengende siden disse bedriftene også har private eiere (Engelstad 2011). Nå er det imidlertid mange av observasjonene ovenfor som tyder på at den statsfeministiske styringsmentaliteten *ikke* var sterk nok til å produsere denne styrereformen. Derfor må vi med Latour (2005) spørre om hvordan den statsfeministiske formateringen ble *omdannet* og supplert. Hva slags mulige transformasjoner av statsfeminismens styringsmentalitet – eller alternative formateringer – kan vi spore med utgangspunkt i næringslivet, arenaen som ble regulert gjennom reformen?

Næringslivsfeminisme – også av betydning

Kvinner i politikken ønsket endringer i næringslivet, og man fokuserte nå på bedriftsstyrer. Også innenfor næringslivet var det kvinner som ønsket tilgang til posisjonene i toppen. «Nasjonalt nettverk for kvinner og næringsutvikling» bestående av ti kvinner, med statssekretær i Nærings- og handelsdepartementet, Inger Karin Larsen Nerheim som sentral forbindelse til det politiske

maktapparatet, ble etablert i 1996 (avviklet i 1999). Nettverket sørget for at Statens nærings- og distriktsutviklingsfond (SND)¹¹ fikk en avdelingsdirektør med ansvar for kvinner som en strategisk satsing i 1998. I tillegg fokuserte de også nettopp på styrerommet som arena for endring:

Det var en voksende erkjennelse hos flere om at vi må høyere opp i organisasjonen for at vi skal få gjennomført de tingene lenger nedover i organisasjonen som vi drømmer om. Da falt blikket på styret (...) Det var på en måte oppspillet. Det var mange som trakk i trådene. (NA)

NA fortalte om mobilisering for endring og om hvordan problembevisstheten blant kvinner i næringslivet var økende. Styret ble forstått som det stedet hvor endring kunne starte. Forbindelser mellom stat og næringsliv, slik som institusjonen SND, eller Nasjonalt nettverk for kvinner og næringsutvikling, kan tenkes å ha fungert som en kanal for statsfeminismens innvirkning på næringslivet. Det kan også tenkes at forbindelser som dette har ført til at næringslivsaktører påvirket statsfeminismens formatering. Det er påfallende hvordan nettopp styrerommet kommer på den politiske agendaen parallelt med at denne fokuseringen oppstår «innenfra» i næringslivet.

Som nevnt hadde myndighetene på midten av 1990-tallet tillit til at NHO skulle sørge for kjønnslikestilling i næringslivet (NOU 1995:15). I de påfølgende årene skjedde det likevel lite med kjønnsbalansen i toppledelsen i privat sektor. Da styrereformen ble vedtatt, bidro nettopp mangelen på effekt av næringslivets egne tiltak til å legitimere politisk inngrep. Det var først da trusselen om lovsanksjonering ble reell at NHO satte i verk en større satsing med fokusering på kvinner i 2003, «Female Future». Dette initiativet var en direkte respons på politikernes utfordring om å øke kvinneandelen i bedriftsstyrene (Drake 2003:1).¹² Female Future var en samlebetegnelse for flere konkrete tiltak. I grunnlagsrapporten skrev NHO:

Konseptet vil konsentrere seg om tre områder: synliggjøring, skreddersydd kompetanseheving og møteplasser. Byggeklossene er: Styrearbeid, møteplasser, historiefortelling og ledermentor. (Drake 2003:2)

NHO hadde frem til lanseringen av Female Future fokusert på informasjonsstrategier og holdningsskapende arbeid. De ville ikke satse på kvotering, men på tilrettelegging for og støtte til individuell karriereutvikling. Dette var ingen ny oppskrift, for formatet hadde vært under utvikling i næringslivssektoren gjennom det foregående tiåret. SND hadde for eksempel få år tidligere etablert et program kalt «Kvinner i fokus», der blant annet lederutviklingsprogram, mentorordninger og styrekompetansekurs inngikk. Dette programmet var basert på erfaringer fra en rekke lokale

pilotprosjekter som kan spores tilbake til «kvinneprogrammet» som det tidligere Distriktsutviklingsfondet hadde startet allerede i 1988 (Lotherington 1997). I næringslivet vokste det altså frem et format for likestillingsarbeid som ikke så resultatlighet som det viktigste målet. Likestilling skulle handle om like muligheter, ikke om lik representasjon av begge kjønn, selv om det var viktig å modifisere kjønnsbalansen. Det var næringslivet og ikke staten som ble forstått som ansvarlig, og kvotering var ikke et ønsket virkemiddel.

Også i næringslivet ble altså kjønnsbalanse oppfattet som et problem som det burde gjøres noe med. Dette kan tolkes som et uttrykk for den statsfeministiske styringsmentalitetens virkekraft. Imidlertid viste forslagene til tiltak at det i næringslivskonteksten i hovedsak foregikk en transformasjon av den statsfeministiske formateringen i retningen av mer individfokusering og en demontering av det statlige ansvaret. I stedet for handlingskjeden kom kjønnskvoltering nye handlinger, slik som informasjon, mentorordninger og kurs. Hva var det som bidro til transformasjon og supplering?

Nye organisasjonsformer og ledelsesidealer banet vei. Mot slutten av 1990-tallet fikk nye trender innenfor organisasjon og ledelse betydelig oppmerksomhet, og dette bidro til å skape nye begrunnelser for at kvinner burde få en større andel av lederposisjonene i næringslivet. Følgende sitat fra *Aftenposten* illustrerer den nye tankegangen:

Med den nye typen organisasjon er femininitet ettertraktet og nødvendig i fremtidens styreposisjoner. Kvinner har andre egenskaper enn menn, og med en noenlunde lik representasjon av kvinner og menn vil det utgjøre de beste styrene.¹³

I sitatet beskrives «den nye typen organisasjon», hvor kvinner vil bli ettertraktet som styremedlemmer i kraft av å være bærere av feminine kvaliteter. Kvinner ble oppfattet som å ha spesielle kvalifikasjoner som næringslivet trengte. Ressursargumentet er ikke nytt i likestillingssammenheng, men nå ble det konstruert en begrunnelse tilpasset næringslivets mål og behov. På 1990-tallet ble nettverks-, team- og prosjektorganisering utbredt i mange bedrifter. Sosiale relasjoner og samarbeid ble dermed en mer synlig utfordring på arbeidsplassene, og egenskaper som tradisjonelt hadde vært oppfattet som feminine og mindre relevante for næringslivet, ble nå attraktive. Ledelse ble generelt sett gitt mer oppmerksomhet, både politisk og faglig (Røvik 2007; Sørhaug 2004), samtidig som man begynte å snakke om kvinnelig lederstil og «feminisering av den kvinnelige lederen».¹⁴ Kvinner fikk på denne måten en ny betydning som ressurs for næringslivet. Dermed ble kjønnsbalanse transformert til å handle om effektivitet og lønnsomhet.

Et annet fenomen som preget næringslivet mot slutten av 1990-tallet, var begreper som Good Corporate Governance, oversatt til norsk som «god eierstyring». Det fokuserte på arbeidsdeling og interessebalansering mellom eiere/aksjonærer, styret og bedriftsledere. Styrets funksjoner, sammensetning, størrelse og utvelgelse satt på dagsordenen (Berghe og Ridder 1999). Blant annet ble det etter hvert satt spørsmålstegn ved om et styre med liten variasjon i medlemmenes faglige og sosiale profil kunne danne utgangspunkt for effektivt og verdiskapende styrearbeid (Huse 2007a, b). Mangfold i styrerommet ble det nye slagordet, og i mangfoldstenkningen var det rom for et argument for kvinners inkludering basert på kjønnsforskjell.

I næringslivet kunne altså målet om å få flere kvinner inn i styrerommet assosieres positivt til nye organisasjonsformer, prinsipper for god eierstyring og mangfold i styrerommet. Det ble på denne måten ikke fokusert på *kjønnsbalanse*, men snarere på *kjønnsblanding*. Til denne normen knyttet det seg også en transformert formatering som svarte til de mål og virkemidler som stod sentralt i næringslivet.

Statsfeminismen var i utgangspunktet knyttet til en sosialdemokratisk styringspraksis. Det var, som vi har sett, aktører med tilknytning til Arbeiderpartiet og kvinnebevegelsen som først brakte ideen om kjønnskvoltering i bedriftsstyrer inn i den offentlige debatten. Da ideen om kjønnskvoltering i bedriftsstyrer ble lansert, var det imidlertid, som vi også har sett, representanter for Kristelig folkeparti som satt i førersetet. Det var Valgerd Svarstad Haugland og Laila Dāvøy som hadde det politiske ansvaret for likestillingsområdet, men det virket ikke som disse to var i stand til å skape politisk flertall for en kvoteringsreform. Overføringen av de statsfeministiske handlingskjedene til næringslivsarenaen møtte motbør, og mange politikere foretrakk næringslivets individorienterte strategi. Slik sett virket det som om reformforslaget hadde havnet i dødvannet mellom statsfeminismen og en slags alternativ «næringslivsfeminisme», mellom bruk av kvotering og frivillige, individorienterte ordninger som instrumenter for å bedre kvinners stilling. Den som overraskende brakte reformen ut av dødvannet, var Ansgar Gabrielsen, nærings- og handelsminister for Høyre. Han gikk ut i media og satte hardt mot hardt overfor næringslivet. Hvilken betydning hadde dette for styrereformen?

Kjønnsbalanse og verdiskaping – en avgjørende forbindelse

For å si noe om effekten av den feministiske styringsmentaliteten og hvordan den gav seg utslag gjennom handlinger presenterte jeg innledningsvis Latours (1999, 2005) handlingsteori som fokuserer på hvordan aktører lager forbindelser hvor interesser og mening transformeres. En Latourinspirert analyse ser makt som en effekt av hvordan ulike elementer knyttes sammen, og ikke som en forklaring på hvorfor noe skjer (Miller og Rose 2008). Vi har allerede sett at statsfeminismens

styringsmentalitet ble transformert i møtet med næringslivet, derfor må vi nå undersøke hvordan de ulike formatene og handlingskjedene ble transformert og *montert sammen* på en måte som gav makt til å gjennomføre reformen. Vi skal studere dette ved å se nærmere på monteringsarbeidet Ansgar Gabrielsen bidro til.

Verken Gabrielsen eller partiet han representerte (Høyre) var i utgangspunktet tilhengere av kvotering. Likevel tok Gabrielsen på seg å tvinge bedriftene til å sikre flere kvinner i styrene. Som nærings- og handelsminister var Gabrielsen på en annen måte enn ministeren med likestillingsansvar, Laila Dåvøy, posisjonert som «næringslivets mann». Det er liten tvil om at selve overraskelsesmomentet, det at Gabrielsen som mann, høyrepolitiker, næringsminister og ikke tidligere profilert som feminist, hadde betydning for den vendingen saken fikk, og hastigheten reformen ble gjennomført med. Ifølge Gabrielsen brøt fremgangsmåten hans med alle rutiner for hvordan Regjeringen skulle fremme saker, men han følte seg likevel trygg på å vinne og dermed sikre sitt politiske ettermæle (se også Dysthe 2010). Selv formulerte han det slik da jeg intervjuet ham:

Så jeg visste selv at jeg løp en risiko med det jeg gjorde, men den var veldig sånn one-man-show. Jeg visste jo hvordan posisjonene var partiene i mellom – og i Regjeringa. Men da jeg gikk ut med dette, så ble det selvfølgelig storm. Full storm (...) Mange var prinsipielt i mot, men når det var sagt, så var de enig i målet, så det var veldig få som ville stå opp og ikke være enig i målsettinga. (AG)

Da reformforslaget ble lagt frem, kom det riktignok protester fra næringslivet, men en gjennomgang av alle høringsuttalelsene viser imidlertid at ingen hadde innvendinger mot å rekruttere flere kvinner til styrerommene. Dette kjennetegnet også mediedebatten. NHO-direktør Sigrun Vågang uttalte i februar 2002 typisk nok følgende:

Det er alminnelig enighet om at det er for få kvinner i styrene. Andelen bør opp, men vi mener det er feil å bruke tvang. Vi mener rette vei er å sette seg mål og å satse på frivillighet overfor bedriftene.¹⁵

Det hersket altså en uttalt enighet om at det var ønskelig med flere kvinner i bedriftsstyrene, slik vi kunne anta ut fra beskrivelsene av en næringslivsfeminisme. Slik sett kan vi si at Gabrielsen grep en sak som allerede var i prosess, både politisk og kulturelt. De sterke «kvinnevennlige normene» som virker i det norske samfunnet, var en del av vurderingen bak utspillet. Ingen ville med legitimitet kunne argumentere mot ønsket om å få flere kvinner inn i bedriftsstyrene (jf. Skjeie og Teigen 2003).

Da Gabrielsen gikk ut i *Verdens Gang* 22.2. 2002, brukte han ord som vi kjenner igjen fra statsfeministiske argumenter:

Gabrielsen sier at han i verste fall vil skrive om aksjeloven for å tvinge frem minst 40 prosent kvinner inn i styrene i de børsnoterte selskapene med mindre det kommer dramatisk bedring i kvinneandelen allerede i vår. – Jeg er villig til å bruke alle de midler jeg rår over for å tvinge frem full likestilling i bedriftene.¹⁶

Den statsfeministiske formateringen var imidlertid ikke så effektiv som dette sitatet tyder på. I etterkant av medieutspillet skjedde det store endringer i måten reformen ble omtalt på. Fra å snakke om «å tvinge frem full likestilling» gikk det raskt over til å handle om «tilrettelegging for verdiskaping» og «mangfold i styrerommet». I ettertid var dette Gabrielsens umiddelbare svar på spørsmålet om hva reformen handlet om:

For meg handlet det ikke om likestillingspolitikk. For meg var det et verdiskapingsperspektiv. Det [styrereformen] skulle bidra til forhold som maksimerte verdiskapningen. (AG)

Implisitt i påstanden om at reformen skulle forstås i et verdiskapingsperspektiv, ligger den tenkningen som vi så var utviklet i næringslivet; kjønnsforskjellighet inngår i et produktivt mangfold som kan bidra til økt lønnsomhet.

På denne måten flyttet Gabrielsen eksplisitt styrereformen ut av likestillingspolitikken og inn i næringspolitikken. Med Latours (2005) begrepsapparat skapte Gabrielsen en forbindelse mellom reformen og næringspolitikken, samtidig som han til en viss grad løste opp koblingen til likestillingspolitikken. Styreformen ble ikke lenger formatert bare som et likestillingstiltak, men fremfor alt som et verdiskapningstiltak. Dermed ble også meningsinnholdet i reformen annerledes, og nye typer av argumenter fikk økt gjennomslagskraft.

Argumentasjonen, som var i tråd med næringslivsfeminismen, ekskluderte imidlertid ikke den statsfeministiske formateringen. Koblingen mellom de to formateringene illustreres godt i det følgende sitatet:

Likestillingsperspektivet og mangfold passer sammen fordi menn og kvinner er forskjellige. Det er et bidrag i seg selv, men så er det også det faktum at man var i en situasjon der 94 prosent var menn Det høres verre ut synes jeg, enn at seks prosent er kvinner – i et land som er fremst i verden på yrkesdeltakelse fra kvinner, hvor

kvinner og menn har samme rett, samme mulighet til å gjennomføre høyere utdanning, og hvor det er flere jenter enn gutter som tar høyere utdanning. (AG)

I dette resonnetet er kjønnsrettferdighet forstått som kjønnsbalanse et grunnleggende premiss, men dette kobles til det næringspolitiske mangfoldsbegrepet gjennom tenkningen om verdien av kjønnsforskjell. På denne måten ble den statsfeministiske formateringen transformert. Kjønnsbalansenormen blir oversatt til kjønnsblanding og mangfold. Statsfeminismen og næringslivsfeminismen ble lenket sammen i en slags syntese. I denne syntesen ble statsfeminismens rettferdig kjønnsbalanse omformet til lønnsom kjønnsblanding, mens næringslivsfeminismens frivillighet ble erstattet av tvang – kvotering. Det Latour (1999) har kalt «a slight surprise of action», ble katalysatoren for syntesen. Gabrielsens overraskende handlinger skapte en ny situasjon der sammenkoblingen av statsfeminismens og næringslivsfeminismen dannet grunnlag for reformens gjennombrudd.

Statsfeminismens syntese med næringslivsfeminisme

Dersom vi ser på *resultatet*, fremstår lovendringen om kvotering av kvinner i styrene i norske allmennaksjeselskaper som en statsfeministisk reform. Den representerer statlig kontroll og bruk av kvotering som virkemiddel for å oppnå kjønnsbalanse. Følgelig har statsfeminisme også blitt brukt som forklaring på reformen (jf. Teigen 2010). Analysen i denne artikkelen av de kulturelle og politiske *prosessene* bak styrereformen har imidlertid vist at den var noe mer enn et produkt av at statsfeminismens institusjonelle maskineri rullet videre, og brøt en ny grense ved å gjøre seg gjeldende i næringslivet. Vedtaket om å innføre en kvote for kvinner i styrene til ASA-bedrifter var ikke *bare* et statsfeministisk produkt. Næringslivsfeminisme hadde også en avgjørende betydning. Dette så vi tydelig artikulert i de politiske begrunnelsene som ble knyttet til reformens gjennombrudd.

Jeg lanserte i starten på artikkelen to mulige tilnærminger til å forstå realiseringen av styrereformen. Den ene ble formulert med henvisning til Michel Foucault, slik at statsfeminismen ble antatt å være en styringsmentalitet. Dermed skulle kjønnsbalanse være normaltilstanden som statsmakten hadde som oppgave å opprette på flest mulige områder, herunder også styrene i allmennaksjeselskaper. Bruno Latours begrep om formateringer har vært brukt som analytisk verktøy for å undersøke eventuelle effekter av statsfeminismen som styringsmentalitet. Den andre tilnærmingen trakk på Latours handlingsteori med vekt på handlingers egendynamikk. Med dette perspektivet fremstod det som et mer åpent empirisk spørsmål hvilke forhold som virket i situasjonen forut for stortingsvedtaket om styrereformen.

Begge tilnærmingene viste at de kulturelle og politiske prosessene som ledet frem til reformen, et stykke på vei kan tolkes som effekter av en statsfeministisk styringsmentalitet, først og fremst gjennom kjønnsbalansens status som normalitet. Statsfeminismens møte med næringslivet var derimot preget av motstand, og den ble omdannet til en slags næringslivsfeminisme. Normen om *kjønnsbalanse* ble transformert til *kjønnsblanding*, mens kvotering og tanken om statlig ansvar ble transformert til en vekt på frivillighet og individuell tilrettelegging for å bedre kvinners karrieremuligheter. Denne utviklingen var også knyttet til nye trender innenfor organisasjon og ledelse der det ble argumentert for verdien av «feminine» egenskaper. Endring i kjønns sammensetningen ble slik sett mer et spørsmål om å oppnå bedre organisering og ledelse og i mindre grad om kjønnsrettferdighet.

På basis av analysen i denne artikkelen kan jeg ikke si noe sikkert om hvorvidt statsfeminismen fungerte som en styringsmentalitet i Foucaults mening, selv om den utbredte og uproblematisk tilslutningen til *kjønnsbalanse* som mål tyder på at likestilling er normalisert. Uansett kan ikke vedtaket av styrereformen forklares som en ren effekt av statsfeminismen, rett og slett fordi det statsfeministiske «trykket» ikke var sterkt nok til å få reformen vedtatt.

I første omgang var verken den statsfeminismen eller næringslivsfeminismen effektfulle nok til å skape endring. Det var først da styrereformen ble omdefinert fra å være en likestillingsreform til også å være en næringslivsreform, gikk fra å handle om *kjønnsbalanse* til å dreie seg om verdiskaping, at gjennombruddet kom. Nærings- og handelsminister Ansgar Gabrielsens overraskende initiativ til å være frontfigur for reformen bidro som en katalysator for syntesen mellom statsfeminismen og næringslivsfeminismen.

Ved å inkludere flere arenaer for politikkproduksjon i analysen og kartlegge situasjoner hvor kimer til endring er i spill har jeg vist hvordan politikkproduksjon bør forstås som et komplekst samspill mellom forskjellige kulturelle og politiske prosesser og mellom strukturerende elementer som styringsmentalitet og vilkårlige, uforutsigbare handlingselementer. Dette illustrerer viktigheten av å studere politikkutvikling i detalj; som en prosess der formateringer realiseres, omdannes eller avvises, der handlinger skaper nye handlinger på overraskende måter (Latour 2007). Kanskje er det også på tide å revidere forståelsen og anvendelsen av konseptet statsfeminisme?

¹ Implementert fra januar 2011, med gradvis opptrapping i kvotestørrelsen. Innen 2015 er målet at 50 prosent av styremedlemmene skal være kvinner.

² Mange har bidratt med konstruktive innspill underveis i skriveprosessen. Tidsskriftets redaktører, de to anonyme konsulentene samt prosjektgruppa «Power and Privilege, Meaning and Management – Gender in the Board Room» fortjener, i tillegg til Guro Korsnes Kristensen og Knut Holtan Sørensen, en særskilt takk.

³ Begrepet fylles med innhold gjennom de empiriske analysene, og er ment som en poengtering av at det var flere prosesser i virksomhet bak reformen. Ambisjonen er ikke å definere et konsept parallelt med statsfeminismen.

⁴ Dette er avklart med personene det gjelder. Anonymisering ville vært praktisk umulig. I tillegg utgjør en topp-politikers navn, partitilknytning og posisjon et meningsbærende element i seg selv. Dette gjelder imidlertid ikke for de offentlige saksbehandlerne og personene med bakgrunn fra næringslivet. Disse er følgelig anonymisert ut fra alminnelige forskningsetiske hensyn.

⁵ Kodingen var basert på Grounded Theory (se f.eks. Charmaz 2006, Corbin og Strauss 2008).

⁶ NHO hadde i 1995 startet opp prosjektet «Kvinner i næringslivet».

⁷ Se: http://www.regjeringen.no/nb/dep/fd/aktuelt/taler_artikler/ministeren/taler-og-artikler-av-forsvarsminister-gr/2010/Kvinnekonferanse.html?id=605139 (lastet ned 04.08.2010).

⁸ Se f.eks. «Kvinnene vil inn i styrerommene», Aftenposten 26.04.1998, s.39.

⁹ Aftenposten morgen 24.07.1998.

¹⁰ Aftenposten morgen 24.07.1998.

¹¹ SND var en statlig eid institusjon opprettet for å støtte private bedrifter i Norge i form av finansiering, kompetanse, rådgivning, nettverk og profilering og representerte en kobling mellom staten og næringslivet. SND er nå en del av Innovasjon Norge.

¹² Dersom 40 prosent kvinneandel ble oppnådd for ASA selskapene innen utgangen av 2005, ville lovendringen ikke tre i kraft.

¹³ Organisasjonssosiolog Anne Grethe Solberg i Aftenposten 26.04.1998, s. 39.

¹⁴ Se f.eks. tidsskriftet Kjønn i organisasjon og ledelse, nr 1. 1993

¹⁵ Verdens Gang 23.02.2002, s. 16.

¹⁶ Verdens Gang 22.02.2002, s. 4.

Referanser

- Bacchi, Carol Lee 1996. *The politics of affirmative action: «women», equality and category politics*. London: Sage.
- Bacchi, Carol Lee 1999. *Women, policy and politics: the construction of policy problems*. London: Sage.
- Bacchi, Carol og Joan Eveline 2009. «Gender Mainstreaming or Diversity Mainstreaming? The Politics of 'Doing'». *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 17 (1):2–17.
- Berghe, Lutgart van den og Liesbeth de Ridder 1999. *International standardisation of good corporate governance: best practices for the board of directors*. Boston: Kluwer Academic.
- Burchell, Graham, Colin Gordon og Peter Miller (red.) 1991. *The Foucault effect: Studies in governmentality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bjørkhaug, Hilde og Siri Øyslebø Sørensen 2011. «Gender quotas in boards – for what reason? A comparison of the case of Norwegian Public Limited companies and agricultural cooperative organisations». Artikkel under vurdering.
- Charmaz, Kathy 2006. *Constructing grounded theory: a practical guide through qualitative analysis*. London: Sage.
- Corbin, Juliet M. og Anselm L. Strauss 2008. *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cvijanovic, Anette I. 2009. *Rettferdig og rimelig?: om kjønnskvoltering til styrene i allmennaksjeselskap*. Mastergradsoppgave. Bodø: Høgskolen i Bodø.
- Dahlerup, Drude 2006. *Women, quotas and politics*. London: Routledge.
- Dahlerup, Drude og Lenita Freidenvall 2008. *Kvoltering*. Stockholm: SNS Förlag
- Dean, Mitchell 1999. *Governmentality: power and rule in modern society*. London: Sage.
- Drake, Irmelin 2003. *Female Future. Mobilisering av talent*. Publisert som NHO rapport.
- Dysthe, Pernille 2010. «En politisk styrtefødsel». *Magma* 7. Se <http://www.magma.no/?nid=198697> (15.02.2011)
- Ellingsæter, Anne Lise og Jorun Solheim (red.) 2002. *Den Usynlige hånd? : kjønnspekt og moderne arbeidsliv*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Engelstad, Fredrik 2011. «Kjønnskvolterung i næringslivet – Kan det forsvares? En normativ analyse.» *Tidsskrift for kjønnsforskning* 2:120–140.

Foucault, Michel 1991. «Questions of Method». I: Colin Gordon, Graham Burchell og Peter Miller (red.): *The Foucault effect: studies in governmentality*. London: Harvester/Wheatsheaf.

Foucault, Michel 2002. *Forelesninger om regjering og styringskunst*. Oversatt, introdusert og annotert av Iver B. Neumann. Oslo: Cappelen akademisk.

Foucault, Michel, Michel Senellart, François Ewald og Alessandro Fontana 2009. *Biopolitikkens fødsel: forelæsninger på Collège de France 1978–1979*. København: Reitzel.

Grosser, Kate og Jeremy Moon 2005. «Gender Mainstreaming and Corporate Social Responsibility: Reporting Workplace Issues». *Journal of Business Ethics* 62 (4):327–340.

Gulbrandsen, Trygve, Fredrik Engelstad, Trond Beldo Klausen, Hege Skjeie, Mari Teigen og Øyvind Østerud 2002. *Norske makteliter*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Guldvik, Ingrid 2005. *Takt og utakt, sagt og usagt: kjønnsrettferdighet og kvotering i lokalpolitikken*. Avhandling (dr.polit.). Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.

Guldvik, Ingrid 2008. «Gender quota discourses in norwegian politics». I: Eva Magnusson Malin Rönnblom og Harriet Silius (red.): *Critical Studies of gender equalities: Nordic dislocations, dilemmas and contradictions*. Göteborg: Makadam.

Hernes, Helga Maria 1982. *Staten – kvinner ingen adgang?* Oslo: Universitetsforlaget.

Hernes, Helga Maria 1987. *Welfare state and woman power: essays in state feminism*. Oslo: Norwegian University Press.

Hernes, Helga Maria 2004. «Statsfeminisme – et personlig tilbakeblikk». *Nytt Norsk Tidsskrift* 3–4:288–294.

Huse, Morten 2007a. *Styret: tante, barbar eller klan?* Bergen: Fagbokforlaget.

Huse, Morten 2007b. *Boards, governance and value creation: the human side of corporate governance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Holst, Cathrine 2002. *Kjønnsrettferdighet: utfordringer for feministisk politikk*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Holst, Cathrine 2007. «Balanséfeminismens begrensninger». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 2:5–20.

Holst, Cathrine 2009. *Hva er feminisme*. Oslo: Universitetsforlaget

Inst. O. nr.13 (2003–2004) *Innstilling fra familie-, kultur- og administrasjonskomiteen om lov om endringer i lov 13. juni 1997 nr. 44 om aksjeselskaper, lov 13. juni 1997 nr. 45 om allmennaksjeselskaper og i enkelte andre lover (likestilling i styrer i statsaksjeselskaper, statsforetak, allmennaksjeselskaper mv.)*

Kvale, Steinar og Svend Brinkmann 2009. *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Kristensen, Guro Korsnes 2010. «Trad eller trendy med tre? Om barnetall, likestilling og «norskhet». I: Anne-Jorunn Berg, Anne Britt Flemmen og Berit Gullikstad (red.): *Likestilte norskheter*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.

Latour, Bruno 1999. *Pandora's hope*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Latour, Bruno 2005. *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press.

Latour, Bruno 2007. «Turning Around Politics: A Note on Gerard de Vries' Paper». *Social Studies of Science* 37 (5):811–820.

Law, John 2004. *After method: mess in social science research*. London: Routledge.

Lemke, Thomas 2007. «An indigestible meal? Foucault, governmentality and state theory». *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory* (15).

Lister, Ruth 2009. «A Nordic Nirvana? Gender, Citizenship, and Social Justice in the Nordic Welfare States». *Social Politics* 16 (2): 242–278.

Lotherington, Ann Therese 1997. *SND og kvinnesatsingen*. NORUT Samfunnsforskning, rapport nr .05/97.

Lotherington, Ann Therese 2008. «Over grensen. Konstruksjon av likestilling og norskhet i russis-norske familier». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 1:6–20.

Lotherington, Ann Therese 2010. «LDO er løsningen – hva er problemet? En analyse av opprettelsen av likestillings- og diskrimineringsombudet». I: Anne-Jorunn Berg, Anne Britt Flemmen og Berit Gullikstad (red.): *Likestilte norskheter: om kjønn og etnisitet*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.

Melby, Kari, Christina Carlsson Wetterberg og Anna-Birte Ravn 2008. *Gender equality and welfare politics in Scandinavia: the limits of political ambition?* Bristol: Policy Press.

NOU 2003:19. *Makt og demokrati. Sluttrapport fra Makt- og demokratiutredningen*.

NOU 1995:15. *Et apparat for likestilling. En gjennomgang og vurdering av det sentrale likestillingsapparatet med forslag til omorganisering av Likestillingsrådet.*

Ot.prp. nr. 97 (2002–2003). *Om lov om endringer i lov 13. juni 1997 nr. 44 om aksjeselskaper, lov 13. juni 1997 nr. 45 om allmennaksjeselskaper og i enkelte andre lover (likestilling i styrer i statsaksjeselskaper, statsforetak, allmennaksjeselskaper mv.).*

Phillips, Nelson og Cynthia Hardy 2002. *Discourse analysis: investigating processes of social construction.* Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Rose, Nikolas og Peter Miller 1992. «Political Power beyond the State: Problematics of Government». *The British Journal of Sociology* 43 (2):173–205.

Rose, Nikolas og Peter Miller 2008. *Governing the present.* Cambridge, UK: Polity Press.

Røvik, Kjell Arne 2007. *Trender og translasjoner: ideer som former det 21. århundrets organisasjon.* Oslo: Universitetsforlaget.

Sabatier, Paul A. (red.) 2007. *Theories of the policy process.* Boulder, Colo.: Westview Press.

Siim, Birte og Hege Skjeie 2008. «Tracks, intersections and dead ends: Multicultural challenges to state feminism in Denmark and Norway». *Ethnicities* 8 (3):322–344.

Skjeie, Hege, Beatrice Halsaa og Anja Bredal 2010. «Utvikling av likestillingspolitikk». Artikkel til IMER-programmets avslutningskonferanse 16. september 2010.

Skjeie, Hege og Mari Teigen 2003. *Menn imellom: mannsdominans og likestillingspolitikk.* Oslo: Gyldendal akademisk.

Solhøy, Stina Hansteen 1999. *Politisk vilje møter institusjonell autonomi: en studie av innføring, praktisering og håndheving av likestillingslovens § 21.* Oslo: Universitetet.

St. meld. nr. 70, 1991–92. *Likestillingspolitikk for 1990-åra,* Barne- og familiedepartementet.

Sørhaug, Tian 2004. *Managementlitet og autoritetens forvandling – Ledelse i en kunnskapsøkonomi.* Oslo: Fagbokforlaget.

Teigen, Mari 2002. «Kvotering til styreverv – mellom offentlig regulering og privat handlefrihet». *Tidsskrift for samfunnsforskning* 43 (1):73–104.

Teigen, Mari. 2003. *Kvotering og kontrovers: om likestilling som politikk.* [Oslo]: ISF.

Teigen, Mari 2010. «Kjønnskvotering i næringslivets styrer». I: Kirsti Niskanen og Anita Nyberg (red.): *Kön och makt i Norden. Del II Sammanfattande diskussion och analys.* Nordiska ministerrådet.

Teigen, Mari 2011. «Kjønnkvotering til næringslivsstyrer – grenseflater i bevegelse». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 2:84–101.

Artikkel 2

Feminism without gender? Arguments for gender quotas on corporate boards in Norway¹

Transferring best practices from the private to the public sector is a contemporary trend. Less attention is given to the transfers taking place in the opposite direction; moving practices from the public sector to the private. One example of the latter is the introduction of gender quotas on corporate boards in Norway. Boards of large Norwegian business enterprises shall, according to statutory framework, fulfil claims for gender balance among their board members. Statutory gender quotas currently cover public limited companies (PLCs) and cooperative enterprises, in addition to all publicly owned enterprises, that is state-owned companies, companies that are owned by municipalities, inter-municipal enterprises: These are now demanded to have gender-balanced boards of directors¹ (The Norwegian Ministry of Equality, Children and Social Inclusion, 2011). Boards of these companies now hold a minimum of 40 per cent women, and this level has put Norway back at the top of the rankings of gender equality indexes (UNDP, 2010; WEF, 2010). While many representatives from the corporate sector heavily opposed the statutory framework, other parts of Norwegian industry simultaneously implemented gender quotas on their boards entirely on a voluntary basis.

This chapter explores how arguments, in support of gender quotas, are transformed in order to be effective within the private sector. We do this by analysing the arguments and reasons given for introducing gender quotas in two different cases included in the gender quota reform taking place in Norway since 2003. These two cases may be seen to represent two extremes of the now comprehensive statutory quota reform that has taken place in Norway over the past decade.

The first case concerns the Federation of Norwegian Agricultural Co-operatives (FNAC), which in 2003 voluntarily introduced gender quotas to the boards of their member enterprises. The second case is an analysis of the public debate about the introduction of mandatory gender quotas with respect to the boards of PLCs. This proposal caused great controversy. The introduction of gender

¹ Artikkelen er skrevet sammen med Hilde Bjørkhaug og publisert i Fredrik Engelstad, Mari Teigen (ed.) 2012. *Firms, Boards and Gender Quotas: Comparative Perspectives* (Comparative Social Research, Volume 29), Emerald Group Publishing Limited: 185-209

quotas was by no means embraced by the trade and industry sector, and the Confederation of Norwegian Enterprises was particularly critical. Thus, the reform was seen as forced upon the PLCs by the government in 2003. The two cases also provide us with the opportunity to study political as well as business considerations.

The use of gender quotas has been less controversial in the public sector and has, since the early 1980s, been used to improve the gender balance in public management and electoral systems (Dahlerup, 2006), and also to some extent within education (Lagesen, 2007; Teigen, 2003). The two cases analysed here were, in addition to all publicly owned enterprises, the first examples of gender quotas applied in the private sector of trade and industry in Norway. In the wake of these events, we have seen a gradual extension of the gender quota reform to include more categories of companies.

Applying gender quotas in the corporate sector most likely implies modifications and translations of arguments applied earlier. However, one could also expect that a common set of arguments would be established on a societal level. Cultural theories have been used to explain differences in gender equality across nations and to shed light on particular mechanisms preventing or promoting gender equality. We consult such theories in order to explore how a culture of gender equality may be expressed in the arguments for gender quotas that were used in the two cases investigated in this chapter. In addition, we review a number of empirical studies of debates about gender quotas and affirmative action in Norway as a backdrop for the analysis of the two cases.

Studies of affirmative action debates are often oriented towards categorising pro- and contra arguments (see, e.g. Bacchi, 2006; Teigen, 2000) or mapping out the discourses of such debates (Dahlerup, 2007; Freidenvall, 2005; Tienari, Holgersson, Meriläinen, & Höök, 2009). A few studies and reviews are also focused on the alleged effects of affirmative action (Krook, 2007; Lagesen, 2007). The analytical focus of this chapter is the content of the arguments in support of gender quotas as they were articulated in the two cases. We are particularly interested in studying the effect of the voluntary introduction of gender quotas in contrast to a forced process of introducing gender quota. The analysis is based on a qualitative study of public documents, green papers, media texts and interview data.

Gender theory and gender politics

Egalitarian values and institutionalised arrangements to ensure equal rights and opportunities are, according to Inglehart, Norris, and Welzel (2002) and Inglehart and Norris (2003, 2005) effects of modernisation. Norris and Inglehart (2001, p. 129) find that: "Modernization creates systematic, predictable changes in gender roles, observable in two phases. First industrialization [...]. The

second, post-industrial phase brings a shift towards greater gender equality, as women move into higher-status economic roles and gain greater political influence within elected and appointed bodies". A balanced representation of women is, according to Norris and Inglehart (2001), correlated with strong egalitarian values. Norway is described as one of the countries with the most egalitarian values, relatively speaking, and accordingly has a high proportion of women in parliament. Helga Hernes (1987, p. 15) claimed that the features of the governments of the Nordic democracies hold potential to be transformed into, what she describes as women-friendly societies, "made possible by a culture characterised by a historically based "passion for equality" (Hernes, 1987, p. 16).

Cultural explanations of gender equality suggest that the extension of gender quota regimes into the private sector could be seen as a result of a society that generally promotes equality. However, such an explanation overlooks other potential factors contributing to the introduction of gender quotas. Teigen and Wågnerud (2009) claim that cultural explanations of gender equality run the risk of oversimplification. In their study of gender equality cultures among top leaders in Sweden and Norway, they find that Norwegian CEOs express a liberal feminist attitude, characterised by an individualist-centred perspective. In contrast, a radical version of feminism was found to prevail among Swedish CEOs. These different forms of feminism seem to produce different forms of gender equality measures. Norwegian politicians have chosen to regulate the corporate sector by gender quotas, while the Swedish parliament turned down a similar proposal.

Consequently, it is important to study the arguments leading to the introduction of gender quotas in Norwegian industry and agriculture to see how they were shaped. Do they reflect a cultural emphasis on equality, or do we find different kinds of reasoning? At least, previous studies of gender equality reforms observe a variety of arguments, even if social justice is very prominent in the public sector. Thus, democratic inclusion and equal rights to political participation constitute the core of the first of three main arguments for increased representation of women, according to Helga Hernes (1982, pp. 86–95, 1987, pp. 22–25). This is often referred to as the 'justice argument' (e.g. Skjeie & Teigen, 2005a). Hernes describes the second main type of argument to promote gender equality as the 'complementary resource argument'. This way of reasoning is rooted in an idea that women and men are different in terms of experience and competence, and that both should contribute in public decision-making. The third category of arguments is labelled 'the interest group argument', implying that women and men hold different interests, and that women's interests are best taken care of by women representatives.

Empirical studies have shown that these three categories of arguments, expressed in various forms, may be recognised across various debates over affirmative action and quota regimes. Carol Bacchi

(2006) highlights the concepts of equality, representation, citizenship, and rights as the key thoughts in debates about electoral quotas for women. Mari Teigen (2002) found that the discourses of justice, democracy, and qualifications were constructed across the arguments supporting and opposing the reform proposal of gender quotas in corporate boards in Norway. Skjeie and Teigen (2005a, 2005b) have studied the main discourses of the quota debate in Norway and found three main dimensions: 'necessity of promoting change', the 'utility of gender balance', and 'justice'. Dahlerup and Freidenvall (2008) emphasise that debates about affirmative action often turn into disputes about what criteria should be made relevant to the distribution of resources or discussions about anticipated effects of affirmative action.

Summarising, we may say that quota debates have been characterised by the normative dimensions of justice and democracy, along with more pragmatic arguments that may be used to promote gender quotas in any given situation. The normative dimension is usually expressed as support for equal opportunities and equal rights, or equal citizenship. The pragmatic arguments refer to the utility (positive effects) of gender quotas, or other economic rationales like better use of available human capital. We shall pursue both normative and pragmatic considerations in the following empirical analysis to explore the complexity of reasons given in the arguments in support of introducing gender quotas in agricultural and industrial enterprises in Norway.

Drawing on cultural explanations of gender equality (e.g. Norris & Inglehart, 2001) we should expect the arguments for gender quotas to reflect a culture of gender equality, either in terms of associating gender quotas with modernity or by expressing equality principles as a desired value. The feminist theory and previous research about gender equality reforms suggest, on the other hand, the political importance of justice or democracy arguments. In addition, the fact that liberal feminist ideas and a strong 'utility discourse' seem to play a decisive role in debates about affirmative action, we should also expect to find arguments focused on potential positive effects, shaped by business considerations. Clearly, we should also be sensitive to possible dissimilarities between the arguments observed in the two cases, since they represent quite different situations. While the FNAC case is mainly concerned with arguments presented by actors within the associations, the PLC case focuses on a public debate where politicians as well as representatives of the trade and industry sector participate.

Methods

This chapter is based on qualitative data from various sources, but the strategy of collecting data has been different for the two cases. For the analysis of the enforcement of gender balance by law for

PLCs, as well as of the FNAC voluntary decision, we have used political documents (specified below). However, interview data have been the main source used for investigating the FNAC case, while a transcript of the parliamentary debate about introducing gender quotas in PLCs has been the main source of information about the PLCs case. This difference in methodological approach can potentially lead to an unintended obliquity in the analyses, due to the audience of the arguments – interviewer or political opponent. However, both cases rely on several sources of data. This allows sufficient triangulation so that we believe that we are able to correct or at least identify such bias.

The data that form the basis for the analysis of the justifications of quota reform, with respect to PLCs, are based on publicly available documents and parliamentary debate transcripts, in addition to interviews with decision makers taking part in the political process. The Proposition 97 (2002–2003) has been the object of textual analysis, focusing on both form and content. With the consultation paper 'Proposals for amendments to the Gender Equality Act', only the pages that deal with representation of both genders on boards have been used as material (Ministry of Children and Family, 1999, pp. 67–82). The parliamentary debates 18 April 2002, Case No. 2 and 27 November 2003, Case No. 1, were coded using the atlas.ti software. The coding has focused on the content and concepts of the arguments relating to representation of women and men on boards. In this chapter, particular quotes that illustrate trends or specific aspects of the rationale for political reform are highlighted.

Analyses of the position of FNAC are based on interview data and documents. Two representatives of FNAC, which were working on a project recruiting and training women to boards, were interviewed for the purpose of understanding the reasons for the decision made on gender balance on FNAC boards and how it was implemented. We have also analysed relevant documents that were published in relation to this case, such as conference presentations to members of FNAC. In addition, we have analysed hearings to the Act regarding Cooperatives (Proposition 21, 2006–2007) that was passed on 31 May 2007. Section 69 of this Act states that there shall be a gender balance on cooperative boards. A period of transition of five years was given, which means that after 1 January 2013, the gender balance on boards will no longer be an optional composition in FNAC enterprises. We have also analysed the input given by agriculture stakeholders in the above-mentioned Proposition 97 (2002–2003). All citations have been translated from Norwegian to English by the authors.

In the following sections, we will explore whether the expectations based on studies of gender equality cultures, and controversies over affirmative action, are met in the reasoning for gender

quotas in FNAC and PLCs. We start by exploring whether the arguments reflect an association between gender equality and modernity. Thereafter, we ask whether feminist reasoning of democratic justice arguments, interest group arguments and complementary resource arguments (Hernes, 1982, 1987) are used to argue for gender quotas, before we continue to explore the pragmatic and situational aspects of the argumentation observed in the two cases.

Gender balance in the Federation of Norwegian agricultural co-operatives

Agriculture is a highly political affair in Norway and has thrived within a protectionist setting with the support of the public, the state and agricultural actors (Bjørkhaug & Richards, 2008). The agricultural unions negotiate yearly with the government regarding the government's agricultural budget. Also, the position of the agricultural cooperatives in the market is particularly strong in the Nordic countries (Almås, 2004) and the agricultural cooperatives are set to enforce the negotiated prices on foodstuff products.

FNAC is a special interest organisation for agricultural cooperatives. It has 15 nationwide member organisations, all of which, with one exception, are 100 per cent owned and managed by approximately 50,000 Norwegian farmers from all across Norway (FNAC, 2011). TINE dairy cooperative, Nortura meat cooperative and Felleskjøpet Agri, which distribute agricultural feed and equipment, are among Norway's largest enterprises. The board of FNAC is composed of chairpersons of member organisations in addition to the managing directors of the largest companies and representatives of Norwegian Farmers' Union and the Norwegian Farmers' and Smallholders' Union. FNAC is an important stakeholder in Norwegian agriculture.

The Norwegian agricultural sector is known to be 'masculine' in Norway (e.g. Almås, 1994; Brandth, 2001) as well as internationally (e.g. Pini, 2008), but previous research also shows that women play an increasingly important role as independent actors in farming (Bjørkhaug, 2007) and forestry (Follo, 2008). The position of women was strengthened by the revision of the Allodial Act in 1974 ensuring the first born child (women born after 1 January 1965) the right to the farm. In 2010, 14 per cent of the main farmers (head of farms) were women (Logstein, 2010). Ninety per cent of general managers within agriculture and forest industries were men (Statistics Norway, 2010). Among the FNAC enterprises 94 per cent of general managers and CEOs are men, while women hold 3 out of 10 leading positions.²

Statefeminism (Hernes, 1982, 1987) also influenced on the agricultural field of policy and organisation. Norway was the pioneer and had a female minister of agriculture in Gunhild Øyanger (Labour party) for two periods (May 1986–October 1989, and November 1990 to October 1996) and

the first female leader of the Farmers Union, Kirsten Ingjerd Værdal from 1997 to 2002. The political party closest to the interests of agriculture, the Center party, has had several women leaders since the early 1990s. Given the close ties to the government and the increased influence of women politicians and farmers we could expect gender equality arguments to dominate the reasoning for gender quotas on the FNAC boards.

Modernising with Gender Balance

As described above, the FNAC had in 2003, on its own initiative, adopted internal guidelines in line with affirmative action requirements that were later to become mandatory. What arguments were given for this choice? Embedded in the explanation that FNAC would take voluntary action in order to secure gender balance, we identify an idea of being at the forefront in terms of being modern as an organisation and as an industry. According to representatives of FNAC, it was desirable for agriculture industries to work for gender balance in their boards, in accordance with the public debate on gender quotas in the private sector. One of the representatives of FNAC expressed the voluntary support for gender quotas in the following way:

‘[...] this is something we want to be part of. It is modern’ (Representative FNAC1).

Implied in this statement, the measures taken to secure gender balance are associated with modernity. The second interviewee also underlined the effect of a voluntary action for the cooperatives:

[...] we are not a backwards and ‘greybeard’ organisation. We look forward; there is a modernisation perspective here. Agriculture has struggled with that, even though we are the largest brands within the Norwegian food industry. (Representative FNAC2)

Also a third interviewee agreed:

‘We wanted to be progressive and modern, and this gave us the perfect opportunity’
(Representative FNAC3).

Taking action towards gender balance is seen as a counter strategy to secure an image of the FNAC as modern. This need is especially relevant as the agricultural sector is often associated with traditional, rather than progressive values (Pini, 2008). To reach their goals the FNAC started a project called ‘More Managerial Women in Agriculture’. The FNAC developed a plan of action for the project. Resources were put aside and the organisations appointed coordinators for gender equality. A designated course for women board members was developed, called ‘Take Action (Ta grep)’. A prize was given to those who had seen great improvements regarding the 40 per cent goal, and a challenger prize for those who had not. The request was basically meant for primary cooperatives,

companies that are owned directly by its members, but have more than 1,000 members. Others joined, like the Norwegian Forest Owners' Federation that decided to work for 40 per cent female representation in their member organisations, this also applied to the forest organisations boards even though their member organisations had less than 1,000 members. The self-imposed claim of even gender representation (minimum 40 per cent) applies only to those board members who represent the owners. Employee representatives do not have to follow the claim, but are in many companies encouraged to do so. The share of women among the owner-elected representatives was 37 per cent in 2010.

Democratic Justice through Gender Quotas

We remember that democratic justice and equal representation constituted core concepts in arguments for affirmative action (Bacchi, 2006; Hernes, 1982, 1987). We expected these considerations to be most prevalent in the politics on national level. However, one representative from one of the FNAC boards argued that having women on boards of the FNAC organisations was important since FNAC is a member organisation:

'But really, women have always been well represented in [the company] [...] we developed a strategy of having more women, or, rather, a more balanced gender composition in the membership. When you are a member institution you ought to have the greatest possible equality amongst your members. We started with personal memberships, but later added the opportunity to have more than one person per farm – providing they were engaged in farm work. And this could be men or women or heirs. This led to quite a large number of women joining our organisation and a high proportion of them attending our general assemblies. We've always had women in our boards, a few less than today – and we are proud of that [...] And one encounters resistance if one says there should not be equal representation in the boards. (Representative FNAC3)

The quote reflects strong democratic norms within FNAC. The ideal is that all members should be represented on the boards. The democracy argument applies to the local, organisational level. By highlighting the fact that there have been women board members, and the claim that this is something to be proud of, indicates core ideals of gender equality.

Important to notice is that the democracy argument is framed as a legitimacy issue for decision-making, rather than a gender inequality issue. In the argumentation in support of gender quotas, adding to the impression of a 'forefront organisation', the gender perspective was also absent in the

direct talk. In short, it seems that the interests of FNAC and its member organisations and enterprises played the most important role in constructing the argument. More universal norms regarding gender equality were not used as an argument.

Strategic and Situated Arguments I: Voluntary Action as an Attempt to Avoid Law Enforcement

FNAC started their own process to increase the number of women on their boards parallel with the proposal for the new Act for the PLCs. The board of FNAC knew that the legal framework for gender equality also was undergoing a revision and that a new act for cooperatives was under way. Representatives from FNAC argued that their own claim was strongly connected to the ongoing work for regulating women's representation for PLCs:

It was because we knew that this would affect us at some point in time. But now we were ahead, we would not be caught off guard. (Representative FNAC1)

Whether we want it or not there is an Act that will affect us. That is what I was told was one of the thoughts behind this. No one knew in 2003 that it was going to be five years before the Act was carried through for the PLC. The Act on gender representation for the PLC was in the making for many years before it came to fruition. (Representative FNAC2)

One of the members of the FNAC board at the time of the decision in 2003 explained that they wanted to work for a more even gender balance without intervention by the government:

[...] in the following years [from 1999] this question emerged, the debate around women's' representation in private limited companies, and I was part of that discussion in the Federation of Norwegian Agricultural Co-operatives. We agreed that we should be able to solve this without any state intervention. (Representative FNAC3)

Several organisations 'supported a statutory claim about balanced gender representation in co-operatives' (Proposition 21, 2006–2007, p. 160). Two organisations however did not support a statutory law. Both the Norwegian Forest Owners' Federation and the board of the FNAC referred to the fact that the minimum representation of women was already in place and that they needed no law on gender representation to utilise women's competence. They would rather prefer more flexibility and suggested:

‘A set of rules that allow for a certain oscillation in gender representation (over and under 40 percent) from year to year with a ‘sleeping’ Act, like a whip behind the mirror,³ is preferable to a rigid law’. (Proposition 21, 2006–2007, p. 160)

The Forest Owners’ Federation and the Norwegian Agricultural Co-operatives had been working actively to achieve at least 40 per cent women in the FNAC organisations boards by 2009, and had been successful. They were ‘ahead’ of a law. Still, they were not rewarded with exemption from any legal requirements as was suggested for PLCs if they were able to meet claims of gender balance on a voluntary basis. The critical voice against the legal requirements need not be read as a resistance against gender balance in the boardrooms, but as a critique against the lack of freedom for the companies to be able to manage this on an independent basis, as they had already done. The absence of a law would also ensure a greater flexibility between elections when it comes to achieving 40/60 or exactly equal gender representation. As mentioned above, several forms of business organisation have gradually enrolled in the same regulations to ensure a balanced gender representation. The agricultural cooperatives achieved this goal voluntarily.

Strategic and Situated Arguments II: Law Enforcement in Order to Improve Business

Despite the FNAC largely reaching the gender quota goal, a claim for gender balance was included when the Cooperatives Act was implemented in 2007. The Ministry of Agriculture responded in the hearing to the PLC Act that they could see the positives in a better gender representation on the boards of the larger business-oriented cooperatives within agriculture, for the sake of value adding, marketing and business development (Proposition 97, 2002–2003, p. 33). While the Ministry of Agriculture supported the gender balance claim in the new act for cooperatives without further justifications, the Ministry of Justice argued: ‘The most important argument supporting laws on gender representation is probably that it can contribute to benefits for Norwegian businesses because of relevant competence from many women’. The Ministry refers to Proposition 97 (2002–2003) for an assessment of benefits of gender representation on boards (Proposition 21, 2006–2007, p. 159). Thus, as we shall see, the reasoning for law enforcement in the case of the cooperatives in 2007 followed the same line of argument as for the PLCs a few years earlier.

Gender Quotas made possible in Public Limited Companies

We have seen that the FNAC chose to implement gender quotas in order to be proactive and try to prevent future government regulation of the matter. This was however not the case for any other corporate organisation. Similar to the FNAC, the Confederation of Norwegian Enterprises (NHO) started their own project, ‘Female Future’, in order to achieve a higher share of women board members and top managers in the corporate sector. Despite the fact that quick changes were

needed in order to avoid political regulation, NHO did not adopt a quota scheme voluntarily. Alternative measures to promote women and the idea of the gender equality process as an incremental process dominated. The then executive director for labour market and social affairs in NHO, Sigrun Va° geng, stated in 2005 that:

Quotas are an effective tool if you only focus on the statistics and figures. But to get more talented female executives and board candidates, it's all about changing attitudes. This requires long-term efforts. Therefore, a measure such as the Female Future projects is efficient and important.

If the corporate sector had their own strategies for improving gender- balance – how come the politicians still chose to enforce law in order to change the situation?

Modernising by Competing in Gender Equality

The first reason for political action mentioned in the Proposition (97, 2002–2003) focused on Norway as a nation characterised by gender equality. In order to keep up with the development in other countries, and in order to secure a leading position on international gender equality indexes, Norwegian politicians felt the need to take action. Here put into words during the Parliamentary debate in 2002 by Trond Giske, member of parliament from the Labour Party:

We have long rested on our laurels. We were perhaps world champions in formal gender equality 20 years ago, but we are not the world champions of real gender equality today. (Trond Giske, Labour Party)

Introducing gender quotas in the corporate sector was also seen as necessary in order to achieve more gender equality on a national level. However, the political motivation for taking action was not solely expressed as moving towards an ideal of gender equality,⁴ but also as in the interest of the nation in an international context. The association between being modern and being gender equal, as Inglehart et al. (op. cit.) suggests, seems to have played a part in practical politics on a rhetorical level. Eli Sollied Øveraas (Centre Party, chairperson parliamentary debate 2003) talked about a strong connection between Norwegian history of gender equality milestones and the corporate board quota reform:

One can truly say that introducing this act to the Parliament in 2003 was an important historical development, increasing gender equality on the boards of state corporations, state enterprises, public limited companies, etc. This year it is 90 years since women got the right to vote! Much has happened in 90 years, the development in these 90 years has been slow but sure, and the vision and the goal stood firm:

Equality between women and men. Norway has often been in the driver's seat in this area, and I must mention Gro Harlem Brundtland's first 'woman's government' as one of the really big breakthroughs for gender equality in Norwegian politics. This awakened international interest, and for subsequent governments gender equality has been secured.

While the FNAC found motivation in being a modern organisation by implementing gender equality goals, and securing the democratic concerns as membership institution, similar motives were not found among the PLCs, quite the contrary. The corporate sector opposed the quota regulation by reference to the shareholder property rights and democracy, although concerns about democratic inclusion were one of the reasons legitimating political intervention.

Democracy and Gender Equality

Politicians advocating for reform saw gender quotas on corporate boards as an important example of progressive action towards a more gender equal society. Giske continued:

In a society where market forces might be said to be more important than ever before, it is even more important that women are well represented where the power is situated within the companies and the boards. Trond Giske (Labour party, Member of Parliament)

Along the same lines the Minister of Family and Children, Laila Dāvøy (Christian Democrats) stated:⁵

A vibrant democracy means that women and men must be given equal rights and opportunities to participate in and influence social development in all areas of society. The Government therefore wants to strengthen the recruitment of women to senior positions and directorships. Not least in the boardroom where decisions important for economic and social development are made. Directorships provide a basis for power and influence. When we also see that women are holding a low share of these positions, this is a democratic problem and waste of resources and expertise. The low proportion of women on boards and in management is also a signal that women and men do not have the same development and career opportunities in the workplace.

The references to equal distribution of power, stressing the importance of women being represented, evoke associations to the equal rights- and equal opportunity discourse (Bacchi, 2006), and the justice argument (Hernes, 1982, 1987; Skjeie & Teigen, 2005a). As we expected the norms of

gender equality were expressed in the political arguments for introducing gender quotas. This is in line with the expectations according to theories of a dominant gender equality culture (Inglehart et al., op. cit.). However, the argument most strongly emphasised by political actors was the argument claiming that an increased share of women on boards would lead to increased profitability.

Strategic and Situated Arguments I: Maximising Resource Utilisation and Profit Through Gender Quotas

In the quote from Dāvøy we also see that the low share of women is seen as a 'waste of resources and expertise'. This reasoning has been described as parts of a utility discourse (Skjeie & Teigen, 2005a) and a competence discourse (Teigen, 2002). These reasons were also highlighted in Proposition 97:

The contemporary situation implies a society that does not make use of the resource women's competence constitutes. This is a loss for society. Regulations on gender representation will contribute to change this situation. There are also good reasons to believe that the proposition will contribute to women's influence and opportunities in the business sector. The proposal presented will lead to increased gender equality and democracy; it will strengthen the management of the corporate sector and the competitiveness of companies and enterprises. (Proposition 97, 2002–2003, p. 6)

Worth noticing is that this quote adds an element of business considerations as gender quotas are expected to 'strengthen the management of the corporate sector and the competitiveness of companies and enterprises'. We remember that FNAC considered gender quotas to help in terms of developing a modern organisation. The main 'business reason' for introducing gender quotas on PLC boards was not about modernising the enterprises, but rather on maximising profit. The profitability argument built upon a claim that more women implied greater diversity on boards. Diversity was in turn linked to expectations of making better choices, more innovation and better adaptation to new situations – all in all contributing to the maximising of profit:

Increased diversity in the boardroom, not only with respect to gender but also age and background, can contribute to a better strategic choice, more innovation, faster restructuring, and thereby improve profitability. (Proposition 97, 2002–2003, p. 10)

The quotes presented in the previous section, showing democracy and gender equality to be of importance to policy makers, are taken from the Parliamentary debate in 2002. In the parliamentary

debate of 2003 the notion of diversity was to a large extent replacing the notion of gender equality. Here made explicit by Laila Dāvøy (Christian Democrats, Minister of Children and Equality):

Finally, I would not call this a gender quota reform. It is diversity we talk about, diversity in boardrooms.

This conclusion followed after an elaboration of the profitability argument:

The Government wants to pave the way for increased value creation in business. The problem today is not that there are no qualified and suitable women. The problem is to ensure that the skills women possess, are used. This is what the rules on gender representation should do something about. Increased diversity in the boardroom can help improve the strategic choice, enhance innovation, speed up restructuring and thus improve profitability. Increasing the proportion of women in boards enhances diversity. (Laila Dāvøy, Christian Democrats, Minister of Children and Equality)

From focusing on democracy and gender equality, politicians shifted towards an emphasis on business interests in their argumentation for gender quotas. This can be interpreted as an adaptation of a resource argument (Hernes, op. cit.) and an expression of a utility discourse (Skjeie & Teigen, op. cit.). However, the fact that the change in rhetoric took place also shows how arguments of gender equality politics were adapted to the particular situation. On a market-oriented stage the argument that diversity would lead to increased profitability was regarded to be the most effective in terms of enrolling opponents. Within the business sphere profit maximising can be said to be the overall dominating goal. In order to promote gender quotas on corporate boards, the politicians had to downplay the pronouncements of gender equality norms and instead focus on constructing an association between gender quotas and the main business consideration – profitability.

Strategic and Situated Arguments II: The Potential Rub-Off Effect of Gender Quotas in PLCs

PLCs were the main focus of public and political attention during the first round of debates about gender quota reform in the corporate sector, as this form of companies represented a new arena for gender equality legislation (Teigen, 2010). In 2002, the average number of women on boards of PLCs was only 8 per cent (Seierstad & Opsahl, 2011). In other words, the potential for change with respect to the gender balance was great. As already mentioned, the PLCs consist mainly of large companies with a wide share distribution. Hence, they are usually thought of as more strongly guided by public interest than for example small, family-owned limited companies. It was no coincidence that Norwegian politicians chose to start the gender quota reform with respect to corporate boards by

focusing on PLCs. The symbolic effect was considered potentially strong and the hope was that other companies would follow the example of the PLCs.

The PLC reform was not that radical, if you think of it. The number of companies was limited. We knew that there would be women to fill the positions. And, then, of course the idea was that the reform would have consequences also outside the PLCs. We were hoping for a contagion effect; that more companies would become aware of the gender balance on their boards of directors. (Interview with Ansgar Gabrielsen, Minister of Trade and Industry)

The hope was also that a change in the gender balance on boards of directors would lead to changes on the executive management level. A quote from Afshan Rafiq, Member of Parliament, Conservative Party (parliamentary debate in 2002), may illustrate this political ambition:

It is more important to bring women into the management than onto the boards. Now it is hoped that more women on corporate boards means that more female top executives and leaders will be employed, but it's a process that will take a long time. In management, quotas are not an option because managers are individually appointed and not selected as part of a representative body.

We see that the reasons why the board of PLCs were chosen as the focus for political action had to do with what was considered possible to realise. The need for political intervention was justified by reference to the failure of gender mainstreaming and empowerment strategies already implemented in the corporate sector.

On March 7, 2002, the Government gave the business sector an opportunity to, by 2005 show that the regulation was not necessary to achieve significant diversity in the boards of public companies. Ansgar Gabrielsen, Minister of Trade and Industry (Conservative Party)

The quote is taken from the parliamentary debate in 2003 when the reform of the companies act was actually adopted. Coercion thus seemed to be necessary when volunteering did not work. Representatives of the corporate sector did protest against political intervention, but these protests did not hold stand (Sørensen, 2011).

Discussion

In this chapter, we have studied the kind of arguments used to support the introduction of gender quotas with respect to board membership in two cases, the FNAC and the PLCs. From relevant theory and previous research, we had three sets of expectations:

- to find reflections of a gender equality culture, expressed either as associations between gender equality and modernity, or by the expression of gender equality as a desired value;
- to observe the use of traditional gender equality arguments, this includes reference to democratic justice, women as a complementary resource to men, and women as an interest group;
- to find arguments referring to potential positive effects of achieving better gender balance but based on a strategic, situated reasoning.

Our main findings are summarised in Table 1. The overall picture shows that traditional gender equality arguments played a less prominent role than expected and that pragmatic reasoning dominated. We shall discuss the role of each type of argument below.

Table 1. Summary of Findings

Type of Argument	Case 1: FNAC – Voluntary Introduction of Gender Quotas	Case 2: Law Enforcement of Gender Quotas in PLCs
1 Articulations of gender equality culture		
a) Being modern	Yes, organizational image	Yes, national image as gender equality champions
b) Gender equality as desired value	Not emphasized	Not emphasized
2 Traditional gender equality arguments		
a) Democratic justice	Yes, reflecting membership	Yes, reflecting population
b) Women as a complementary resource	Not emphasized	Yes, in creating diversity
c) Women as an interest group	Not emphasized	Not emphasized
3 Pragmatic reasoning		
a) Situational	Yes, to prevent legislation	Yes, to create rub-off effect
b) Positive effects	Yes, to modernize organization	Yes, to increase enterprise profitability

Argument Type 1: Articulations of Gender Equality Culture

According to Norris and Inglehart (2001) and Inglehart and Norris (2003, 2005), the Nordic countries are characterised by a gender equality culture, caused by the process of modernisation. In this theory, there is also a link between the degree of possessing a gender equality culture and de jure equal rights, turned into de facto equal rights. The case of introducing gender quotas with respect to corporate board membership, being PLCs or FNAC boards, would in this perspective easily fit to the tale of further development towards a more consolidated gender equality culture, or what Hernes (1982, 1987) envisioned as a women-friendly society. This should have invited arguments for gender quotas that reflected a culture of gender equality, either in terms of associating gender quotas with modernity or by expressing equality principles as a desired value. This expectation was met (cf. Table 1), but only to some degree.

Among the FNAC, we observed a general attention to the need for modernisation on a symbolic level as well as on a more concrete organisational level. This was high on the agenda at the point in time where gender quotas in a corporate setting became a hot topic in public and political debate in Norway. Hence, the introduction of gender quotas, with respect to the FNAC board membership, was embraced as an opportunity to appear to be modern. The agricultural sector is in general associated with traditionalism. A gender-balanced representation in the FNAC boards was expected to counter this image.

However, to promote gender balance as a modernising project for NHO and the PLCs was never on the agenda. What we saw in the debate about the PLC board quota reform was that politicians argued that a better gender balance regarding PLC board membership was crucial in order to maintain Norway's image as being among the most gender equal countries in the world. Thus, the modernity argument was also used in the PLC case, but in a fairly different fashion than with regard to the FNAC case. Gender equality as a desired value in itself may be read implicit in the reasoning behind quota reforms, but in the two cases studied here this was not articulated in the arguments applied to ensure either voluntary or legal reform.

Argument Type 2: Traditional Gender Equality Arguments

Traditional arguments for affirmative action in the Norwegian setting have focused on democratic justice, women as a resource and women as an interest group (Hernes, 1982, 1987). The potential positive effects and 'utility' of gender balance has also been dominant in previous debates (Dahlerup, 2006; Skjeie & Teigen, 2005a). As expected, we found that gender equality arguments were more prevalent among politicians than within the business sphere. However, we also found arguments that appeared to be inspired by gender equality reasoning, but with a different twist.

Arguments focusing on women as an interest group were not emphasised in any of the two cases. The democratic justice argument was clearly present but shaped differently in the two cases, and without focusing on the gender dimension in any of the cases. Politicians used the complementary resource argument as a general claim that women would contribute to greater diversity in the boardroom. Thus, something happened to the traditional gender equality arguments.

Reference to the membership population was the foundation for customising a democratic justice argument within FNAC. Interesting to note however, is that gender balance on the boards of the FNAC companies was not framed as a gender equality matter per se, but rather as an argument for ensuring legitimacy for decision-making. More women were needed for decisions to be regarded as legitimate with respect to the composition of the membership of the agricultural cooperatives.

The same line of reasoning was not applied in the PLC case. In fact, references to democratic justice ideals were used in arguments to oppose the reform, referring to shareholder democracy and shareholders' right to decide who should represent their interests on the company board. The difference is understandable when looking at FNAC's relatively stable membership (Norwegian farmers) compared to the potentially more flexible population of shareholders. We can assume that the farmers will consider long-term interests as more important than shareholders interested in short-term profits. Research has also shown that farmers and family business owners are driven by more than economic self-interest, a stewardship ethic, opposing agency-driven business rationality. Stewardship-oriented owners and managers often wish to make a contribution to their organisations mission while the agency (shareholders) are interested in the return on their investments (Miller & Le Breton Miller, 2006).

In the political debates about the PLC gender quota reform, we observed frequent references to democratic justice with respect to women's share of the general population. This served to legitimise political intervention in the corporate sector. The democratic justice argument was associated with a changing economy where the corporate sector was seen to have become an increasingly important area of social power. Thus, women, who constitute half of the qualified population, should be fairly represented also in this sector.

The democracy argument was, however, not emphasised when it came to convince political opponents of the reform. For this sake the complementary resource argument provided more fertile grounds. In the analysis of the PLC case, we observed a rhetorical shift leading away from talking about gender equality. Instead, there came an increasing focus on gender diversity. This focus was closely tied to the pragmatic argument of increasing enterprise profitability.

Argument Type 3: Pragmatic Reasoning

In the case of PLCs, the most important strategic and situational argument was that (gender) diversity would improve the conditions for the creation of value. The reference to increased production of value overshadowed the initial arguments, where gender equality was seen to be about democracy and fair representation for women.

Value creation is, in theory of corporate governance, held to be the overall goal for the boards of any enterprise (Huse, 2007). As we have seen, this goal was also applied as a highly profiled reason for introducing gender quotas regarding PLC board membership, mirroring the ideology of business culture and targeting the main task of the board. However, the board members of agricultural cooperatives have a double role. According to Dvergsdal (2009), these boards shall, in addition to achieving good economic results, ensure utilisation for its users and societal responsibilities.

In addition, the need for modernising the organisation seemed to be more prevalent in the case of FNAC. Hence, the strongest business argument in this case was articulated as a claim that an increased number of women on boards would contribute to a process of organisational development. This might explain why arguments about profitability were not put forward in the reasoning for gender quotas in the FNAC, but came later with the law regarding cooperatives in 2007. The interdependency between the government and agricultural business might also have been part of the explanation of the willingness of the FNAC to be forefront. However, we also observed two other pragmatic arguments, one related to the possibility of avoiding legal enforcement of gender quotas, and the other regarding a possible rub-off effect.

To begin with, both NHO and FNAC wanted avoid governmental regulation in the first place. However, the reasoning turned out differently in the two cases. FNAC argued for introducing gender quotas with respect to their company boards voluntarily, in the hope to avoid a legal regulation. Being pragmatic, arguing, 'If we do this ourselves, it makes no sense to force the same thing upon us' made up a third string of reasoning. This is an example of the industries (from farmers to refiners) ability to adapt themselves to changes even before the actual changes are made, in anticipation of the future (Almås, 1994, p. 22). The disagreement with a prospective new law regarding gender quotas, to be introduced into the Act of cooperatives, might indicate that the FNAC was expecting voluntary action, which leads to positive results, to be enough.

The introduction of gender quotas as a legally enforced requirement for PLCs was also supported by an argument about a possible rub-off effect. A markedly improved gender balance on PLC boards

could be expected to be a source of inspiration for other types of companies to follow suit, without further legislative efforts.

Conclusion: Gender quotas without gender perspectives

Initially, to transfer the idea of gender quotas from the public to the private sector was seen as an extension of the state feminist practice that has developed since the 1970s and onwards (Sørensen, 2011). However, as we have seen, the transfer turned out to be much more demanding. In the end, it required a transformation of focus in the supportive arguments. Traditional gender equality arguments, both the democratic justice argument and the resource argument were applied, transformed and adapted to the business context. A strategic argument of boardroom diversity and a claim that this would lead to increased value creation became the main articulated reason for introducing quotas.

The equal rights and equal opportunities reasoning constituted an important part in initiating the reform. However, in the end, most of the line of reasoning to get the gender quota reform accepted by the Norwegian Parliament was customised in order to legitimate such a public intervention in the private sector. The democratic justice argument became associated with a changing economy where the corporate sector was seen to be increasingly important. Also, the idea that the gender quota reform would be helpful to further develop Norway's image as a champion of gender equality played some role. But in the end, it was the link made between diversity and creation of value that carried the day.

One could say that it is a great paradox that gender politics needs to be expressed as something else in order to succeed. What was supposed to be a kind of feminist reform with a focus on women, in the case of PLCs, became a business reform with a focus on diversity. Such features were less prominent in the case of FNAC, but also here gender equality arguments became less prominent and the emphasis was put on organisational interests.

We believe that rather than perceiving the cases of corporate board gender quotas as results of gender equality cultures, they should be explored in order to develop the understandings of contemporary challenges for feminist politics. Gender politics seems to become more complex. We are left with new unanswered questions. Does a culture of gender equality imply feminist politics without gender? Does a more gender equal society change the kind of arguments that may be used with legitimacy in gender politics? Implementation of gender quotas was certainly a success regarding increasing the number of women on many corporate boards. Our study has shown that the preparatory work leading to a law on gender balance in PLC boards had a 'rub-off effect' on

FNAC. An aim of the law was also that the number of women in leading positions elsewhere in the corporations should increase. This has not been realised. What actions should be taken to approach this goal is yet to be explored.

Acknowledgments

We would like to acknowledge the editors of this volume and anonymous reviewers for valuable comments and suggestions of how to improve this chapter. We will also thank Professor Knut Holtan Sørensen for good advices on an earlier stage of the chapter. The Research Council of Norway (Frisam) and Faculty of Humanities, NTNU, have funded the research

¹ A new Act on Ltd companies owned by municipalities was active from 1 January 2010 with a two-year transition period. Gender balance claims for boards do not apply to privately owned companies, sole proprietorships or foundations, grounded among other things about the small size of many of these firms.

² These figures are estimated by the authors based on publicly available information from the enterprises' web pages.

³ The expression 'whip behind the mirror' means if the industry does not resolve the problem, it will be legislated against.

⁴ See Skjeie and Teigen (2005b) for analysis of the travel metaphor in Norwegian gender equality debate.

⁵ Parliamentary debate in 2002

References

- Almås, R. (1994). The rise and fall of agricultural policy cycles: From planned economy to green liberalism. *Journal of Rural Studies*, 10(1), 15–25.
- Almås, R. (Ed.). (2004). *Norwegian agricultural history*. Trondheim: Tapir Academic Press.
- Bacchi, C. L. (2006). Arguing for and against quotas: Theoretical issues. In D. Dahlerup (Ed.), *Women, quotas and politics*, Chapter 2, (pp. 32–51). London/New York: Routledge.
- Bjørkhaug, H. (2007). *Agricultural restructuring and family farming in Norway – Strategies for sustainable practices*. Dr. polit. thesis, Sociology, NTNU, Trondheim, p. 187.
- Bjørkhaug, H., & Richards, C. A. (2008). Multifunctional agriculture in policy and practice? A comparative analysis of Norway and Australia. *Journal of Rural Studies*, 24(1), 98–111.
- Brandth, B. (2001). *The gender of agriculture*. Report 8/01, Centre for Rural Research, Trondheim.
- Dahlerup, D. (2006). *Women, quotas and politics*. London: Routledge.
- Dahlerup, D. (2007). Electoral gender quotas: Between equality of opportunity and equality of result. *Representation*, 43(2), 73–92.
- Dahlerup, D., & Freidenvall, L. (2008). *Kvotering*. SNS Förlag, Sweden.
- Dvergsdal, S. (2009, January). Eigarstyring i samvirke. Innlegg på Temakonferansen 2009 Norsk Landbrukssamvirke. Trondheim, p. 22.
- FNAC. (2011). The federation of Norwegian agricultural co-operatives (FNAC) is a special interest organization for agricultural co-operatives. Retrieved from <http://landbruk.no/kunder/landbruk/cms.nsf/pages/en>
- Follo, G. (2008). *Det norske familieskogbruket, dets kvinnelige og mannlige skogeiere, forvaltningsaktivitet – og metaforiske forbindelser*. Dr. polit. thesis, Anthropology, NTNU, Trondheim, p. 173.
- Freidenvall, L. (2005). A discursive struggle – The Swedish national federation of social democratic women and gender quotas. *NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 13(3), 175–186.
- Hernes, H. M. (1982). *Staten – kvinner ingen adgang? Kvinners levekår og livsløp*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hernes, H. M. (1987). *Welfare state and women power: Essays in state feminism*. Oslo: Norwegian University Press.
- Huse, M. (2007). *Boards, governance and value creation*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

- Inglehart, R., & Norris, P. (2003). *Rising tide: Gender equality and cultural change around the world*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Inglehart, R., & Norris, P. (2005). Modernization and gender equality: A response to Adams and Orloff. *Politics and Gender*, 1(3), 482–492.
- Inglehart, R., Norris, P., & Welzel, C. (2002). Gender equality and democracy. *Comparative Sociology*, 1(3/4), 321–345.
- Krook, M. L. (2007). Candidate gender quotas: A framework for analysis. *European Journal of Political Research*, 46(3), 367–394.
- Lagesen, V. A. (2007). The strength of numbers? Strategies to include women into computer science. *Social Studies of Science*, 37(1), 67–92.
- Logstein, B. (2010). *Trender i norsk landbruk 2010*. Frekvensrapport. R14/10. Norsk senter for bygdeforskning, Trondheim.
- Miller, D., & Le Breton Miller, I. (2006). Family, Governance and firm performance: Agency, stewardship, and capabilities. *Family Business Review*, 19(1), 73–87.
- Ministry of Children and Family. (1999). *Forslag til endringer i likestillingsloven*, Høringsnotat.
- Norris, P., & Inglehart, R. (2001). Cultural obstacles to equal representation. *Journal of Democracy*, 12/3, 126–140.
- Pini, B. (2008). *Masculinities and management in agricultural organizations worldwide*. Hampshire, UK: Ashgate.
- Proposition 21. (2006–2007). Om lov om samvirkeforetak (samvirkelova). Ministry of Justice and Police, p. 160.
- Proposition 97. (2002–2003). Om lov om endringer i lov 13. juni 1997 nr. 44 om aksjeselskaper, lov 13. juni 1997 nr. 45 om allmennaksjeselskaper og i enkelte andre lover (likestilling i styret i statsaksjeselskaper, statsforetak, allmennaksjeselskaper mv). Ministry of Children and Family.
- Seierstad, C., & Opsahl, T. (2011). For the few not the many? The effects of affirmative action on presence, prominence, and social capital of female directors in Norway. *Scandinavian Journal of Management* 21(1), 44–54.
- Skjeie, H., & Teigen, M. (2005a). Nødvendig – nyttig – rettferdig? Likestillingsargumenter i offentlig debatt i. *Kvinder, Køn og Forskning*, 4, 30–41.
- Skjeie, H., & Teigen, M. (2005b). Political constructions of gender equality: Travelling towards ... a gender balanced society? *NORA: Nordic Journal of Women's Studies*, 3(3), 187–197.
- Statistics Norway. (2010, January). Aksjeselskap (AS & ASA), etter storleiken på styret, tilsettegrupper, næring og styrerepresentantane sitt kjønn. 1. Retrieved from <http://www.ssb.no/styre/tab-2010-06-11-09.html>

- Sørensen, S. Ø. (2011). Statsfeminismens møte med næringslivet. Bakgrunnen og gjennombruddet for kjønnskvoltering i bedriftsstyrer som politisk reform. *Tidsskrift for Kjønnforskning*, 2, 102–119.
- Teigen, M. (2000). The affirmative action controversy. *NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 8(2), 63–77.
- Teigen, M. (2002). Kvotering til styreverv-mellom offentlig regulering og privat handlefrihet. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 43(1), 73–104.
- Teigen, M. (2003). *Kvotering og kontrovers: Om likestilling som politikk*. Oslo: ISF.
- Teigen, M. (2010). Kjønnskvoltering i næringslivets styrer. In K. Niskanen & A. Nyberg (Eds.), *Del II. Kön och makt i Norden. Sammanfattande diskussion och analys*. TemaNord (Vol. 525, pp. 93–111). Copenhagen: The Nordic Council of ministers.
- Teigen, M., & Wägnerud, L. (2009). Tracing gender equality cultures: Elite perceptions of gender equality in Norway and Sweden. *Politics and Gender*, 5, 21–44.
- The Norwegian Ministry of Equality, Children and Social Inclusion. (2011). *Kjønn og makt*. Retrieved: http://www.regjeringen.no/en/dep/bld/tema/likestillingsomradet/kjonn_og_makt/kjonnsbalanse-i-styrer.html?id439465
- Tienari, J., Holgersson, C., Meriläinen, S., & Höök, P. (2009). Gender, management and market discourse: The case of gender quotas in the Swedish and Finnish media. *Gender, Work & Organization*, 16, 501–521.
- UNDP. (2010). *Human development report. The real wealth of nations: Pathways to human development*. Retrieved from <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2010/chapters/en/>
- WEF. (2010). *The corporate gender gap 2010. World Economic Forum*. Retrieved from http://www.weforum.org/reports-results?fq¼report^report_type:%22Issues%20Reports%22

Artikkel 3

Virtuoas reason? Knowledge and learing in policymaking: the case of corporate board gender quotes in Norway

Is not included due to copyright

Artikkel 4

Omstridt eller glemt? Feministiske fortellerlinjer i norsk likestillingsdebatt

Is not included due to copyright

Vedlegg

Intervjuguide

Fortell hvordan det gikk til at loven om kjønnskvoltering til bedriftsstyrer ble vedtatt i 2003.

- Hvor kom **initiativet** fra?
- Hvem var **nøkkelpersoner**?
- Var det **andre aktører** enn de du har nevnt som var viktige? F.eks innenfor politikk, administrasjon, næringsliv, forskning, media...
- Andre **avgjørende premisser**?
- Ble det drevet **lobbyvirksomhet** i forbindelse med saken? (For/mot)

- Vil du si at tiltaket først og fremst dreier seg om **næringspolitikk eller likestillingspolitikk**?

Hvilke argumenter oppfattet du som de mest sentrale og tungtveiende i debatten omkring loven?

- Hva var/er de viktigste **argumentene** for/mot?
- Hvem har/gir **tyngde i debatten**, og hvorfor/hvordan?
- Hvor hentet du **informasjon** om temaet?
- Hvordan argumenterte du/dere for standpunktet for/mot? Hvilke strategier tok du/dere i bruk for å **få frem deres synspunkt**? (Hvorfor på denne måten?)

Nærmere inn på dine synspunkter og refleksjoner...

- Hva oppnås gjennom innføringen av kjønnskvoltering til bedriftsstyrene? Hva tror du blir **resultatet/effekten** på sikt?
- Har tiltaket **innvirkning på generell likestilling** i Norge? (Hvorfor/ hvordan)
- Hva slags **virksomheter har det at det kommer flere kvinner inn** i bedriftsstyrer? (f.eks like muligheter, demokrati, verdiskaping, likestilling, mangfold...)
- **Hvor "viktig" er styret** i ASA selskapene? (mht til virkningene som er nevnt)
- Hva er **problematisk** med reguleringen?

- Hva er dine refleksjoner rundt/ **synspunkter på prosessen** omkring lovendringen?

Avslutning

- Har du **tips** til relevante informasjonskilder, eller andre personer jeg bør intervjuer?

HUSK:

- **Tid til opplæring/kontroll** (behov for konkretisering av opplysninger?)
- Be om lov til å ta kontakt med evt videre spørsmål

Sjekkliste

Hendelsesforløp

- Ide/ initiativ
- Nøkkelpersoner
- Aktører (politikk, administrasjon, næringsliv, forskning, media...)
- Avgjørende premisser
- Lobbyvirksomhet?

Debatten

- Likestillingspolitikk eller næringspolitikk?
- Argumenter for/mot (sentrale/ tungtveiende)
- Tyngde i debatten: hvem/hva/hvordan/hvorfor
- Informasjon om temaet
- Argumentasjonsstrategi; fremme eget synspunkt
- Resultater/effekter på sikt?
- Generell likestilling?
- Virkning av kvinner inn i styrene (like muligheter, demokrati, verdiskaping, likestilling, mangfold...)
- Styrets rolle/ "viktighet"
- Problemer/utfordringer
- Synspunkter på prosessen
- Tips til informanter/ informasjon